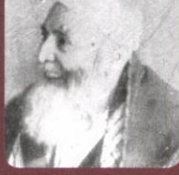

Rojî Kurd
Dergisinde Tarih Algısı

Prof. Dr. Kadri YILDIRIM'ın kaleme aldığı, Şerephan'dan sonra en önemli Kürt tarihçi olarak kabul edilen **Muhammed Emin Zeki Bey**'in hayatını konu edinen kitapçığı okurlarımıza hediye ediyoruz.

Kürt Tarihi

Sayı: 9 • Ekim-Kasım 2013 • Fiyat:10 ₺

Kürtler Tarihle, Tarih Kürtlerle Buluşuyor

DOSYA:

Kürdistan Dergisi
Başyazarı: Şefik Arvasi

Xelîl Xeyalî Modan

Mehemed Mîhrî
Hîlav

Şerif Paşa Ailesinin **PRENSESLERİ**

Liberal Bir Kürt
Generali: Şerif Paşa

Mısır'da İki
Ünlü Kürt Naşir

MEHMET BAYRAK

KÜRT VE ALEVİ TARİHİNDE
HORASAN
[TARİH-ETNOLOJİ-MÜZİK-EDEBİYAT]

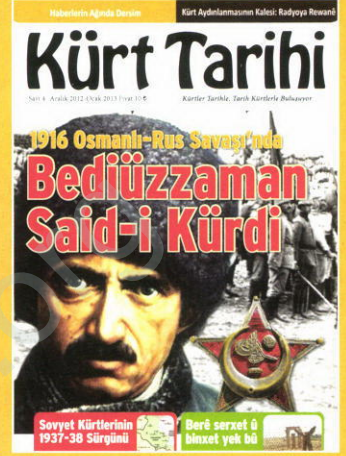
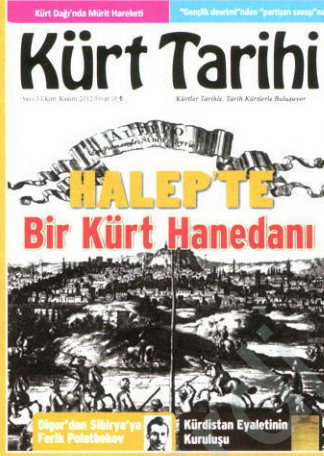

Tel: + 90 312 236 00 32

Fax: + 90 312 236 19 50

E-posta: info@ozgeyayinevi.com

E-posta: anoviskimya@hotmail.com

ABONELİK İLETİŞİM BİLGİLERİ
kurttarihi@yahoo.com

TEL: 0532 173 25 09

Geçen sayıda başlattığımız Osmanlı'da Kürt Basını dosyasını bu sayıda tamamıyoruz. Kürdoloji Çalışmaları Grubunun ürettiği dosyanın bu ikinci kısmında üç kıymetli yazı yer alıyor. Namık K. Dinç, *Rojî Kurd* dergisine özgül bir mesele etrafında bakıyor. Dinç, *Rojî Kurd*'ün Kürt tarihine bakışını dergiye katkıda bulunan yazarların ulus fikriyle kurdukları münasebet üzerinden inceliyor. Dosyanın bu sayıdaki kısmında iki de önemli portre yazısı yer alıyor. Tahir Baykuşak, *Elifbayê Kurmancî*'nin yazarı Xelil Xeyalî'nin yazarlık serüvenini etraflı bir biçimde aktarıyor. Seîd Veroj ise Kürtçe kaleme aldığı yazısında ünlü felsefeci Selahattin Hilav'ın babası Mehemed Mîhrî Hilav'ın çalışmalarını inceliyor.

Osmanlı'da Kürt basını dosyasının dahilinde olmamakla beraber tamamlayıcı mahiyette üç önemli yazı da bu sayıda yer alıyor. Her biri Kürt tarihinin çokça önemli şahsiyetlerini konu edinen bu üç yazı, yirminci yüzyıl başı Kürt entelijansiyasına dair etraflıca bir resim sunuyor. Veysel Aydeniz'in Şefik Arvasi portresi yirminci yüzyıl başı Kürt elitinin bu önemli isminin hayatına ne çok şey sığdığını gösteren önemli bir çalışma. Vecdi Demir de Kürt tarihinin epey bilindik ve sansasyonel figürü Şerif Paşa hakkında, tartışmaya yol açması muhtemel bir çalışmayı kaleme aldı. Demir'in yazısının bir kez daha gösterdiği üzere, Şerif Paşa hem düşündükleri hem de yapıp ettikleriyle modern Kürt tarihinde mümtaz ve konuşulmayı hak eden bir yere sahip. Sever Işık, yine çok bilinmeyen bir mevzuu, her zamanki titizliğiyle yazdı. Sever'in yazısı, Mısır'da yayıncılık yapmış iki ünlü Kürt naşirin, Ferecullah Zeki el-Kurdî'nin ve Muhiddin Sabri el-Kurdî'nin Kürdistan'ın her bir parçasını ve başka diyarlar ve inançları kat eden enteresan hayat hikayelerini ustalıkla aktarıyor.

Osmanlı Kürt basını ve yirminci yüzyıl başının önemli Kürt şahsiyetlerine dair yazılardan mürekkep bu sayıyı Rohat Alakom'la yapılmış bir mülakat tamamlıyor. Yakın dönem Kürt tarihinin önemli şahsiyetlerini, ailelerini, Kürt entelijansiyasını, bu işleri en iyi bilenlerin başında gelen Rohat Alakom'la konuştuk.

Rohat Alakom bir de Şerif Paşa'nın ailesinin yirminci yüzyılın başından bugüne uzanan enteresan hikayesini, paşanın prenses kızlarının serüvenini takip ederek yazdı. Alakom'un diğer yazıları gibi bunun da zevkle okunacağından eminim.

Sabri Ateş'in ilk bölümünü 7. sayıda yayımladığımız Şeyh Ubeydullah Ayaklanması üçlemesinin son bölümü de bu sayıda yer alıyor.

Bu sayıda bir de risale hazırladık. Büyük Kürt tarihçisi Muhammed Emin Zeki Bey'in portresinin yer aldığı bu risaleyi Mardin Artuklu Üniversitesinden Kadri Yıldırım hocası kaleme aldı.

10. sayıda buluşmak üzere...

MESUT YEĞEN

Düzeltili: Dergimizin 7. sayısında İbrahim Sediyanî imzalı "I. Dünya Savaşı Öncesi Kurulan Kürt Cemiyetleri" başlıklı yazının, 54. sayfasında "Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti'nin en faal Kürdizâde Ahmed Ramiz Bey" olarak tanıttığımız kişi Kürdizâde Ahmed Ramiz Bey değil, TBMM 1. Dönem Dersim milletvekili Ahmet Ramiz Tan'dır. Bu yanlışımızı düzeltir, özür dileriz.

KÜRT TARİHİ

YAYIN KURULU

Berat Açıl (İstanbul Şehir Üniversitesi), Aziz Adıgüzel, Ahmet Aliş (Boğaziçi Üniversitesi), Ahmet Hamdi Akkaya (Universiteit Gent), Alişan Akpınar, Ahmet Serdar Aktürk (Georgia Southern University), Kaya Akyıldız (Binghampton University), Rohat Alakom, Seda Altuğ (Boğaziçi Üniversitesi), Ruşen Arslan, Aziz Aşan (Artuklu Üniversitesi), Sabri Ateş (Southern Methodist University), Bilgin Ayata (Freie Universität Berlin), Delal Aydın (Binghampton University), Yavuz Aykan (EHESS), Yılmaz Bağlar, Dardjene Bajalan (Oxford University), Mehmet Bayrak, Nazan Bedirhanoglu (AÜSBF), İsmail Beşikçi, Naif Bezwan (King's College), Bülent Bilmez (İstanbul Bilgi Üniversitesi), Hamit Bozarslan (EHESS), Serhat Bozkurt, Martin van Bruinessen (Universiteit Utrecht), Celîlê Celîl (Viyan Kürdoloji Enstitüsü), Ercan Çağlayan (Muş Alparslan Üniversitesi), Süleyman Çevik, Cuma Çiçek, Rahman Dağ (University of Exeter), Şerif Derince, Namık K. Dinç, Tarık Ziya Ekinci, Dara Elhüseynî, Özlem Galip (University of Oxford), Ayhan Geverî, Azat Zana Gündoğan (Binghampton University), Nilay Özek-Gündoğan (Denison University), Veysel Güneş, Sinan Hakan, Murat İssî (Panteion University), Fehim Işık, Sever Işık, Joost Jongerden (Wageningen University), Ahmet Kardam, Hans-Lukas Kieser (Universität Zurich), Janet Klein (University of Akron), Naci Kutlay, Robert Olson (University of Kentucky), Kawa Nemir, Abdurrahim Özmen (Dicle Üniversitesi), Hakan Özoğlu (University of Central Florida), Hişyar Özsoy (University of Michigan), Cafer Sarıkaya (Boğaziçi Üniversitesi), Mesut Serfiraz, Kamal Soleimani (Columbia University), Serap Ruken Şengül (University of Texas), Sami Tan, Jordi Tejel (The Graduate Institute, Geneva), Selim Temo (Artuklu Üniversitesi), Uğur Ümit Üngör (Universiteit Utrecht), Abbas Valî (Boğaziçi Üniversitesi), Nicole Watts (San Francisco State University), Kadri Yıldırım (Artuklu Üniversitesi), Clemence Scalbert-Yücel (University of Exeter), Müfit Yüksel, Welat Zeydanlioğlu (Kürt Çalışmaları Ağı)

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Mesut Yeğen

SAHİBİ

Davut Özalp

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aysel Kazıcı Özalp

DERGİ VE KAPAK TASARIMI

Şemal Medya

İLETİŞİM

Kuloğlu Mah. Sadri Alışık Sk. İdris Bey İşhanı,

No: 16 Kat:4 D:50 Beyoğlu-İstanbul

Tel: 0532 173 25 09

e-mail: kurttarihi@yahoo.com / web: www.kurttarihi.org

BASKI YERİ

İmaj Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti, Litros Yolu

2. Matbaacılar Sitesi C-Blok, 2BC-6 Topkapı-İstanbul.

Tel: (0212) 501 91 40

YAYIN TÜRÜ

Yerel Süreli Yayın

ISSN:

2147-2491

DAĞITIM

Yaysat A.Ş. Tel: 0 (212) 622 22 22

SAYI: 9 TARİH: Ekim-Kasım 2013

ABONELİK

Yıllık Abonelik Bedeli Yurtiçi 60 TL., Yurtdışı 50 EURO

Davut Özalp adına, Türkiye İş Bankası, Mecidiyeköy Şubesi,

YURTİÇİ ÖDEMELERİ, Hesap No: 1089-0775654

IBAN: TR05 0006 4000 0011 0890 7756 54.

YURTDIŞI ÖDEMELERİ, Hesap No: 1089 0675752

IBAN: TR420006400000210890675752.

Kürt Tarihinde İki Ay 4
Hazırlayan: Rahman DAĞ

Haberler 6
Hazırlayan: Dara ELHÜSEYNİ

Şerif Paşa 8
Ailesinin Prensesleri
ROHAT ALAKOM

MİLLET VE HALİFE YOLUNDA: 15
Şeyh Ubeydullahê Nehrî
İsyanı-III
SABRÎ ATEŞ

Rojî Kurd Dergisinde (1913) 22
Tarih Algısı
NAMIK K. DİNÇ

Mehmed Mîhrî Hîlav 28
SEİD VEROJ

Xelîl Xeyalî Modan (1865-1946) 34
TAHİR BAYKUŞAK

KÜRDİSTAN DERGİSİ BAŞYAZARI: 40
Şefik Arvasi
VEYSEL AYDENİZ

LİBERAL BİR KÜRT GENERALİ: 44
Şerif Paşa
VECDİ DEMİR

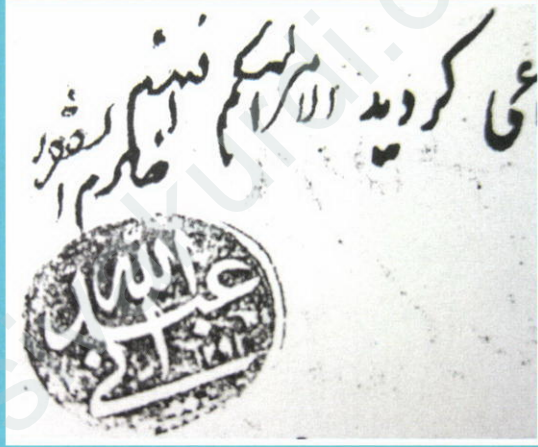
MISIRDA İKİ ÜNLÜ NAŞİR: 52
Ferecullah Zeki El-Kurdi
ve Muhiddin Sabri El-Kurdi
SEVER IŞIK

ROHAT ALAKOM: 58
“Kürt Toplumunu Zamanla
Kendi Aristokratlarını, Elitini ve
Kahramanlarını da Yaratır”
SÖYLEŞİ: MESUT YEĞEN - AYSEL KAZICI

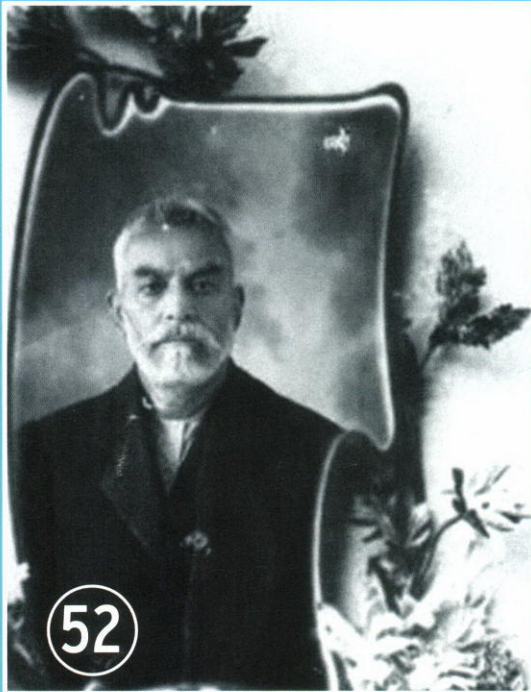
“Kitaplar Doldurmağa Kafi 63
Kürt Ahvali” ve Osmanlı
Devleti'nin Kürt Beyleri'ni
Sürgün Siyaseti
Nilay ÖZOK-GÜNDOĞAN

8

15

52

içindekiler

20 Ekim 1921:

Fransa ile Ankara Hükümeti Arasında Ankara Antlaşması İmzalandı

Fransa ve Ankara Hükümeti 20 Ekim 1921'de bugünkü Türkiye'nin güney sınırlarının büyük kısmını biçimlendiren Ankara Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşma, 1936'da Türkiye'ye katılacak olan Hatay bölgesini Türkiye sınırları dışında tutarken Kilikya'nın Türkiye'ye bırakılmasını karar altına alıyordu. Ankara Hükümeti'nin ülkede kontrolü ele geçirmesinin ardından pek çok Kürt

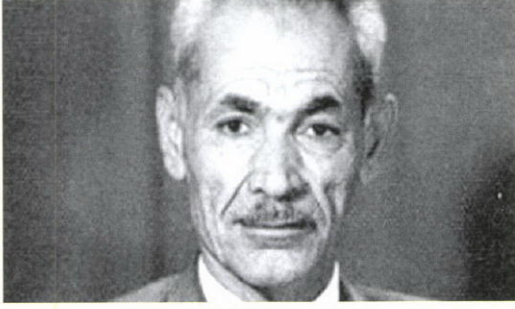
Ankara Antlaşması ile çizilen sınırların güneyine geçmek zorunda kaldı. Bu durum Türkiye Kürtlerinin siyasi, iktisadi ve toplumsal dünyasına yeni bir kavramı yerleştirdi: "Binê Xetê" (Sınırın Altı). Uzun bir dönem Fransız mandası altında kalan *Binê Xetê* yirmilerde ve otuzlarda Kürt hareketinin önemli merkezlerinden biri haline geldi.

Ekim 1927:

"Vatandaş Türkçe Konuş" Kampanyası Başladı

15 Ekim 1927 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kurultayı'nda, partinin, dolayısıyla devletin en büyük amacının 'dil birliği' olduğu ifade edildi. Hemen akabinde, İstanbul (Dar-ül Fünun) Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti, ana dili Türkçe olmayan etnik grupları Türkçe öğrenip konuşmaya teşvik etmek için "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası başlattı. Bu kampanya devletin resmi bir kampanyası olarak başlamasa bile sadece devlet tarafından değil medya tarafından da desteklendi. Bu desteğin güzide bir örneği *Edirne Postası* adlı gazetede yer aldı: "Eğer Türkçe konuşmayacaksanız ve eğer Türklüğe ve onun lisanına hürmet etmeyecekseniz bu memlekette ne işiniz vardır, arzu ettiğiniz yere gitmekte serbestsiniz. ... Son söz olarak deriz ki Türkçe konuşmağa mecbursunuz ve Türkçe konuşmayanlar bizden değildir ve bu memlekette de yaşayamazlar."

Kasım 1962:

Ünlü Kürt Şair Abdulla (Evdila) Goran Vefat Etti

1904 yılında bugünkü Irak Bölgesel Kürt Yönetimi sınırları içerisinde bulunan Halepçe'de dünyaya gelen Abdulla Goran, çalışma hayatına öğretmen olarak başlayıp daha sonra Caffa'da kurulan radyo istasyonunda Kürtçe elemanı olarak çalıştı. Siyaseten aktif olup Irak Komünist Partisi'nde yer aldı. 1960 yılında Bağdat Üniversitesi'nde Kürt Dili ve Ede-

biyatı bölümünde çalışmaya başladı. 1962'de Süleymaniye'de vefat etti. Şiirlerinde özgürlük ve Kürdistan doğaya duyduğu sevgiyi dile getirdi. En önemli özelliği, Arap edebiyatında şiirin vazgeçilmez unsuru olan aruz ölçüsünü kullanmadan yazmış olmasıdır. Şiirlerini topladığı iki temel eseri vardır: *Cennet ve Hatıra* ve *Gözyaşı ve Sanat*.

Ekim 1970:

TİP 4. Kongresinde Kürtlerin Varlığını Kabul Edildi

1961'de aralarına sonradan aydınların da katılacağı bir grup işçi tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin pek çok kademesinde zamanla "Doğulular" olarak adlandırılan Kürtler öne çıktı. TİP gerçekleştirdiği her kongrede "Doğu Sorunu" olarak adlandırılan Kürt sorununa dair giderek radikalleşen kararlar aldı. Ekim 1970'te Ankara'da gerçekleştirilen 4. Kongrede alınan kararlar ise 12 Mart Darbesi'nden sonra partinin sonunu getirecekti. 4. Kongre, "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu, Kürt halkı üzerinde, baştan beri hakim sınıfların faşist iktidarlarının, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikası uyguladıklarını; Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla, geri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme kanununa ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hakim sınıf iktidar-

larının güttükleri ekonomik ve sosyal politikanın bir sonucu olduğunu; Bu nedenle, "doğu sorunu"nu bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele almanın, hakim sınıf iktidarlarının şoven-milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka bir şey olmadığını; Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, bütün anti-demokratik, faşist, baskıcı, şoven-milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiz tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğunu; Kürt halkının gelişen demokratik özlem ve isteklerini ifade ve gerçekleştirme mücadelesi ile, işçi sınıfının ve onun öncü örgütü partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek bir devrimci dalga halinde bütünleştirmek için, Kürt ve Türk sosyalistlerinin parti içinde omuz omuza çalışmalarının gerektiğini; Kürt halkına karşı uygulanan ırkçı- milliyetçi şoven burjuva ideolojisinin, partiler, sosyalistler ve bütün işçi ve diğer emekçi yığınlar arasında yerle bir edilmesini sağlamanın, partinin ideolojik mücadelesinin ve gelişmesinin temel ve devamlı bir davası olduğunu; Partinin Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını" kabul ve ilan etti.

11-13 EKİM

III. Bilimsel Kürt Kongresi

**PRELIMINARY PROGRAM
AND CALL FOR REGISTRATION**

**3rd Scientific World Kurdish Congress
(WKC2013)**

SCIENCE AND CULTURE FOR PROGRESS IN KURDISTAN

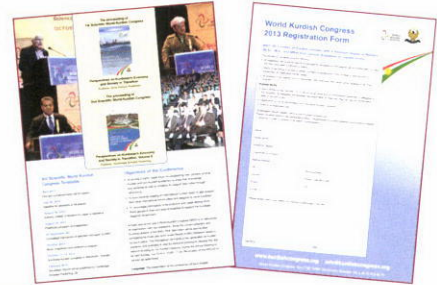
11-13 OCTOBER 2013 • STOCKHOLM, SWEDEN

info@kurdishcongress.org
www.kurdishcongress.org

**KONGRE HAKKINDA DAHA FAZLA BİLGİ
EDİNMEK İÇİN KONGRENİN WEB ADRESİNİ
ZİYARET EDEBİLİRSİNİZ.**

www.kurdishcongress.org

İsveç'in başkenti Stockholm'de 11-13 Ekim tarihleri arasında *3rd Scientific World Kurdish Congress* (III. Bilimsel Kürt Kongresi) düzenleniyor. Daha önceki iki kongrede olduğu gibi dünyanın farklı yerlerinden Kürt akademisyenlerini ağırlayacak olan kongre farklı disiplinler üzerinden Kürt toplumundaki sosyo-ekonomik, kültürel ve politik meselelere yaratıcı ve bilimsel çözümler üretmeyi amaçlıyor. Ağırlıklı olarak İngilizcenin ve bazı özel durumlarda Kürtçenin kullanılacağı kongre Kürt akademisyenler arasındaki bağlantıların ve bilgi paylaşımının güçlenmesine de katkıda bulunmayı amaçlıyor. Bilimsel çalışmaların sunumunun yanı sıra kongrenin nihai hedefleri arasında uluslararası saygın bir Kürt lobisi yaratmak ve belli bilimsel alanlarda think-tank kurumları oluşturmak da yer alıyor.

FEDERE KÜRDİSTAN BÖLGESİ

8-9 EKİM

"Petrolün Politik Antropolojisi: Toplumsal Dönüşümler ve Devletlerin Gidişatı"

Federe Kürdistan Bölgesi'nin başkenti Hewler'de 8-9 Ekim tarihlerinde *The Political Anthropology of Oil: Social Transformations and the Trajectories of States* (Petrolün Politik Antropolojisi: Toplumsal Dönüşümler ve Devletlerin Gidişatı) isimli uluslararası bir atölye çalışması düzenleniyor. Fosil kaynaklarla ilgili meselelerin sosyal bilimlerde yeteri kadar ele alınmadığı tespitiyle yola çıkan atölye özellikle Libya, Irak,

Nijerya, Venezüella gibi petrol ihraç eden ülkelerde krize dönen ulusal egemenlik, federalizm, dini ya da bölgesel kimlikler gibi konuların petrolle olan ilişkisine odaklanmayı amaçlıyor. Disiplinler arası ve karşılaştırmalı bir yaklaşımı benimseyen atölye, bunun için dünyanın farklı yerlerinden konunun uzmanı siyaset bilimcileri, iktisatçıları, antropologları ve sosyologları ağırlayacak.

26-27 EKİM METROPOLİTAN ÜNİVERSİTESİ'NDE "İran'da Toplumsal Değişimde ve Demokratikleşme Sürecinde Kürt Kadınlarının Rolü"

LONDRA

İngiltere'nin başkenti Londra'da, Metropolitan Üniversitesi'nde 26-27 Ekim tarihlerinde Doğu Kürdistan'daki Kürt kadınları üzerine bir konferans düzenleniyor. "İran'da Toplumsal Değişimde ve Demokratikleşme Sürecinde Kürt Kadınlarının Rolü" alt başlığına sahip olan konferansta dört ayrı panel düzenlenecek. İlk panelde Türkiye, Irak, Suriye, İran ve diasporadaki Kürt kadınların durumu ele alınırken, ikinci paneldeyse Kürt toplumunda toplumsal cinsiyet duyarlılığının nasıl ilerletilebileceği tartışılacak. Geri kalan iki paneldeyse, İran'daki Kürt kadınların görünürlüğü ve görünmezliği ve Kürt kadınları arasında dayanışmanın nasıl sağlanabileceği masaya yatırılacak. İlk üç panelin dilinin Kürtçe olması planlıyor, son panel ise İngilizce yapılacak.

2-4 KASIM BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ'NDE "Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler Konferansı"

Hrant Dink Vakfı'nın öncülük ettiği "Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler Konferansı" 2-4 Kasım tarihleri arasında İstanbul'da Boğaziçi

HRANT DINK VAKFI
HRANT DINK FOUNDATION
ՀՐԱՆԴ ՏԻՆԷ ՀԻՄՆԱԿԻ

Üniversitesi'nde gerçekleştirilecek. 20. yüzyılın başı ile beraber Osmanlı coğrafyasındaki Ermeni Soykırımı sırasında hayatta kalabilen Ermenilerin bir kısmının Müslümanlığa geçtiğini ya da geçmek zorunda kaldığını belirten konferans birleşenleri Ermeni araştırmacıları da ağırlayacak. Yakın tarihe kadar Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerin hikâyelerinin Türkiye'deki tarih çalışmalarında yer bulamadığını ancak özellikle

son yıllarda bu konuya dair çalışmaların arttığı tespitini yapan konferans bu çalışmalar üzerinden Müslümanlaş(tırıl)mış

Ermenilerin deneyimlerine odaklanmayı amaçlıyor. Konferansın ilk iki gününde Türkiye'de neden bu meselenin uzun süre görmezden geldiği, Müslümanlaştırmanın toplumsal cinsiyet boyutunun olup olmadığı, dünyanın farklı yerlerinde yaşanan benzer deneyimlerle paralellikler kurulup kurulamayacağı gibi meseleler masaya yatırılacak. Konferansın son günündeyse konuyla ilgili film gösterimleri yapılacak.

Şerif Paşa Ailesinin Prensesleri

ROHAT ALAKOM

Ünlü Kürt şahsiyeti ve diplomatı Şerif Paşa'nın (1865-1951) yaşamı ve aile fertleri hakkında zaman zaman yeni bilgilerle karşılaşyoruz. Özellikle ailenin kadınları, kökenleri, varlıkları, güzellikleri, cazibeleri ve toplum içindeki yerleriyle sürekli ilgi odağı olmuşlardır. Parlak ve büyümlü bu yaşamları ünvanları ile birleşince aile tarihinde büyük bir çekim gücüne sahip kadın kişilikler ortaya çıkmıştır. Örneğin Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım, kızı Şerife Hanım ve kızının torununun çocukları Yazbükey ve Emel Kurhan kardeşlerin yaşamları aşağıda göreceğimiz gibi renkli ve ilginçtir. Emine Hanım'ın Mısır Kraliyet Saray'ından olması, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu sayılması ve Halim Paşa'nın kızı olmasından ötürü ailenin kadın üyeleri tarihte prenses ünvanını almaya hak

kazanmış, kendilerine göre geçmiş yüzyılda birer "taht" kurmuşlardır. Yaratılan ve yeniden üretilen bu cazibe ve büyü zamanla aile kadın üyelerininin yaşamına çekici, göz kamaştırıcı ve ihtişamlı bir nitelik kazandırır. Ayrıca Şerif Paşa, babası Said Paşa gibi Dışişleri Bakanlığı'nda hiyerarşik basamakların en üstüne kadar tırmanır. Paşa yeni ünvanıyla bu yıllarda ayrıca Kürd Şerif olarak da tanınır. Bu şöhret kültürü Şerif Paşa'dan gelen veya kaynaklanan Kürtlük kavramının sorunlu yanıyla giderek daha da mistik ve romantik bir karakter kazanır. Bu yaşam öyküleri böylece "Kürtlük" gibi yeni biçilen bir kimlik de edinir. Örneğin Şerife Hanım 1920'lerde Kürt hareketini uluslararası düzeyde temsil eden babasının cengini daha da yüceltir: "...Sevr'de, Ağustos 1920'de, başkenti Diyarbakır olan bir Kürt devletinin tanınması hakkını elde etti ve bu devletin geçici kralı oldu".

ŞERİF PAŞA'NIN EŞİ:

EMİNE HANIM (1868-1926)

Şerif Paşa'nın birinci eşi Emine Hanım (1868-1926) konusunda daha önceleri tarafımızdan yayımlanan bazı incelemelerde değişik bilgiler yer almaktadır.¹ Özellikle eşi Şerif Paşa'nın diplomat olarak İsveç'in başkenti Stockholm'de kaldığı yıllara (1898-1908) ilişkin olarak yeni bilgi kıvrıntıları Kürtçe kaleme alınan bir yazıda ele alınmıştır.² Emine Hanım'ın 1918 yılında kurulan ilk Kürt kadın derneği *Kürt Kadınları Teali Cemiyeti*'nin başkanlığına getirildiğine dair haber, Emine Hanım'ın eşi Şerif Paşa'nın yanında olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Emine Hanım kadınların toplumsal cinsiyeti konusuna daha İsveç'te bulunduğu sırada büyük bir ilgi duyar.

İsveç'te kadınlara, yoksul hastalara yardım elini uzatmak amacıyla kurulan *Yeşil Haç* (Gröna Korset) adlı hayır derneğinin 1908 yılında yayımlanan tüzüğünün ilk sayfasının üst kısmında derneğin onur başkanı olarak Kızılhaç Örgütü'nün kurucusu ve ilk Nobel Barış Ödülü sahibi Henri Dunant (1828-1910) gösterilir ve derneğin Emine Hanım'ın himayesinde olduğu yazılmaktadır.³ Henri Dunant ve Emine Hanım'ın adlarının böyle insani amaçla kurulan bir derneğin tüzüğünde birlikte anılması önemlidir. Emine Hanım'ın İsveççe öğretmeni Fanny Petterson bir yazısında Emine Hanım'ın bu derneği maddi olarak desteklemesi dışında, ayrıca genç kızı Şerife Hanım ve eğitimcisi de bu dernek çalışmalarına katılmaya gönderir. Emine Hanım bu yıllarda kızları Şerife ve Sesa'nın eğitimine büyük önem verir.

Gazete haberlerine göre Emine Hanım İsveç'te bulunduğu sırada İsveç Kadın

Velihtı tarafından yardım amaçlı açılan bir pazara bin kronluk bir yardımda bulunur.⁴ Şerif Paşa ve eşi Emine Hanım'ı ilk kez birlikte Stockholm'de düzenlenen ve İsveç Kralliyet Ailesi'nin de hazır bulunduğu bir at yarışı gösterisinde görüyoruz.⁵ Emine Hanım ayrıca güzelliği ve deniz dalgaları gibi ayaklarına kadar sarkan saçlarıyla dikkatleri çeker. İstanbul'da kalmış olan ünlü Fransız yazarı Pierre Loti (1850-1923) Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların durumu konusunu ele alan bir yapıtında Emine Hanım'ı modern bir kadın olarak tanımlar. Hamdi Bey roman kahramanı Canan'a söz vermiş, eğer Avrupa'da bir iş bulursa Canan'ı yanına alacak: "*Sen orada Batılı kadınlar gibi örneğin Viyana'daki elçimizin eşi gibi veya İsveç'te Prenses Emine gibi yaşamına bir düzen vereceksin*".⁶ Alman İmparatoru II. Wilhelm İsveç'i ziyaret ettiğinde İsveç Krallık Sarayı'nda şerefine verilen yemeğe davet edilen yabancı diplomatlar ve eşleri arasında Şerif Paşa ve Emine Hanım da vardır. Emine Hanım bir ara II. Wilhelm'in dikkatini çeker ve yanındakilere Almanca "Bu madam kim?" diye sorar. "Osmanlı Elçisi Şerif Paşa'nın Mısırlı eşi" yanıtını alınca, II. Wilhelm'in üst üste Almanca "*Ah şu Mısırlı prensesler*" (Ah diese ägyptischen Prinzessinnen) der.⁷

Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım gençliğinde tören giysileriyle.

ŞERİF PAŞA'NIN KIZI

ŞERİFE HANIM (1894-1973)

Şerif Paşa ve Emine Hanım çiftinin dört kız çocuğu olmuştur. Bunlardan İstanbul'da doğan ilk kızları Zeynep (1891-1896) beş yaşında olduğu sırada, İsveç'in başkenti Stockholm'de doğan Saide (1899-1901) üç yaşında vefat eder. Bu çocukların böyle küçük yaşlarda ölmesi aile için büyük bir üzüntü kaynağı olur. Ailenin yaşamda kalan kızları Şerife (1894-1973) ve Sesa (1902-1970) adlı çocuklarıdır.⁸

İstanbul'da doğan büyük kızı Şerife Hanım, babası Şerif Paşa'nın İsveç'in başkenti Stockholm'de kaldığı yıllarda okul yaşamına başlar.⁹ İsveççeyi öğrendikten sonra birçok arkadaşı edindiğini söyleyen Şerife Hanım boş zamanlarında İsveç elbiseleri giyerek eğitmeni Sidonie ve büyük boy Saint-Bernard cinsi köpeğini yanına alıp Stockholm'in değişik yerlerine gezintiler yaptıklarını belirtir. Babası Şerif Paşa'nın Stockholm'deki evlerini Doğu stilleriyle ve Fransız sanatçıların Doğu motiflerini sergileyen yapıtlarıyla süslediğini ve babasının kütüphanesindeki kitapların büyük çoğunluğunun da Doğu üzerine yazılmış kitaplardan oluştuğunu söyler. Şerife Hanım yazları çoğu kez İstanbul'a büyükbabası Said Paşa'nın yanına gider, tatilini orada geçirir. Daha sonraki yıllarda büyüdüğünde İngilizcesini geliştirebilmesi için ailesi tarafından İngiltere'ye gönderilir.

Şerif Paşa 1908 yılında Stockholm'den Paris'e taşındığında Şerife 15 yaşındadır. Paris'te 3 yıl kaldıktan sonra 1912 yılında Salih Kurhan adında birisiyle evlenir. Babası Paris'e yerleştikten sonra daha ziyade *Rue de Pompe* caddesindeki evlerinde, annesi de başka bir evde hayvanlarıyla birlikte zamanını geçirir. Emine Hanım bahar ve yazları Fransa'nın güneyinde bulunan Mentone yöresin-

deki evlerinde, sonbahar ve kışın Orta Mısır'daki arazileri üzerinde bulunan evlerinde yaşar. Emine Hanım Kahire'nin Zetyun Mahallesi'nde 10 odalı bir villa satın alır. Kızı Şerife Hanım daha sonraki yıllarda bu binaya beş oda daha ekleyerek tüm yaşamını burada geçirir.

Şerife Hanım evlendikten sonra Emin Kurhan (1914-1980) ve İbrahim Kurhan (1915-2006) adlarında iki erkek çocuk dünyaya getirir. Böylece Şerif Paşa zamanla torun sahibi olur. Şerife Hanım'ın oğlu İbrahim Kurhan, Güzin İhsan adında bir kadımla evlenir. Bu evlilikten Zeynep ve Ali adlarında çocukları olur. Bunlardan Ali Kurhan 2010 yılında eşi Caroline ile birlikte Şerife Hanım'ın anılarının basımını ve editörlüğünü üstlenir. Kitabın arka kapağında Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım ve aşağıda değineceğimiz gibi torunları Yazbükey ve Emel Kurhan kardeşlerin fotoğraflarının yer alması, bir bakıma ailenin bu renkli geçmişini toplu halde görsel bir biçimde dile getirmektedir. Kitabın Şerif Paşa'nın babası üzerine yazılan "*Kürd Said Paşa*" (Said Pacha le kurde) ve Şerif Paşa ve Emine Hanım'ın yaşamlarını ele alan bölümü ve diğer bölümlerde Kürt tarihyazımı konusunda birçok yararlı bilgi bulunuyor.¹⁰ Şerife Hanım'ın babası Şerif Paşa'nın Kürtler konusundaki çabalarına ilişkin anılarını aşağıda ayrı bir bölüm halinde sunuyoruz.

2000 yılında yayımlanan *Bin Yıl Boyunca İsveç-Kürt İlişkileri* kitabım üzerine *Svenska Dagbladet* gazetesinde Şerif Paşa'nın bir tablosuyla birlikte çıkan bir tanıtım yazısını okuyarak yayınevi kanalıyla beni arayan ve benimle görüşmek isteyen bir İsveçli kadının yaşam öyküsü beni o yıllarda çok şaşırtmıştı. Yayınevine telefon numarasını ve adını bırakan bu kadını ikinci gün aradığımda, yıllar önce Şerif Paşa'nın kızı Şerife'nin yeğeni ile evlenen ve daha sonra boşanan bir İsveçli kadın telefonda idi. Daha sonraları kendisini evinde ziyaret ettim. Şerife Hanım'dan övgü ile söz ediyordu. Blanche Lassen (1918-2006) adlı bu kadın Şerife Hanım'ın yeğeni Said Halim ile evlenmiş ve 1937-1952 yıllarında beraber olmuşlardır. Bu evlilikten iki erkek çocukları olmuştur. Blanche Lassen Mısır'da kaldığı yıllarda Şerife Hanım ile sık sık görüştiklerini zaman zaman İsveç anılarından söz ettiklerini bana anlattı. Bu İsveçli kadın özellikle Şerife Hanım'ın okul yıllarında bir sirk gösterisi sırasında hayvanlara yapılan kötü

Şerif Paşa'nın
kızı Şerife
Hanım.

muameleyi İsveç Kralı'na bir mektupla iletmesini çok önemsemişti. Hasta olan Blanche Lassen'ın 2006 yılında vefat ettiğini bir gazetede çıkan ölüm haberiyle öğrendim.¹¹ İsveç'e döndüğünde Şerife Hanım hatıra olarak güzel bir fotoğrafını ona verir. O da Şerif Paşa konusunda araştırmalarımın haberdar olduğu için bu fotoğrafı bana hediye etti. Fotoğrafın arka tarafında "Prenses Şerife, Said'in Yeğeni" (Prinsessan Cherife, kusintill Said) notu yer almaktadır. Şerife Hanım'ın dokunduğu bu tarihi fotoğraf dışında, arşivimde

Şerife Hanım tarafından İsveç'e gönderilen başka bir fotoğrafı daha bulunuyor. Bu ikinci fotoğrafta Şerife Hanım daha çocuk olduğu yıllarda İsveç geleneksel giysileriyle görünüyor. Eski İsveç-Kürt kültürel temaslarına görsel bir renk katan bu fotoğraf Şerife Hanım tarafından 1966 yılında Kahire'ye uğradığında kendini ziyaret eden Kürt doktoru Selahattin Rastgeldi'ye verilmiştir. Şerife Hanım da Mısır Kraliyet Sarayı'ndan olan annesi Emine Hanım gibi prenses olarak adlandırılmıştır.

YAZBÜKEY VE EMEL KURHAN KARDEŞLER

Şerife Hanım'ın diğer oğlu Emin Kurhan 1842 yılında Emine İbrahim adında bir kadınla evlenir. Bir çocukları olur, adını Hüsnü koyarlar. İlerleyen yıllarda Suudi Arabistan, Mısır ve Hollanda gibi değişik ülkelerde diplomat olarak çalışan Hüsnü Kurhan (1944-1987), Hacettepe Üniversitesi'nde tarih alanında uzmanlaşan Çerkez kökenli Mürüvvet Kurhan (1948-1999) ile evlenir. Ölüm tarihlerine bakıldığında her ikisinin de genç yaşta öldükleri görülür. Bu evlilikten daha sonraları moda dünyasında adlarını duyuran kız kardeşler Yazbükey Kurhan ve Emel Kurhan dünyaya gelir. Yazbükey markasıyla değişik ürünler tasarlayan ve piyasaya süren kardeşlerin aile kökenleri böylece Kürt, Çerkez ve Mısır kültürleri gibi değişik kültürlerle kadar uzanır. Şerif Paşa'nın kızı Şerife Hanım'ın oğlu Emin Kurhan'ın to-

runları olan kardeşler böylece dördüncü kuşaktan Şerif Paşa'nın torunları da sayılırlar.

Bunlardan Yazbükey, 1973 yılında İstanbul'da, Emel 1977 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. Yazbükey, Paris'te grafik ve endüstri tasarımı okumuştur. Daha sonra Paris'e ablasının yanına giden Emel burada kardeşi ile birlikte dünyaca tanınan ünlü moda evlerinde stajlarını yaparak kendilerini geliştirirler. 2000 yılında kardeşler kendi markaları Yazbükey'i kurmuşlardır. Piyasaya sürdükleri ürünler ve aksesuarlar zamanla büyük ilgi görür. Kardeşler bazı meşhurların üzerinde taşıdıkları bu ürünler vasıtasıyla daha çok tanınırlar. Geçen bu uzun zaman zarfında Yazbükey kendini kabul ettiren bir marka haline gelir. Paris'te bir moda evinde 10 parçadan oluşan ürünleri sergilenmiş, Fransız Kültür Merkezi'nin katkılarıyla İstanbul'da ilk sergilerini açarak Türkiye'de de tanınmışlardır. Kız kardeşlerden Emel Kurhan çalışmalarını daha ziyade İstanbul'da, Yazbükey Kurhan Paris'te yürütür. Emel Kurhan ayrıca Bilgi Üniversitesi'nde ve Yazbükey markasının tanındığı İzlanda'da moda tasarımı dersleri vermektedir. Kurhan kardeşlerin baba tarafından kökenlerinin Mısır Kraliyet Ailesi'ne dayanmasından ötürü zaman zaman basında Osmanlı Prensesi olarak tanıtıldığı görülür. 2005 yılında tanıştığım Emel Kurhan, babasının büyükbabasının annesi olan Emine Hanım konusunda bir inceleme kaleme aldığıma çok sevindi ve bu aile konusunda bana kısa notlar da gönderdi. Hatta bir dergide yayımlanan söyleşide Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım konusunda yazdığım bu çalışmamdan "...*şu anda hakkında İsveç'te bir tez bile yazılıyor*" biçiminde söz eder.¹²

ŞERİF PAŞA AİLESİNDEN DÖRT KUŞAK BİR ARADA.

Oturanlar (Soldan sağa): Şerif Paşa, Emin Kurhan'ın eşi Emine İbrahim ve çocuğu Hüsnü Kurhan (Yazbükey ve Emel Kurhan'ın babası).

En sağdaki bey Seyfullah Paşa.

Ayaktakiler (Soldan sağa): Şerif Paşa'nın damadı Salih Kurhan, eşi Şerife Hanım, Emin Kurhan (Şerife Hanım'ın oğlu) ve en sağdaki bayan bir aile yakını.

Şerif Paşa'nın torununun oğlunun kızları Yazbükey ve Emel Kurhan kardeşler.

Şerife Hanım'ın anılarından bir kesit

Babam Fransa'ya geldiğinde, Kürt sorunu ile ilgilendi. Bu hayatının davası oldu. Jön Türklerin 1908'deki darbesinden sonra ilk modern Kürt organizasyonu olan "Kürdistan Gelişme ve İlerleme Derneği" ni kurmuştu.¹³ Kürtler bağımsızlık yanlıları ve reform yanlıları arasında bölünmüşlerdi. Reform yanlıları, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılık kartına oynuyorlardı. Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz binlerce Kürt Osmanlı ordusuna katılırken, Jön Türk Hükümeti savaştan yararlanarak Erzurum, Van ve Bitlis bölgelerinden toplam 700.000 Kürdü Orta Anadolu'ya sürgün etmişti. Aynı dönemde sürgün edilen Ermenilerin yanında, açlıktan ve soğuktan ölmüşlerdi.

Kürt bölgesine giren, ağırlıklı bölgeyi iyi bilen Ermeni askerlerden oluşan Rus ordusu önemli kıyımlar yapmıştı. Kürtlerin sadakatları onlara yine pahalıya patlamıştı.

Babamsa, Kürdistan'ın bağımsızlığı için uğraşıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, bir Kürt devletinin ortaya çıkması olanağını görüyordu. Dostu olan Fransız doğu bilimcisi (şarkiyatçı) Eugène Jung'u önerilerini sunması için 12 Aralık 1914'te bakanla randevu almak üzere Quai d'Orsay'a gönderir.¹⁴ Şerif Paşa 28 Aralık günü Asya işleri sorumlu müdürü bay Gout tarafından kabul edilir. Babamın planı iki öneriden oluşuyordu: Binlerce Kürt askerini ittifak kuvvetlerinin hizmetine koymak, bunun karşılığı olarak

Kürdistan'a otonomi, dil, din ve de geleneklerini sürdürmeyi garanti altına almak. Antlaşma durumunda, babam Kürt

“Babam Barış konferansında Kürt halkının temsilcisi olarak atandı... Sevr’de, Ağustos 1920’de, başkenti Diyarbakır olan bir Kürt devletinin tanınması hakkını elde etti ve bu devletin geçici kralı (hükümdarı) oldu...”

askerlerinin kendisini bekleyeceği Basra’ya gidecekti. Ne Fransa, ne İngiltere, ne de Rusya bu öneriyi anlamaz veya anlamak istemez. Bu öneri rahatsız ediciydi, çünkü bölgenin geleceğini ilelebet değiştirecekti. Babamın bana daha sonra söylediği gibi “Rusya’nın kendi toprakları olarak algıladığı Kürdistan’ı kaybetmeyi düşünmediği, İngiltere ise Mezopotamya Araplarıyla yaptığı hatasını tekrarlayacaktı, Fransa’ya gelince!?”¹⁵

Babam bu olup bitenlerden, Batı hükümetlerinin cesaretsizliğini, korkaklığını, körlüklerini anlamıyordu. Kendi salonunda bir uçtan diğer uca durmaksızın dolanırken söyleniyordu: “Beni dinleselerdi Ermenistan kurtulurdu, Kafkaslar korunur, İran işgal edilmez ve ittifak güçlerinin cesur yardımcılar olurdu” 1919 yılında Kürt devleti kurma sorunu yeniden ortaya çıkar. Babam Barış konferansında Kürt halkının temsilcisi olarak atandı. Bu konferansı birçok Fransız ve İngiliz politikacıyla birlikte hazırlamıştı; o zamanlar Britanya savaş bakanlığının başında bulunan W. Churchill de bunlara dahildi. Churchill babamın

yapacağı önerileri onaylamıştı. Bu öneri Güney’de Musul’u başkent olarak alan ve de İngiliz koruması altında bir Kürt devletinin ve buna paralel olarak bir Ermeni devletinin kuruluşunu ifade ediyordu. Wilson, Clemenceau ve Lloyd George önünde devamlı projesini savundu: “Wilson’un ulusların kendi kaderini tayin hakkı prensibinin ışığında, herşey tamamen özgür ve bağımsız bir Kürt devletinin kuruluşundan yana. Biz bu yasal (doğal) hakkımız olan bağımsızlığımız için ilerleme ve uygarlık yolunda savaşmak, ülkemizin kendi doğal zenginliklerini çalıştırmak, komşularımızla barış içinde yaşamak istiyoruz”.

Bu istem hiç bir gerçek yanıt bulmadı. Babam bundan dolayı cesaretini kaybetmeden Sevr Antlaşması’na kadar davasını durmaksızın savundu. Sevr’de, Ağustos 1920’de, başkenti Diyarbakır olan bir Kürt devletinin tanınması hakkını elde etti ve bu devletin geçici kralı (hükümdarı) oldu. Antlaşmanın imzalanmasının hemen ertesinde, Mustafa Kemal bu antlaşmanın içeriğini uygulamayı red etti ve Wilson, Churchill, Gülbekianlar yüzünden Kerkük ve Musul’un petrolüne el

koyarak için verdiği bütün sözleri unutuyordu.¹⁶ Gülbekianlar sultanın hizmetinde petrol mühendislerini petrol bölgelerine götürüp onlara tercümanlık yapıyorlardı. Ziyaret ettikleri bölgelerle ilgili not almaları yasaklanmıştı. Ama onlar uyanıktı. Bu inceleme gezileri sırasında, telgraf direklerini sayarak kendilerine iz belirlemişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu yıkıldığında bu sırlarını tatlı paylar karşılığında İngilizlerle paylaştılar. İşte tarih böyle devam ediyordu.

...
1920 yılı babamın Kürt sorunu ile ilgili umutlarının ölüm çanının çaldığı yıldır. Bir daha politikayla hiç uğraşmadı ve biriken borçları bütün ailesi için tedirginlik kaynağı oldu. Mısır seyahatlerinden, değişik zorlukların (güçlükler) kaynağı olmasından dolayı onun için tedirgin oluyordum... Oğlum Mehmet İbrahim dedesi geldiğinde ona hizmet etmekle yükümlüydü. Büyük babasının küremelerine rağmen ona her zaman iyi baktı. Babam ona “Marple” markalı akajou ağacından yapılmış ve üzerinde Kürdistan’ın kaderi ile ilgili pek çok önemli belgenin yazıldığı masayı miras bıraktı. Fiilen oğlum Türk ve Kürt olduğunu asla unutmadı.¹⁷ Türkiye’de askerliğini subay olarak yaparken, bölüğündeki Kürtleri zorbalıklardan ve adaletsiz cezalara karşı korudu...¹⁸ ●

DİPNOTLAR

- 1 Rohat Alakom, Şerif Paşa, Avesta, 1998, s. 39-43. Rohat Alakom, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Tarih ve Toplum, 171/1998. A Non-State Nation: The Kurd, editör Shahrzad Mojab, 2001. r. 53-70. Rohat Alakom, Kürt Kadınları Kadınları Teali Cemiyeti Başkanı: Emine Hanım, Politik-Art, nr 27/8 2011.
- 2 Rohat Alakom, Prensessan Emine Hanım, Nübihar, nr 122/2013.
- 3 Bu dernek tüzüğünün bir örneği (1908) Kraliyet Kütüphanesi’nde bulunuyor.
- 4 Prensessan Emine skänker 1000 kronor, Östgötanposten 18/1 1901.
- 5 Stockholms derbydag, Idun, nr. 38/1900.
- 6 Pierre Loti, De uppvaknande – en skildring från haremslivet i vära dagar, 1906, s. 184. Romanın orijinal adı: Les Désenchantées. Roman des harems turcs contemporains. Paris, 1906.

- 7 Münevver Ayaşlı, Dersâadet, 1976, s. 92.
- 8 Seza İşveç kaynaklarında Cesa olarak geçer.
- 9 Fanny Petterson, Prinsessan Emine, Svenska Dagbladet 31/5 1908.
- 10 Caroline et Ali Kurhan, Une Saga Égyptienne, Riveneuve éditions, 2010.
- 11 Svenska Dagbladet, 16/7 2006.
- 12 Banu Bölen Koryürek, Bir Moda Markalı Osmanlı Prensesi, Chronicle, nr 1/2005.
- 13 Bu derneğin asıl adı şöyledir: Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Dayanışma ve Gelişme Derneği). Derneğin adı bazı kaynaklarda çoğu kez yanlış veya eksik işaretlenmiştir. Örneğin aynı derneğin kurulduğu yılda yayımlanan ve Şerif Paşa’yı gösteren bir karikatürün altında Şerif Paşa sadece ‘Kürt Teavün Cemiyeti’ azası olarak eksik tanıtılıyor (Kalem, nr 14/1908). Bu karikatür vasıtasıyla Şerif Paşa’nın Kürt milliyetçiliği ile

- kontaklarının erken bir dönemde başladığını öğrenmiş oluyoruz.
- 14 Quai d’Orsay ifadesi Fransa’da genellikle Dışişleri Bakanlığı için kullanılır.
- 15 Burada Fransa’nın tutumundaki belirsizliğe dikkat çekiliyor.
- 16 Gülbekian, Ermeni kökenli bir şahsiyet
- 17 Şerife Hanım’ın burada oğlunun etnik kökeni Türk ve Kürt olarak belirtmesinin asıl nedeni onların yazdığı yıllarda Türkiye’de eğitim görmüş çocuklarının Kürtlüklerinden ötürü ilerde daha fazla zorluk çekmemeleri gibi bir endişeye dayandırılabilir.
- 18 Caroline et Ali Kurhan, Une Saga Égyptienne, Riveneuve éditions, 2010, s.70-74. Şerife Hanım’ın onların bir kısmını Fransızcadan Türkçeye çeviren sayın Ertürk Yıldız’a teşekkürlerimi iletiyorum.

MİLLET VE HALİFE YOLUNDA

ŞEYH UBEYDULLAHÊ NEHRÎ İSYANI...III

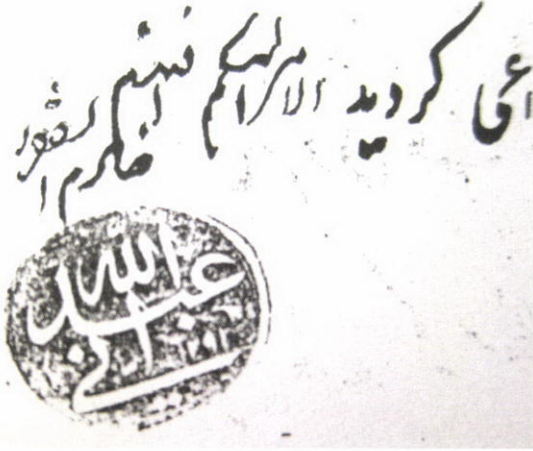
SABRÎ ATEŞ

Şeyh Ubeydullah İsyanı'nı ister milliyetçi bir hareket ister sosyal ve dini baskıya karşı bir ayaklanma olarak görelim şurası açık ki bu hareket Kürt halkını ortak bir cephede toplayamadı. Aşiretlerin merkezi devletlerle olan ilişkileri, coğrafi konumları yani dağlı ya da ovalı olmaları, birbirleriyle olan ilişkileri, liderlik çekişmeleri, tarihsel aidiyet duyguları (İran/Şah ya da Osmanlı/Sultan'a karşı) ve tabii ki milli bir kimlik idealinin oluşmasına elverecek şehirleşme, yayın organları ve eğitimden yoksunluk da bunda önemli bir rol oynamıştır. Kürtlerin birleşmiş bir cephe olup olmaması ya da bazı aşiretlerin şeyhe karşı cephede yer alması ilerleyen İran ordusu için çok anlam taşımamış ve isyanı bastırmasını bir yakıp yıkma hareketine çeviren ordu Kürtler arasında bir fark gözetmemiştir. Bu duruma gönderme yapan İskender Quryans "Bir kural olarak İran hükümeti ne gerekli soruşturmayı yapacak ne de insanları adalet ve hukuka göre cezalandıracaktır. Suçlu ve suçsuz aynı cezaya çarptırılacaktır..." demiş ve dediği de çıkmıştır.¹

Şeyh Ubeydullah İsyanına dair yazarlar genellikle isyan sonrasında ne olduğuyla çok ilgilenmemişlerdir. Halbuki Kaçar hükümeti ve onunla işbirliği yapan Şahseven gibi kabileler isyanı Kürdistanın özellikle Sünni bölgelerinde Tahranın hakimiyetini perçinlemek için bir fırsat

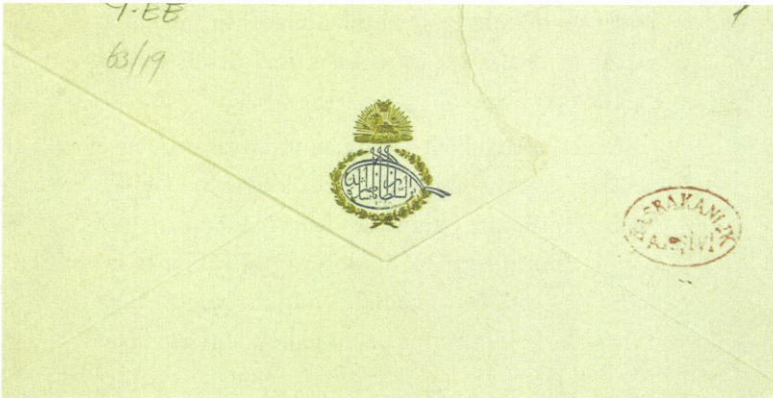
Şeyh Ubeydullahê Nehrî İsyanı tüm Kürtleri bir araya getirme hedefine yaklaşmamış olsa bile Kürt milli uyanışının en önemli merhalelerinden biridir. Beş yüz bin haneden oluşan Kürt halkının kendi devletine sahip olması gerektiği anlayışı ve programıyla yola çıkan Şeyh Ubeydullah, Kürt milli uyanışında özel, hatta kurucu bir yere sahiptir.

Şeyh Ubeydullah'ın mührü.

olarak kullanmış ve bunu insafsızca yapmışlardır. Hududa doğru ilerleyen İran kuvvetleri kış ortasında Kürt köy ve kasabalarını yağmalayıp, yakıp yıkmış, sakinlerini göçe zorlamış ve bazıları Şii köylere karşı olmak üzere birçok vahşete imza atmışlardır. Bu makalenin sınırları içerisinde detaylarına giremeyeceğimiz ve kaynaklarımızın bahsettiği bazı vahşetleri şöyle sıralayabiliriz: kafa kesme, insanları diri diri yakma, kol ve bacak kesme, tecavüz, kadın ve kızların zorla alıkonması ve bazı örneklerde hamile kadınların karınlarının deşilip kendilerinin ve çocuklarının öldürülmesi. Bunların yanında İskender Quryans'ın anlattığına göre mesela Mahabad, Oşnu, Saqqez, ve Sinne bölgelerinde bir çok insan öldürülmüş, bir çoğu

Nasreddin Şah'ın mührü.

da Şii olmaya zorlanmıştır.² Osmanlı Urumiye Konsolosu'nun verdiği bilgilere göre Mergever'de bin beşyüze yakın insan öldürülmüş ve Mahabad çevresinde yirmi köyün sakinleri öldürülmüş, gençler ve kadınlar esir olarak alınmışlardır.³ Yine İngiliz Konsolosu William Abbot'a göre Urumiye'de Şiiliği kabul eden bir kaç köy dışında beş bine yakın Kürt ailesi dağlara ve vadilere sığınmış ve açlık ve soğuktan yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.⁴ Bu zulümlerin birebir tanığı İskender Quryans bu kuvvetlerin Kürt adını yeryüzünden silmek istediğini ve yapılan vahşetlerden kaçan halkın dağlara sığındığını ekler. İran kuvvetlerinden kaçan hanelerin sayısını tam olarak tespit etmek nerdeyse imkansızdır. Kaynaklar on beş bin haneyle dönemin nüfus yoğunluğu göz önüne alınca oldukça yüksek bir sayı olan yüz bin hane arası bir rakam verirler. En iyimser tahminle yüzlerce köy, mezra, ve nahiyenin insansızlaştırılması ve bir çoğunun da yıkılıp yıkılması demektir bu sayılar.

Bu zulüm karşısında isyanın başarısızlığı üzerine Nehri'ye dönmüş olan Şeyh Ubeydullah, taraftarları ve hududun Osmanlı tarafına geçmiş olan İran Kürdistan halkı yeni bir isyan hazırlığına başlarlar. Doğaldır ki bu durum İstanbul, Tahran ve St. Petersburg'u alarma geçirir. 2 Ocak 1881 tarihinde toplanan Osmanlı Bakanlar Kurulu yapılan zulümlere ve Rusya'nın sınıra yığıldığı kuvvetlere dair kaygısını belirtip, sultana sadakatine dair açıklamalarına bakılmaksızın şeyhin bölgeden çıkarılmasını ister.⁵ Bundan yaklaşık olarak 20 gün sonra tekrar bir araya gelen Bakanlar Kurulu şeyhin sultana sadakatini vurgulamasına ve zulüm altındaki Sünnilere yapılan baskıları durdurmak için isyan ettiğini belirtmesine rağmen, asıl olarak iki taraf Kürtlerini kendi iradesi altında birleştirip bağımsız bir devlet kurmak niyetinde olduğunu ve bu yüzden de otuz kırk bin silahlı adamı bir araya getirebilen şeyhin hudut-

tan uzaklaştırılmasını ister. Böyle bir adım İran'ın Rusya'ya yardım için başvurmasına da engel olacaktır diye düşünülür.⁶ Yine Sadrazam Said Paşa Sultan'a şeyhin bölgedeki Müslüman ve Hıristiyanları birleştirerek tekrar isyan edeceğini ve muhtariyet ilan edeceği bilgisini verir. İddialarına delil olarak da şeyhin Erciş halkına yazdığı ve Mart sonunda İran'a saldırmak için hazır olun dediği mektupları gösterir.⁷

Bu tür kaygılardan kaynaklı olarak olsa gerektir ki pan-İslamist olarak damgalanan II. Abdülhamid rejimi İran'da Sünni halka karşı yapılan baskıları durduraktan çok Şeyh'in yarattığı potansiyel tehlikeyi, yani Kürt halkının bir liderlik etrafında toplanma ve sınırları aşiret sınırlarının ötesine geçen bir örgütlenme potansiyelini bertaraf etmeye yönelmiştir. Bu rejimin daha sonra geliştirdiği Hamidiye Alayları gibi halkı yeniden aşiret ağalarının liderliğine mahkum eden ve siyasi evrimde geriye götüren aşiretsel örgütlenmeyi güçlendiren politikaları bundan ayrı düşünülemez. Birleşmiş bir Kürt cephesi ve Ubeydullah gibi karizmatik birinin liderliği hafife alınamazdı. Bunun farkında olan İstanbul'un Tahran Büyükelçisi Fahri Bey "eğer çözülmezse Kürt meselesinin Bulgar sorunundan daha önemli bir sorun" olacağını İstanbul'a yazıp tedbir alınmasını ister. Buna ek olarak Tahran ve St. Petersburg sürekli olarak şeyhin bölgeden uzaklaştırılması için İstanbul'a baskıda bulunurlar. İsyanın sona ermesinden dört ay sonra bu koroya Londra ve Paris'te katılır.

Şeyh ve yurtlarından göçertilen halkın yeniden isyan için hazırlıkları sürerken, İran'ın genel af çıkarması ve Osmanlı otoritelerinin şeyhle yaptığı görüşmeler sonucu şeyh İstanbul'a gitme düşüncesine sıcak bakmaya başlar. Bunlardan yoğun kar altında yolu yüzlerce Kürt tarafından açılan ve Şemdinan'a ulaşması sağlanan sultanın yaveri Ahmed Ratıb Bey yurtlarını terk eden yüz bin ailenin ellerinde kalan ne varsa satıp silah almaya ve yeni bir isyana hazırlandıklarını haber verir İstanbul'a. Yapılan görüşmelerde şeyh esas olarak tekrar İran'ın Sünni halk üzerindeki baskılarına vurgu yapıp bunun isyan nedeni olduğuna ve İstanbul'un bunu durdurmak için çaba sarfetmesi gerektiğine vurgu yapar. Eğer İstanbul sığınmacıların İran'a güvenlik içinde dönüşü ve

دانه در دخی اردوی هیله مشیری نافذ پیر و نه حربه نقره نورد
اهاستخ تاغیو دشفه لوتقرافه ناک علی صورتی

شیخ عیاضه طرفنده ارجیسه عوم اهاستخ بازیلوب طوبیلا شفره ایرانه تجاوزه انقاره ایسه
اهالی استرابا بزر حرکت اولو ادره حاضر بولغری درولت عیاید اور و بار اولغری انکاری
کدی مرادیه موافق بولغری اعلو اولوب موصلیه اولنا بوقدر نصایح و بیعیات و کله و طرفه و دیریل
تأمینت اوزریه بولغری انکار سابقه تجاوزکارانه سنده قطعا دروغت ایچامکه جهانه اولدیغنده
دالجه بزم طرف عیاضه شیخ امانه خدمت ایچامدی و قطعا ایرانه تجاوز ایچامدی بولنده
بوکره دخی تعزات و سزات قوبیه ربط اولوقده ایرده موصلیه انکار تجاوزیه نه دروغت ایچامدی
دوقت حرکت دخی تقرب ایچامدی حمله تیجسک و حاتمده قورقولدیغنده اسیدانه معلومه اجناسار
دروغت ظهور ادره ایرانه انقاره اولور مذکور ستم ناک برصوبی بوسته ایچامدی اولور کیفیت بوچول
جانب ولایتیه داخله نقره بیلدیلمده

اصفهان طرفه
نورد
حج

İran zulmünün durdurulacağı konusunda garanti vermezse tekrar İran'a karşı saldırıya geçeceğini de ekler.⁸ Görüşmeler sürer ve İran ve Osmanlı bölgeye kuvvet yığarken şeyh de boş durmaz. Bitlis'ten, Musul ve İran'ın Gilan eyaletindeki Sünnilere kadar her tarafa mektuplar yazıp halkı yeniden başlatacağı isyana katılmaya çağırır.⁹

Bu dönemde İran ve Rusya da şeyhin bölgeden uzaklaştırılması için İstanbul'a baskılarını gittikçe artırırlar. Anlaşılan zayıf ve silahsız Kürt halkının bu güçlerle başa çıkamayacağına bilincinde olan Şeyh de daha yumuşak bir tavır alır. Nihayet Şeyh'i ziyaret edip Sultan Abdülhamid'in konuyla ilgili fermanını kendisine sunan Van'daki 4. Ordu Müşiri Nafiz Paşa, 19 Mayıs 1881 tarihinde İstanbul'a şeyhin sultanın İstanbul'a gitme davetini kabul ettiğini ve oğullarının iknasına çalışıldığını haber verir.¹⁰ Yine Nafiz Paşa 10 Haziran'da hiç bir zorlukla karşılaşmadan ve kendisine gösterilen ihtiramla Şeyh'in Şemdinan'dan Van'a ulaştığını haber verir. Durumdan elçisi aracılığıyla haberdar edilen Nasıreddin Şah isyanın bastırılmasında rol oynayan Osmanlı paşalarının nişan ve taltifleri için kendi dışişleri bakanlığına emir verir.¹¹

Şeyhin Erciş halkına yazdığı mektup.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y. PRK. EŞA, 7/34.

(1298)

فارسی اجماره اولان مکتوبیکه بیضا ترجمه سی

سواری
بتوفیق الله تعالی و عنایته زیر قومانده بنده لریده اولان درت بیگه اکراد شجاعت نهاد
ایم ذیقعه الحرامکده نده صحرای (سردشت) ه دراصل اولوب (ترطه)
(بوکان) (لاهیجان) (شنوم) (بانام) قصبه لرینک اکیسی احترام
تمام ایم بزی انتقبال ایتدیر برقاچ کون سردشت ده عقد شورتیه رسا و جیلان
طرفنه غریبه ایتدیک ساد و جیلانغه صحت و سلامتله داخل و حکومت قونغند
بادشه اسلام عبدالحمید خان غازی افندزک دعانه مبشرت قلندی
جمعه کونی قبل لصلوة جامعیه غریبه اوراده بولغان بون موزن و خطیب
افندیره تنبیه خلیفه اسلام سلاطه عبدالحمید خان غازی حضرتینک نام نایز
بالای محفل و منبرده ارتقا و عز و علا ایدلری بین الایمانی عیث سرور
وارفتخا و سبب انبساط طریقی شام راولدری و بونون بویم قننی قصبه بی
تسخیر ایدر ایسک خطبه و دعا سلاطه عبدالحمید خان افندز نامیل اوقون
جقدر بزم قیام و ایراندی حاربه من روسیه و منوره نکلتره کنگ شوقیه
دکلر ایتدی مسئله زاییده بری معاومتنه منو ایتدیر و شمدی ایس
بزه ایتدکلری نکل اشریر مکتوب بی و فتح و ظفر خیزی جمیله
و خطبه و افندزک دعانا منکالقا تقدیم و جوبیده کرده اعلان سواری
خادم باشی اسلام
نیاز ایدر

Babalarından kısa bir süre sonra Şeyhin oğulları da İstanbul'a gelir. İsyanın önemli liderlerinden olan ve İran tarafında kalan Hemze Axa Mengur affa rağmen mücadeleyi bırakmaz ve yanında kalan iki yüz kadar atlıyla bölgede hala hareket halinde olan İran kuvvetlerine karşı gerilla tarzında mücadele etmeye devam eder. Bu mücadele sürerken kendisi de Kürt, İran'ın en önemli bürokratlarından olup, isyan bölgesine gönderilmiş olan Emir Nizam Garrusi Kur'an üzerine yemin ederek ve araya araçlar sokarak Hemze Axa'yı görüşmek için davet eder. Yanında on dört kişiyle davete icabet eden Hemze Axa klasik bir kalleşlik örneği olarak davet edildiği çadırda, Garrusi'nin bir bahaneyle çadırdan ayrılmasıyla kurşun yağmuruna tutulur. Kesilen başı Urumiye'de bulunan İran başkumandanına gönderilir. Bilindiği gibi bu İranlı Kürt liderlerin görüşmek için davet edilip katledildiği son görüşme olmayacaktır.

ŞEYHİN İSTANBUL'DAN KAÇIŞI

İran ordusunun devam eden zulümlerini haberini alan Şeyh, büyük bir ihtimalle 1882 yılının Temmuz sonları ya da Ağustos başlarında, bir yıllık saray misafirliği/ev hapisliğinden kaçıp tekrar bir isyan başlatmak için yola koyulur. Kafkasya üzerinden, kaçışından haberdar olan Osmanlı, Rus ve İran otoritelerine yakalanmadan Hakkari'ye ulaşır. Samuel. G. Wilson'un *Persian Life and Customs* isimli kitabında *New York Evening Post* gazetesinden aktardığına göre Ramazan ayında çileye çekildiğini ilan eden şeyh böylece ziyaretçilerin gelişini de engellemiş ve gelenlere de şeyhin çileye çekildiği söylenip döndürülmüşlerdir. Şeyhin çilede olduğundan kuşku duyulmasın diye odasının kapısına bırakılan su ve ekmek de sadık hizmetçisi tarafından halledilmiştir. Sultan'ın namazlarda Şeyh'i görmeyip sorması ve sarayda verilen bir davete şeyhin gelmemesi üzerine şüpheye düşen yetkililer harekete geçmişler ama o arada şeyh çoktan sırta kadem basmıştır.¹³ Daha sonra sadık hizmetçisi sorgulanmış ama kaçışla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bir Osmanlı raporuna göre Başkale'ye vardığında beş bin kişi tarafından karşılanan şeyh tekrar isyan için çağrılar yapmaya başlamış ve bir çok aşiretten de kendisiyle beraber olduklarına dair haberler almıştır.¹⁴ Nehri'ye gelen Sultan'ın yaveri Kamil Bey'le yapılan görüşmeler-

Hemze Axa Mengur'un Şeyh Ubeydullah'a Mukri bölgesinin bazı şehirlerini ele geçirdikten sonra yazdığı mektubun özeti.

İran'ın isyana katılanlar için genel af çıkarması üzerine Osmanlı tarafına sığınan mültecilerin bir kısmı İran'a dönerken, şeyh şaşaalı bir şekilde bir bölük süvari ve top arabaları eşliğinde İstanbul'a girer. Şeyh'in İstanbul'a varışına dair oldukça detaylı haberlerden biri *The New York Daily Tribune* gazetesi muhabirinin 17 Ağustos 1881 tarihli bir raporudur. Kendisini sarayda kabul eden Sultan II. Abdülhamid'in Şeyh'e büyük bir hürmet gösterdiğini ifade eden muhabir, saray yakınında büyükçe bir evin hizmetçileri ve arabalarıyla Şeyh'in emrine verildiğini ve şeyhin konağına her gün saray mutfağından yemek gönderildiğini belirtir. Muhabirin şeyhe attığı "Kürtler milli bir varlık göstermek ve iç gelişimlerini sağlamak için ne yapmalıdırlar?" sorusu ne yazık ki hala güncelliğini korumaktadır.¹²

de şeyh Sultan'a sadakatini sorgulanamayacağını ve Musul'a yerleşmesi için izin verilmesini ister. Kaçışından iki ay sonra direkt olarak Sultan'a yazan Şeyh yine sadakatini vurgulayıp 93 harbinde çağrılarına kulak verip hiç bir karşılık beklemeden cepheye koşan kırk bin Kürt gönüllünün bunun kanıtı olduğunu belirtir. Sultan'a İmam el-Müslimin diye hitap eden şeyh mektubunu "El dai, el-Qadiri, el-Nakşibendi, Ubeydullah" diye imzalar ve İran düşmanlığına hedef olan ülkesi halkını sırat-ı müstakimde tutmak ve sahip çıkmak için Musul ya da Van'da oturmasına müsaade edilmesini ister.

Şeyh esas olarak zaman kazanmak amacıyla bu pazarlıkları yaparken, diğer yandan da taraftarlarını harekete geçirmek için çalışır. Aynı zamanda Osmanlı ve İran kuvvetleri de muhtemel bir kalkışmayı önlemek üzere bölgede birikmeye başlarlar. Osmanlı otoritelerinin eline geçen ve şeyhin İran tarafındaki aşiret reislerinden birine yazdığı bir mektupta Osmanlı ve İran otoritelerinin Kürdistan'ı yok etmek konusunda birleştiklerini ve Kürdistan'ın birleşmesinden başka çareleri olmadığını vurgular şeyh. Durumun ciddiyetinin farkında olan İstanbul şifre bir telgrafla Kamil Bey'e soruna barışçıl bir çözüm bulursa ödüllendirileceği bildirir. Barışçıl çözümün gecikmesi, İran ve Rusya baskısının artması dolayısıyla İstanbul harekete geçer. Herki aşiretinin eski bir kan davasını bahane ederek Şeyh'e sorunlar çıkarması, Osmanlı kuvvetleriyle yaşanan küçük çaplı çatışmalar ve istediği kuvvetleri toplayıp harekete geçmesinin güçlüğünü idraki Şeyh'e çıkar yol bırakmaz. Gerdi aşireti ve az sayıdaki taraftarlarının üzerine gönderilen kuvvetlere karşı koyamayacağını anlayan şeyh, ve ardından da oğlu Abdulqadir Musul'a gitmeyi kabul ederler. Orda kalmak istemelerine rağmen buna izin verilmez ve Mekke'ye sürülürler. Şeyh Mekke'de bir yıl sonra ebediyete intikal eder (1883). Bilindiği gibi sürgünden dönen Seyyid Abdulqadir daha sonra Osmanlı Şuray-i Devlet Başkanlığına kadar yükselecek, İttihatçılarla işbirliği yaparak İran'ın Sünni Kürtlerini tekrar imparatorluğa katmaya çalışacak ve bunda başarısız olacaktır. Bilindiği gibi daha sonra Türkçü erken dönem cumhuriyet tarafından Kürtçü olduğu gerekçesiyle idam edilecektir.¹⁵

Şeyh Ubeydullah, İran tarafındaki aşiret reislerinden birine yazdığı bir mektupta Osmanlı ve İran otoritelerinin Kürdistan'ı yok etmek konusunda birleştiklerini ve Kürdistan'ın birleşmesinden başka çareleri olmadığını vurgular.

SONUÇ

Şüphe yok ki Şeyh Ubeydullah ve onun adıyla anılan isyana katılanlar Osmanlı ve İran hakimiyetlerinin dışında bir coğrafi yapı ve onunla uyumlu bir kimlik tasavvuruyla hareket etmekteydiler. Devletli bir bakış açısıyla yazılmış ve çoğu Kürtleri evrimsel bir medeniyet çizgisinin alt başmaklarında gören belgelere rağmen bu sonuca ulaşmak araştırmacı tarihçilik için zor değildir. İsyana öncesi İran, Osmanlı ve İngiliz belgeleri şeyhin bölgesel bir lider olduğu ve çok hürmet gördüğü konusunda ve tekkesinin her gün yüzlerce kişi tarafından ziyaret edildiği konusunda hemfikirlerdir. Mesela İngiltere'nin Kürdistan Konsolosu (evet böyle bir konsolosluk bir süre var olmuştur) Trotter'un

Martin van Bruinessen'in ifade ettiği gibi Cızira Botan, Baban gibi hanedanların ortadan kaldırılması Kürtlerin politik örgütlenme açısından bir geri aşamaya itilmesidir. Dini entelektüellerin toplumsal liderliği ele geçirmesi ise politik evrimsel çizgide bir ileri aşamayı ifade eder. Unutulmamalıdır ki Baban, Botan, Soran vb. yerel hanedanlar sınırlı coğrafyalara hitap edebilen organizasyonlardır. Şeyh Ubeydullah'ın liderliği ise aşiret, yayla, şehir, köy, bölge sınırlarını aşan, seküler millet anlayışında ileri ve modern bir aşamayı temsil eder.

aktardığına göre Van Valisi kendisine Şeyh'in on gün içerisinde on-on iki bin atlı toplayabileceğini ve otoritesinin hudut bölgesinde sultandan daha büyük olduğunu söylemiştir.¹⁶

İsyan Şeyh'in gücünün bunun da ötesinde olduğunu göstermiştir. Bab-ı Ali'nin Tanzimat'la beraber giriştiği ve yerel hanedanların sistemli bir şekilde yok edildiği merkezileşme siyaseti sonucu meydana gelen iktidar boşluğunda Şeyh Ubeydullah gibi dini entelektüellerin toplumsal liderliğe yerleşmesi aslında seküler bir millet anlayışının da filizlenmeye başladığı bir süreci ifade eder. Martin van Bruinessen'in ifade ettiği gibi Cızira Botan, Baban gibi hanedanların ortadan kaldırılması Kürtlerin politik örgütlenme açısından bir geri aşamaya itilmesidir. Dini entelektüellerin toplumsal liderliği ele geçirmesi ise politik evrimsel çizgide bir ileri aşamayı ifade eder. Unutulmamalıdır ki Baban, Botan, Soran vb. yerel hanedanlar sınırlı coğrafyalara hitap edebilen organizasyonlardır. Şeyh Ubeydullah'ın liderliği ise aşiret, yayla, şehir, köy, bölge sınırlarını aşan, seküler millet anlayışında ileri ve modern bir aşamayı temsil eder. Bu nokta isyanın liderinin kimliği ve Şii-Sünni ayrımının isyanda oynadığı role

rağmen böyledir. Tıpkı Şeyh'in mensup olduğu ve bölgesel liderliğini yaptığı ve Kadiri-Nakşi tarikat örgütlenmesi gibi bu yeni millet anlayışı var olan coğrafi ve sosyal sınırları aşan bir karaktere sahiptir ve o yüzden de rahatlıkla İran ve Osmanlı Kürtlerini ayrı bir yönetim altında birleştirmeyi bir program olarak önüne koyabilmiştir.

Bu program tam bağımsızlık yerine halifenin otoritesi altında muhtar ve coğrafi bütünlüğü olan bir Kürdistan'dır. Amerikalı misyoner Dr. Cochran ve İngiliz Konsolosu William Abbot'un anlattığına göre Şeyh bu isteğe neden olarak Türkler ve Perslerin Kürtlere gereken önemi vermemelelerini ve ihtiyaçlarını anlamamalarını göstermektedir. Şeyhin değişik kişilerle yaptığı konuşmalara bakılarak günümüz diliyle onu bir yurtsever olarak nitelemekte bir sakınca yoktur. Halkını ve memleketini seven ve onların aşağı görülmesine tahammül göstermeyecek ve buna son verip halkını ve memleketini düzene sokup diğer milletler seviyesine ulaştırmak için elinden geleni ardına koymayacak bir kişiliktir karşımızdaki. Bu yüzden de nihai amacını soran Abbot'a, Şeyh Kürdistan'ı yeniden organize etmek istiyorum diye yanıt verir. İsyana katılan halkın da bu düzensizlik ve adaletsizlikten, yerel yöneticilerin zulümleri ve giderek artan vergi ve vergi adı altında zorla para toplamak istemelerinden ve özellikle de Kaçar idarecilerinin Şiiliği yayma çabalarına bir direniş olarak isyana katıldıklarını söylemekte bir sakınca yoktur. Kürtler beş yüz bin hanelik büyük bir ailedir ve artık kendilerine yapılan zulümlere dayanacak halleri kalmadığı için isyan etmişlerdir ve bu nedenle "millet-i saire gibi muhtariyet-i idare" istiyorlar diyen Şeyh'e önemli bir kısmının katılması o yüzden de anlaşılır olmaktadır. Esas olarak isyan düşüncesine uzak olan küçük köylü ve aşiret mensuplarının isyana katılmaları da ancak bu sebeplerle açıklanabilir. 93 Harbi ve ardı sıra bölgede artan dinsel ve mezhepsel tansiyon hare-

Amerikalı misyoner
Dr. Cochran.

ketin oluşmasında önemli bir rol oynamışsa da, Şii-Sünni tansiyonunu tek sebep olarak önc çıkarmak doğru olmayacaktır. Bu yapıldığında isyana Osmanlı Kürtlerinin katılımını açıklamak zorlaşır. Bu yüzden olsa gerek, halkın niye isyana katıldığını İskender Quryans'a anlatan isyan sonrası günlerin Mahabad valisi, bunu bir "cengi mezhebi ve milleti" olarak açıklar. Bu yüzdendir ki şeyhin çağrısına iki taraf ahalisinin de bir kısmı cevap vermiş, ayrı bir mekan (Kürdistan) ve kimlik (Kurdayeti) hayalini gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Bu hayalin hareketlendirebildiği kitlelerin sınırlılığı isyanın başarısız olmasında önemli bir rol oynamıştır.

Şüphe yok ki Şeyh tıpkı İstanbul ve Tahran gibi çağın egemen gücü İngiltere'nin desteğini almaya çalışmış ama bu konuda herhangi bir başarı gösterememiştir. İrkçı ve Kürtleri tarihsel bilinçten yoksun görüp onların siyasi hareketlerini dış parmakların kışkırtması olarak gören anlayışlar için şeyhin bu arayışları dış mihrak tezine dayanak olarak gösterilir. Buna yanıt olarak Osmanlı imparatorluğunda ve özellikle de İran'da aynı dönemlerde İngiliz etkisinin sınırsızlığı İngiliz desteği olmasa ayakta kalamayacakları ve Şeyh'in de aynı desteği almak istemesinin en doğal hakkı olduğu cevabı verilebilir. Şüphe yok ki Şeyhin harekete geçmesinde Ermeni ulusal hareketi ve

büyük devletlerin yardımıyla Ermeniler için bir ulus devlet kurulacağı söylentisi de büyük önem taşımıştır. Zaten isyan öncesi dönemde Sultan Abdülhamid'e yazdığı bir mektupta bu endişesinden bahseder ve Müslümanların çoğunluk olduğu bir yerde böyle bir oluşuma izin vermeyeceklerini belirtir. Bu noktadan bakıldığında Ermeni ulusal hareketinin Şeyh'in harekete geçmesindeki rolü de yadsınamaz.

Sonuç olarak vurgulamak gerekir ki isyan tüm Kürtleri bir araya getirme hedefine yaklaşamamış olsa bile Kürt milli uyanışın en önemli merhalelerinden birisidir. Beş yüz bin haneden oluşan Kürt halkının kendi devletine sahip olması gerektiği anlayış ve programıyla yola çıkan Şeyh Ubeydullah, Kürt milli uyanışında özel, hatta kurucu bir yere sahiptir. Bu yüzden birebir şahitlik yaptığı isyandan sonra Londra'ya gönderdiği yazışmalardan birinde İngiltere'nin Tebriz Konsolosu William G. Abbot "Avrupa'nın Kürt meselesi hakkında en ufak bir bilgisi olduğundan şüpheliyim. Fakat büyük ihtimalle bundan sonra Kürdistan'a ne olacağı sorusu sorulacaktır," diyerek bu duruma vurgu yapar. Bu soruya henüz bir cevap bulunamamış olsa da bu soruyu bundan tam yüz otuz üç yıl önce gündeme taşıyan Şeyh Ubeydullah'a çok şey borçlu olduğumuz ortada. ●

Sürgünden dönen Seyyid Abdülqadir daha sonra Osmanlı Şuray-i Devlet Başkanlığına kadar yükselecek, İttihatçılarla işbirliği yaparak İran'ın Sünni Kürtlerini tekrar imparatorluğa katmaya çalışacaktır.

DİPNOTLAR

- 1 İskender Qurians, *Qiyam-e Sheikh Obeidullah dar Ahd-e Shah Naser al-Din*, (Tehran: Donya-ye Danesh, 1356/1978), 46.
- 2 Quryans, *Qiyame*, 64 ve diğer sayfalarda bu vahşetleri anlatır.
- 3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Y.A.RES 10/3 Tebriz Konsolosundan Osmanlı Dahiliye Nezaretine. Rapor Urumiye Konsolosunun mektubuna dayanıyor. 18 Sefer 97-8 KS 96/20 Ocak 1881. Benzer bir bilgi için bkz., Speer, Robert Elliot, *Hakim Sahib, The Foreign Doctor: A Biography of Joseph Plumb Cochran, M.D. of Persia*, 98.
- 4 Public Records Office, Londra FO 60/431, Abbot to R. Thomson, December 30, 1880.
- 5 BOA.Y.A.RES 9/23, 02 Ocak 1880.
- 6 BOA.Y.PRK.A 3/4, Osmanlı Meclis-i Vükela tutanakları, 21 Safer 97-11 KS 96/23 Ocak 1881.
- 7 BOA, Y. A. RES 10/3 Said Paşadan Saraya, 19 Şubat 1881.
- 8 BOA, Y.PRK.MYD 1/85, Ahmed Ratib Bey'den [Rewanduz] Saraya, 8-12 Şubat 96/20-24 Şubat, 1881.
- 9 Bu mektupların bazıları için BOA Y.A.HUS 167/15, Nafiz Paşa'dan Osmanlı Savunma Bakanlığına, 21 Mart 97/02.04.1881. Aynı bilgi için BOA.Y.PRK.ASK 7/34, p.2. Erciş halkına mektubu için (Nafiz Paşa tarafından kısaltıldığı şekliyle) BOA, YPRK.ASK 7/34, Osmanlı Savunma Bakanlığına, 1 Mart 97/13 Mart, 1881. Bitlis halkına mektubu için BOA, Y.E.E 82/6, 8 R 1298-25.12.1296/09 Mart, 1881. Mosul bölgesi aşiretlerine, BOA, Y.PRK A 3/6, Musul valisinden Başvekaletle, 24 Subat 96 / 08 Mart, 1811.
- 10 BOA, Y.PRK.ASK, 7/34, Nafiz Paşa'dan Osmanlı Savunma Bakanlığına, 19 Mayıs 97/31 May 1881.
- 11 İskender Qurians, *Qiyam-e Sheikh Obeidullah dar Ahd-e Shah Naser al-Din*, (Tehran: Donya-ye Danesh, 1356/1978), vol. 6, 597.
- 12 *The New York Daily Tribune*, Saturday, September 10, 1881.
- 13 İskender Qurians, *Qiyam-e Sheikh Obeidullah dar Ahd-e Shah Naser al-Din*, (Tehran: Donya-ye Danesh, 1356/1978), 122.
- 14 BOA, Y.PRK.UM 18/39, Ferik Musa Paşa'nın raporu, 1300.S.7 /18 Aralık, 1882.
- 15 Şeyh Ubeydullah isyanı ile ilgili hazırladığımız kitapta bu konulara da genişçe yer verilecektir. Osmanlı-Kürt kuvvetlerinin 1905-1912 arası İran Kürtlerini imparatorluğa katma çabaları için bkz., Sabri Ateş, *Ottoman-Iranian Borderland: Making a Boundary, 1843-1914* (Cambridge University Press, 2013) isimli çalışmamıza bakılabilir.
- 16 PRO, FO 78/2911, Trotter to Sir A. H. Layard, Erzurum, 5 Eylül, 1879.

Rojî Kurd (1913) Dergisinde

TARİH ALGISI

“Bir milletin gelecekteki tarihi o milletin ‘ideal’idir”.

Abdullah Cevdet

NAMIK K. DİNÇ

Büşra Ersanlı *İktidar ve Tarih* isimli kitabında, tarih yazımı incelenirken üç şeye dikkat edilmesi gerektiğini belirtiyor:

I. “Siyasal iktidarın niteliği göz önünde bulundurulmalı... Çünkü bir ülkenin siyasi kültürü geçmişinin tanımlanmasında belirleyici rol oynuyor”.

II. “Büyük dönüşümler, devrimler, o ülkeye yeni bir kimlik kazandırır... Tarih de buna paralel olarak tümüyle yeniden yazılmasa bile büyük ölçüde değiştirilir”.

III. “Tarih yazımında yeni akımların oluşumu da büyük ölçüde siyasi düşünce akımlarına paralel bir gelişme göstermiştir”.¹

Bu üç parametre üzerinden Kürtlerin *Rojî Kurd* dergisinde tarihyazımına ilişkin performansını inceleyelim;

I. 1913 yılı itibarıyla Osmanlı siyasi şemsiyesi altında yaşayan Kürtlerin büyük bir çoğunluğu kendisini Osmanlıya tabi bir unsur olarak görmektedir. Oysaki Osmanlı çatısı çökmek, hatta tümüyle ortadan kalkmak üzeredir. Eskinin yıkılıp yeninin kurulacağı bu hareketli zamanlarda Kürtlerin siyasi rotasının ne olacağına dair tartışmalı bir ortam söz konusudur. Balkan Savaşları ve sonrasında baş gösteren gelişmeler karşısında ağırlıklı olarak Ümmetçilik-Osmanlılık içerisinde kültürel hakların elde edildiği bir Kürtlük tasavvuru devam etse de, daha siyasi bir nitelik kazanan Kürt milliyetçiliği de yeni

yeni uç vermektedir. Fakat çoğunlukla İstanbul’da ikamet eden bu Kürt entelektüelleri, diasporadalar ve kendi ana topraklarından kopuk yaşıyor olmanın sonucu olarak Kürdistan’da siyasi bir gücü ifade etmemektedirler.

II. *Rojî Kurd* dergisinin yayınlandığı 1913 yılında Balkan Savaşları gerçekleşecek ve Osmanlı Devleti aldığı ağır yenilginin ardından neredeyse Avrupa’daki topraklarından tümüyle çekilmek zorunda kalacaktır. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı’nın habercisi olduğu gibi, fiilen Osmanlı’nın çok uluslu imparatorluk yapısının sonunun geldiğine de işaret edecektir. Hıristiyan unsurların yanı sıra, Osmanlı için Balkanlarda sağlam bir dayanak olarak kabul edilen ve çoğunluğu Müslüman olan Arnavutlar’ın savaş sırasında bağımsızlık ilan ederek ayrılması, hâlen imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan İslam unsurlarına dair yaklaşımı da etkileyecektir. İmparatorluktan modern merkezi bir ulus-devlete “büyük dönüşüm” sürecinde Kürtler, yeni organizasyonun belirlediği kimliğin (ulusun) dışında bırakılacaktır.

III. Kürtler, Osmanlı Devletinde siyasi anlamda milliyetçiliğe en geç ve en son yönelen toplumdur. 1913 yılında yayımlanan *Rojî Kurd* ve onun devamı niteliğinde çıkan *Hetawî Kurd* dergisine bakacak olursak; tarihyazımında Kürtler’in emekleme aşamasında olup, elle tutulur pek de fazla bir şey ortaya çıkaramadığını söyleyebiliriz.

Büyük dönüşüm ve değişimlerin arifesinde İstanbul'da yayınlanan Rojî Kurd dergisi, Kürtlerin kültürel ve sosyal gelişmesine hizmet etmek gayesiyle yayınlar yapmıştır. Kürtler açısından siyasal taleplerin ve bunları savunacak siyasal bir örgütlülüğünün olgunlaşmadığı bu dönemde, derginin genel perspektifinin Ümmetçi-Osmanlıcı bir çizgide olmakla birlikte, bunu aşan bazı arayışların cılız da olsa varlığı kendini göstermektedir.

Adeta “bütün uluslar aldı başını gitti, biz geç kaldık, ne yapacağız” haletiruhiyesinde olan Kürtlerin bu dönemdeki perspektifi, “çağdaş uluslar” içerisine girmenin temel ölçütü olarak kabul ettikleri bir tarih kitabı, dilbilgisi ve sözlük çalışmalarının acilen yapılması gerektiğidir. Dönemin entelektüellerinin, Kürtlerin fiziken varolsa da siyaseten varlıkla yokluk arasında bir yerde durdukları tarzında kaygılara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu noktada siyaseten var olup uluslar camiasında yer almak için de, adeta ulus olmaya hak kazanmanın ölçütü kabul edilen “mükemmel” bir tarih kitabı hazırlamanın altı çizilmektedir.

Acilen bir tarih yazılması gerektiğini daha *Rojî Kurd* dergisinin ilk sayısının ikinci yazısında Dr. Abdullah Cevdet dile getiriyor:

“Bir milletin mükemmelen yazılmış bir tarihi yoksa o millet hiç yaşamamış gibidir.

Kürtlerin tarihi var mı? Bir *Şerefname* ile bir millet, tarihinin şerefine veya şerefının tarihine sahip olup onu koruyamaz.

Yaşadığımız asır, şaka değil yirminci yüzyıldır.

Geçmişinin tarihine ve geleceğinin tarihine sahip olmayan millet kendisine de sahip değildir. Kendi kendisine sahip olmayan milletler köle olur, başkalarının malı olur.

...

Bir milletin gelecekteki tarihi o milletin ‘ideal’idir.

...

Kürtlerin hakikaten yüzyılımıza layık bir tarih kitabına sahip olmadıklarını gelin hep beraber itiraf edelim. Sonra Kürtler bir ‘ideal’e sahip midir? Sahip ise nedir onu bir gözden geçirelim.

...

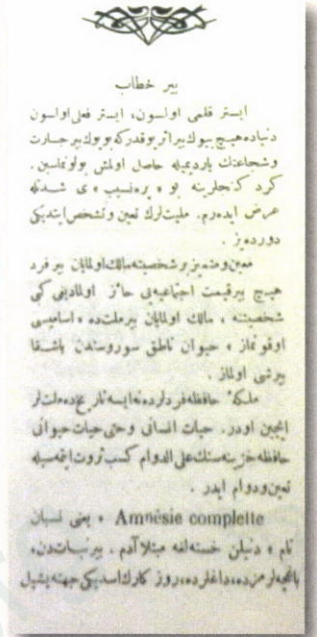
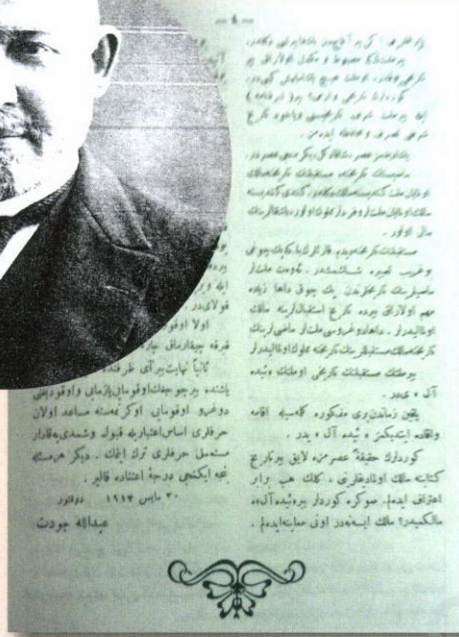
Genç Kürtlere sormak ve anlamak isterim. Ne olmak istiyorlar? Ya da ne olmak istemiyorlar? Osmanlı İmparatorluğunda bir unsur mu? Unsur fakat nasıl bir unsur, çürüyen ve çürüten bir unsur mu yoksa yenilenen ve yenileyen, yaşayan ve yaşatan bir unsur mu? Bir kere bu sorunun cevabı derhal ve kesin olarak verilmelidir. O zaman yol gösterilmesi kolaylaşır.”²

Burada Abdullah Cevdet’in yazdıklarına dair bir iki söz söylersek:

I. Birinci olarak, bir milletin var olmasını mükemmel bir tarihinin yazılmasına bağlıyor. Mükemmel bir tarihten kastının; çağın koşullarına uygun millet eksenli bir tarih yazılması olduğuna kuşku yok.

II. Kürtlerin *Şerefname* dışında hâlâ bir tarihinin yazılmadığını, bununla da ne geçmişlerinin tarihine ne de geleceklerinin tarihine sahip olamayacaklarını söylüyor. Burada aslında *Şerefname*’nin

DR. ABDULLAH CEVDET, 30 MAYIS 1913 TARİHLİ ROJİ KURD'IN 2. SAYISINDA, "BİR HİTAP" İSİMLİ BİR YAZI KALEME ALIR VE YAZISINDA KÜRTLER VE TARİH MESELESİ KONUSUNDA ŞUNLARI DİLE GETİRİR:

"Bir milletin mükemmelen yazılmış bir tarihi yoksa o millet hiç yaşamamış gibidir. Kürtlerin tarihi var mı? Bir "Şerefname" ile bir millet, tarihinin şerefine veya şerefının tarihine sahip olup onu koruyamaz. Yaşadığımız asır, şaka değil yirminci yüzyıldır. Geçmişinin tarihine ve geleceğinin tarihine sahip olmayan millet kendisine de sahip değildir. Kendi kendisine sahip olmayan milletler köle olur, başkalarının malı olur."

Dr. Abdullah Cevdet'in "Bir Hitap" başlıklı yazısının bulunduğu *Rojî Kurd*'ın 2. sayısı.

çağın koşullarına uygun bir tarih perspektifiyle yazılmadığını, millet olarak var olabilmek için yeni bir tarih yazılması gerektiğini vurguluyor.

III. Yazıda geleceğinin tarihini, milletin ideal olarak ifade etmesi, bir anlamda geleceğe dair Kürtlerin nasıl bir projeleri var, onu sorgulamaları ve netleştirmeleri gerektiğine yönelik bir iç-eleştirmedir. Kaldı ki, Abdullah Cevdet, derginin bir sonraki sayısında "İttihâd Yolu" başlıklı bir yazı yazar ve orada Kürtler ve Osmanlı için kendisinin nasıl bir gelecek idealine sahip olduğunu ortaya koyar. Osmanlı Avrupası elden gitse de, muhtelif unsurlardan oluşan bir imparatorluk var hâlâ. "Bu unsurları birleştirmek veya hiç olmazsa yakınlaştırmak umudu henüz kaybolmadı" der. Ardından da İsviçre'deki kantonları örnek vererek, adem-i merkezîyetçi bir Osmanlı idealini tasvir eder. Abdullah Cevdet böylesi bir tablo tasvir ederken sanki iki yönlü kaygı taşıdığı izlenimi vermektedir: İlki, Kürtlerin bir kısmının "muhtelif unsurlardan oluşan bir imparatorluğun" geleceğine şüpheyle bakması iken, ikincisi tarihin çarklarının çok hızlı işlediği bir dönemde Kürtlerin buna uygun refleksler sergileyemeyip, çürüyen bir unsur olarak adım adım geri düşmesidir.

Abdullah Cevdet yukarıdaki alıntısında "yüzyılımıza layık bir tarih kitabına sahip olmak"tan bahsediyor. Bir anlamda *Şerefname*'yi yetersiz bulurken, yeni bir tarih yazılması gerektiğinden de söz ediyor.

Ancak Kürtler, nasıl bir tarih yazılması gerektiği tartışmasını özel olarak yürütmüyorlar. Bu tartışmayı yürütmüyor olsalar da Kürt büyüklerinin hayatlarının, geçmişte Kürdistan'da hâkimiyet kurmuş mirlerin, hâkimlerin, hükümdarların tarihlerinin yazılması, bugün Kürtler tarafından unutulmuş "millî şahsiyetlerin" açığa çıkartılıp tanıtılması, bir Kürt büyüğü olarak benimsetilmesini istiyorlar.

Bunu dert edinen isimlerden birisi de Salih Bedirhan'dır. Derginin 3. sayısında "Kılıçtan Evvel Kalem" başlıklı bir yazı yazan Salih Bedirhan, Abdullah Cevdet'in birinci sayıdaki yazısına gönderme yaparak "Kürt geçmişinde öyle büyük ve muazzam âlimler, dâhiler, şair ve yazarlar yetişmiştir ki bugün elde yazılı ve kitaplaştırılmış bir tarihi olmadığından bir Kürt nazarında Kürtlük kadar unutulmuş ve meçhul kalmıştır"⁴ der. Ve unutulmuş kişileri sıralar:

"Şeyhülislam Ebussuud, tarihçi İbnü'l-Esir ve Ebu'l-Zadra, Molla Gürani, Şeyh Ahmed-i Cizîri, Harîrî gibi büyük âlimler; Fuzulî ve Nefî, Ahmed-i Hânî, Mevlevî, Kurdî, Harîk, Nalî, daha dün içimizde olup hepimizin tanıdığı Hacı Kadir-i Koyî ve Şeyh Rıza Talabanî gibi şairlerin ve edebiyatçıların en üstünleri hep Kürtlükten yetişmiştir."⁵

Burada dile getirilen isimlere dikkat edilirse, Ahmed-i Hânî, Hacı Kadiri Koyî gibi birkaçı dışındakiler, İslam veya Osmanlı tarihinden aşına olunan ama Kürtlükleri ön planda olmayan veya bilinmeyen kimselerdir.

“Hobsbawm’a göre ulusçuluk, tarihte bulunan-keşfedilen yeniliklerden ibarettir. Dolayısıyla ulus, tarihin ve geleneğin yeni bir yorumla tasarımıyla doğmaktadır.”⁶

Bu; ulusun, ulusal duygunun var edilmesi çabasında gerek *Rojî Kurd*’de gerekse kendisinden önceki ve sonraki basın-yayım kuruluşlarında en çok ismi zikredilen ve bir Kürt büyüğü, Kürt dahisi olarak tekrardan tarihe mâl edilmek istenen isim, Selahaddin Eyyûbî’dir. Salih Bedirhan, Onun hakkında aynı yazıda şunları yazmış:

“Tarihin Levin kalesinde doğup, Tikrit’te terbiye ve tahsil gördüğünü belgelerle haber verdiği Selahaddin Eyyûbî’yi bile kendimize mâl edebilmek hakkını kaybetmiş bulunuyoruz.

... İslamiyet’in kurtarıcısı olmak şerefine erişen bu muazzam Kürdün, Kürtlük için bu kadar övünç taşımaya rağmen böyle ihmale ve unutulmaya uğratılmasından daha büyük utanç kaynağı bir tarih cinayeti tasavvur edilemez. Demek istediğim tarihsizlikten zararımız şudur ki kavmimizin varlığını kaybederek tükenmeye ve unutulmaya mahkûm olmanın arifesinde bulunuyoruz.”⁷

Yazarın son cümlede ifade ettiği korku çok yaygın bir duygu. Dergide daha birçok yazıda böylesi bir haletiruhiyenin açıkça vurgulandığı görülebilir. Çürümenin göstergesi olarak ifade edilen bu durumun panzehiri millî duyguyu, millî gururu canlandıracak tarihî kişilikleri bulup günyüzüne çıkarmaktır. Çürümenin önüne geçmek ve ulus olarak var olabilmek adına, şimdiki kötü gidişat ve görünümüne şanlı bir tarihî arka plan yaratarak dur demeye, müdahale etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Kürt basınında en çok öne çıkarılan tarihî şahsiyet Selahaddin Eyyûbî’dir. *Rojî Kurd* dergisinin birinci sayısının kapığında Selahaddin Eyyûbî’nin temsilî resminin bulunması oldukça manidardır. Resmin altında aynen şöyle yazılmaktadır: “Ey alemin harika yaratılışlısı, sanma ki asırların anası zaman bir daha senin gibi bir oğul dünyaya getirir. Kürt Dâhilerinden: Sultan Selahaddin-i Eyyûbî.”⁸

Rojî Kurd’un bütün sayılarında ve birçok yazıda Selahaddin Eyyûbî’ye atıf veya gönderme vardır. Ayrıca biyografisini içeren uzun bir yazı, 2. ve 3. sayılarda yayımlanmıştır. İslam tarihinin bu ünlü komutan ve devlet adamının *Rojî Kurd*’de yayımlanan biyografisinde de onun uzun uzun İslam adına yürüttüğü mücadeleler, Haçlılarla savaşları,

ROJÎ KURD’IN 3. SAYISINDA “KILIÇTAN EVVEL KALEM” İSİMLİ YAZISINDA SALİH BEDİRHAN, ABDULLAH CEVDET’İN YAZISINA GÖNDERME YAPAR VE TARİHE MÂL OLMUŞ ÖNEMLİ ÂLİMLERİN, DÂHİLERİN, ŞAİR VE YAZARLARIN İSİMLERİNİ TEK TEK YAZAR VE ONLARIN KÜRTLÜKLERİNİN ÖNEMİNE DEĞİNİR.

“Kürt geçmişinde öyle büyük ve muazzam âlimler, dâhiler, şair ve yazarlar yetişmiştir ki bugün elde yazılı ve kitaplaştırılmış bir tarihi olmadığından bir Kürt nazarımda Kürtlük kadar unutulmuş ve meçhul kalmıştır”...

“Şeyhülislam Ebussuud, tarihçi İbnü’l-Esir ve Ebu’l-Zadra, Molla Gürani, Şeyh Ahmed-i Cizîrî, Harîrî gibi büyük âlimler; Fuzulî ve Nefî, Ahmed-i Hânî, Mevlevî, Kurdî, Harik, Nalî, daha dün içimizde olup hepimizin tanıdığı Hacı Kadir-i Koyî ve Şeyh Rıza Talabanî gibi şairlerin ve edebiyatçıların en üstünleri hep Kürtlükten yetişmiştir.”

Salih Bedirhan, “Kılıçtan Evvel Kalem” isimli yazısının bulunduğu *Rojî Kurd*’ın 3. sayısı.

halifelğe hizmetleri anlatılmaktadır. Bu biyografide Selahaddin Eyyübî'nin Kürtlüğüne vurgu, Kürdistan da bir Kürt emirinin oğlu olarak dünyaya gelmesi ve emrinde Kürdistanlı savaşçıların olmasından öteye gitmez. Selahaddin Eyyübî'nin Kürtlüğüne vurgu, Kürtlerin İslam'a bağlılığı ve hizmetleri bağlamına oturtulur.

Balkan Savaşları Osmanlı'nın son dönemleri açısından çok büyük bir kırılmayı ifade eder. Savaş sırasında bir darbe ile iktidarı tümüyle ele geçiren İttihatçılar, Osmanlılık siyasetinden vazgeçerek Türkçülüğe yönelirler. Bir siyasi kırılma ve değişime yol açan bu savaş *Roĵi Kurd* dergisinde birkaç makalede farklı boyutlarıyla ele alınır. Bu yazılardan birisi savaş sırasında hayatını kaybeden iki genç Kürt teğmenin hikayelerinin anlatıldığı 4. sayıda yer alan "Kürtlüğün Kahramanlık Hikayelerinden İki Cesur Sima" başlıklı yazıdır. Harputlu Kürt Muharrem ve Eleşkirtli Kürt Behlül isimli iki genç teğmenin birliği, savaş sırasında Yanya'nın Hıristiyan nüfusun yaşadığı Lüşenen (Yeşilköy) köyünde büyük bir askerî güç tarafından kuşatılır. Hiç kurtulma şansları olmadığını anlayan iki teğmen 90 kişilik birlikleriyle ölümüne bir yarma hareketına kalkarlar. Ama Harputlu Muharrem ve bazı askerler köyden atılan kurşunlarla hayatını kaybeder. Yazıda Osmanlı vatandaşı olan köylüler tarafından öldürülmelerine büyük bir tepki vardır. Bu manada Osmanlı'dan ayrılan Hıristiyan nüfusa tepki gösterilirken, İstanbul'da bu hikayeyi yazan Kürt entelektüelinin "Osmanlı Kürtlüğü" vurgusu yaptığı dikkat çeker. İşte o vurgudan bir iki örnek: "Şimdi Osmanlı Kürtlüğünün yükselmek isteyen ruhunda şan ve hürmetle dolu bir mezara sahip olan bu din ve vatan fedakârı kutlu şehitler ... Şan ve şerefleriyle ölenlere ağlamamak, aksine onların o ölümüyle iftihar etmek Kürtlüğün en onurlu kahramanlık geleneğidir."⁹

Roĵi Kurd'ün Türkçe yazılarında bariz bir şekilde görülen İslam ve Osmanlılık içinde Kürtlük vurgusu

genel düşünceye hakim olmakla birlikte Kürtlerin ayrı bir millet olarak kendi varlıklarını geliştirmeleri gerektiği, bu anlamda Kürt entelektüellerinin üzerine görevler düştüğü de dile getirilmektedir. Bu konuda en ilginç yazılardan birisi hiç kuşkusuz "Bulgaristanlı Togan" imzalıdır. 2. sayıda yayımlanan ve "Aydın Kürt Gençliğine" seslenen bu yazıda; bir milletin varlığını korumak için bazı şartlara ve vasıflara sahip olması gerektiğini söyleyerek, bunları fikir ve iktisat olarak iki ana başlıkta ifade eder. Kürt aydın gençlerinin bölgeye dönmeleri gerektiğini, bu konuda Osmanlı Türk gençlerini örnek almamalarını, onların millete daima uzaktan ve tepeden baktıklarını, ilköğretimi sağlam kurup yaygınlaştırmalarını salık verir.¹⁰

Bulgaristanlı Togan'ın kim olduğunu bilmiyoruz. Fakat dergi yöneticilerinden birinin yazısından müslüman bir Bulgaristanlı olduğu anlaşılıyor.¹¹

Balkanları örnek veren bir başka yazının sahibi ise, Baban Abdülaziz'dir. Meşhur Baban sülalesinden gelen yazar, mücadelede edebiyatçıların rolünün önemli olduğunu, son savaştan, yani Balkan Savaşı'ndan örnek vererek dile getiriyor:

"... Bu nedenle şimdiki edip ve şairlerimizden şöyle bir ricada bulunacağım: kavimlerinin halini, Müslümanların çöküşünü, gündün güne felaketle karşılaştıklarını göz önünde bulundursunlar. Za-

ROĴI KURD'IN BÜTÜN SAYILARINDA VE BİRÇOK YAZIDA SELAHADDİN EYYÜBÎ'YE ATIF VEYA GÖNDERME YAPILIR. DERGINİN BİRİNCİ SAYINDA EYYÜBÎ KAPAĞA TAŞINIR.

Kapakta yer alan Selahaddin Eyyübî fotoğrafının altında şöyle yazılmaktadır:

"Ey alemin harika yaratılışısı, sanma ki asırların anası zaman bir daha senin gibi bir oğul dünyaya getirir. Kürt Dâhilerinden: Sultan Selahaddin-i Eyyübî."

manımızın gerektirdiklerinin icrasını konu edine- rek [okurlarına] seslensinler ve bütün gayeleri bu olsun. Bu anlayışın yaptığı tesirler, bıraktığı izler yeni teşekkül etmiş devletlerin, milletlerin tarihine bakarak anlaşılır.

İşte Almanya, İtalya, daha yenisi işte Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, daha da yenisi işte Japonya! Bunun en açık örneği bizim son savaşımız. Düşmanlarımıza bu harbi kazandıran, zaferleştiren edipleridir, şairleridir. Sizlere sesleniyorum! Bizim edip ve şairlerimiz. Çünkü sizden ziyade gençliğe yardımı dokunacak kimse yok. Haydi kalem başına, sonra da halkın karşısına. Ta ki sizler ruha, gençler beyne nüfuz etsin.”¹²

Dördüncü sayıda Lütfi Fikri, yaşanan asrın milliyetler çağı olduğunu, bunun engellenmesinin mümkün olmadığını, meşrutiyetten bu yana iki akımın geliştiğini, bunlardan birinin milletlerin varlıklarını kabul etmemek, diğerinin tanıyarak, ahenk içinde olması için çalışmak olduğunu belirtiyor. Şimdiye kadar birincisinin tercih edildiğini ama bunun yol olmadığını anlaşıldığını söylüyor. Devamında da Kürt unsurunun Arnavutlar ve Araplar gibi müsüman olan unsurlardan sonra varlığını hissettirmeye başladığını belirtiyor. Yazının ilerleyen kısmında bir Kürt köyünde karşılaştığı durumu anlatarak, Kürtler de artık milliyetçiliğin çok kuvvetli mahsul verdiği kanaatini açıklıyor ama bunun Osmanlı'dan ayrılmaya ya da Ermenilere saldırıya dönüşmemesi gerektiğini de özellikle vurguluyor:

“Kendini bilmiş ve bildiği dakikadan itibaren yanındaki milliyetlerle mesela Ermenilerle derhal kavgaya kalkışmış yahut Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya azmetmiş bir Kürt milleti katiyen ve hiçbir zaman bu asırda kalıcı olamaz. Barıştan ve selamet içinde olmaktan zerre kadar ayrılmak, onun kesinlikle ve devamlı olarak harap ve yok olmasına sebep olabilir. Kürt milliyetinin ortaya çıkmasına hizmet edenler, onu Anadolu'da zaten var olan bunca dağılma sebebine bir tane daha ilave etmek fikriyle ortaya atmış olamazlar. Onlar muhakkak yerin ve zamanın bu konudaki gereğini hakkıyla takdir etmişler ve Kürtlüğün yeni bir ayrılma sebebi değil belki

Anadolu'da kuvvetli bir barış ve saadet unsuru olması için çalışmayı kendilerine amaç edinmişlerdir. İşte bu durum ve şartlar içinde ben de Kürt milletinin ortaya çıkmasını daha doğrusu uyanmasını büyük bir hürmetle selamlarım ve başarısı için en içten temennilerde bulunurum.”¹³

Sonuç olarak; tarihin çarkının hızlı ilerlediği, büyük dönüşüm ve değişimlerin arifesinde İstanbul'da yayınlanan *Roşi Kurd* dergisi, Kürtlerin kültürel ve sosyal gelişmesine hizmet etmek gayesiyle yayımlar yapmıştır. Kürtler açısından siyasal taleplerin ve bunları savunacak siyasal bir örgütlülüğünün olgunlaşmadığı bu dönemde, derginin genel perspektifinin Ümmetçi-Osmanlıcı bir çizgide olmakla birlikte, bunu aşan bazı arayışların cılız da olsa varlığı kendini göstermektedir. Burada yer vermediğim Kürtçe yazılarda bu eğilim daha da ağır basmaktadır. Dolayısıyla Kürtler, bu hızlı değişim sürecinin farkındadırlar. Hem etrafında ulus temelli yeni devletlerin ortaya çıkması hem de Osmanlı Devleti'nin sürekli güç kaybetmesi, Kürtlerin bu değişim koşullarına denk kendilerini var etmeleri gerektiğini vurgulamaya neden olmaktadır.

Bu kapsamda ulus olarak varolmak, varlığını devam ettirebilmek kaygısı dönemin Kürt entelektüellerinde bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Kürtlerin kendi iç yapısındaki yetersizlik dergi yazarlarını en çok kaygıya sürükleyen husustur. Özellikle eğitimsizlik, dergiye ve entelektüel çalışmalara yeterince ilgi ve destek vermeme, Kürt ileri gelenlerinin birbirleriyle çekişme ve çatışma içinde olması, yan yana gelememeleri dergide sıkça vurgulanan iç sorunlardır. Bütün bu sorunlar vurgulanırken ulusal duygu ve bilincin yetersizliği bir neden olarak metinlerin alt okumalarında kendini hissettirmektedir. Bu kapsamda dergide sıklıkla dile gelen bir tarih yazılması gerekliliğinin; hem içe yönelik işlevsel hem de dışa yönelik sembolik bir amaç taşıdığı anlaşılıyor. İçte özellikle ulusal duygu ve ulusal gururun oluşturulmasında işlevsel bir rol oynayacağı düşünülürken, dışa yönelik ise ulusal bir tarihe sahip bir millet imajı ve bunun üzerinden dünya uluslar ailesine dahil olma gibi bir gaye güdülmektedir. ●

DİPNOTLAR

- 1 Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 21.
- 2 Doktor Abdullah Cevdet, "Bir Hitap", *Yüzcüncü Yılında Roşi Kurd 1913*, Haz. Kürdoloji Çalışmaları Grubu,

İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2013, İstanbul, s. 241.

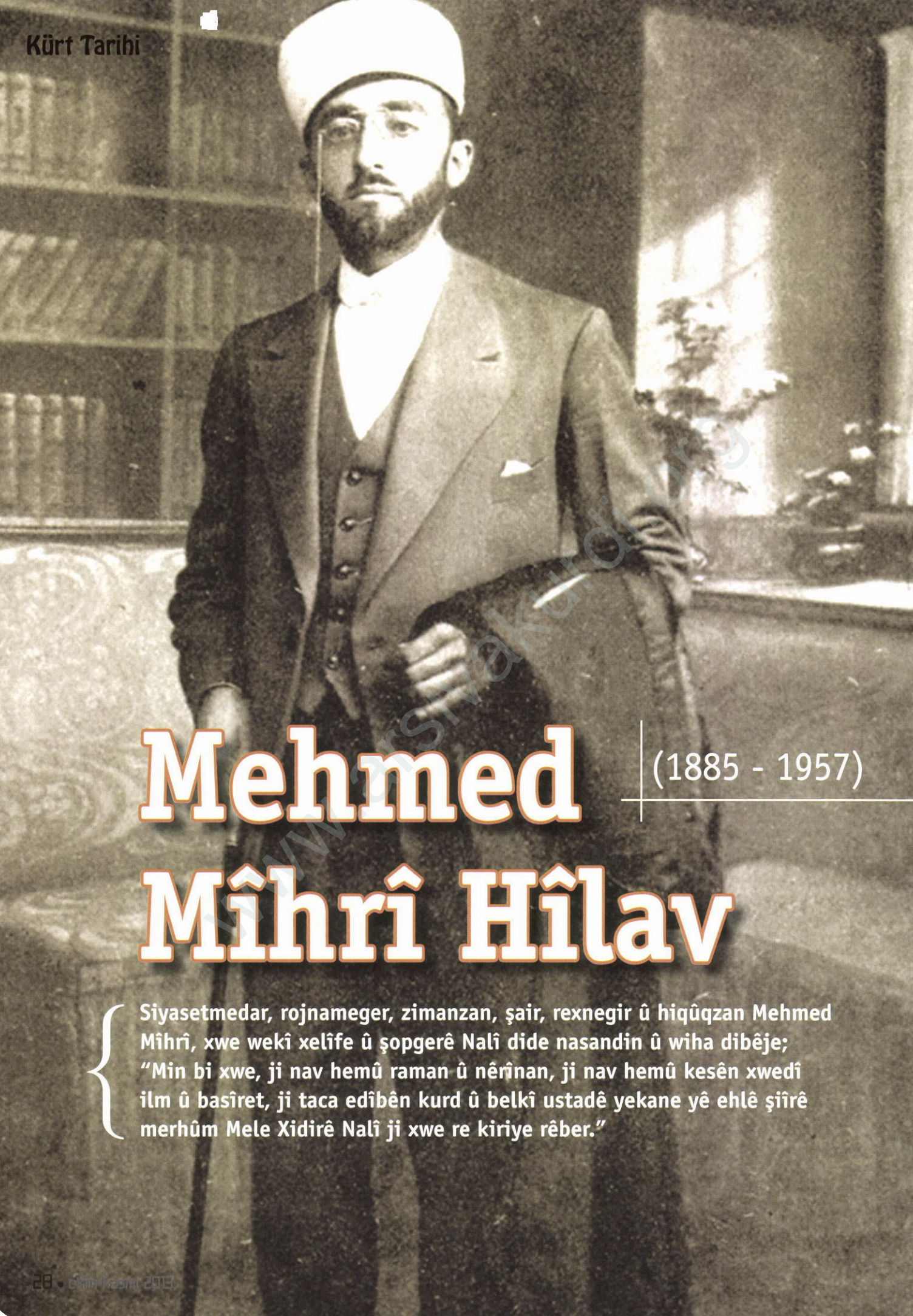
- 3 Doktor Abdullah Cevdet, "Birlik Yolu", A.g.e., s. 265-267.
- 4 A.g.e., s. 287.
- 5 A.g.e., s. 287.
- 6 E. Hobsbawm, *Milletler ve*

Milliyetçilik: 1780'den Günümüze Program, Mit ve Gerçeklik, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010.

- 7 A.g.e., s. 287.
- 8 A.g.e., s. 239.
- 9 Ebû Rewşen, "Kürtlüğün Kahramanlık Hikâyelerinden İki Cesur Sıma", A.g.e., s. 302-303.

10 Bugaristanlı Togan, "Milletinize Karşı Vazifeniz", A.g.e., s. 260-262.

- 11 A.g.e., s. 277.
- 12 Baban Abdülaziz, "Edebiyatımız ve Edebiyatçılarımızdan Bir Rica", A.g.e., s. 309.
- 13 Lütfi Fikri, "Kürt Milliyeti", A.g.e., s. 298-300.

A black and white portrait of Mehmed Mîhrî Hîlav, a man with a beard and glasses, wearing a white cap and a dark suit. He is standing in front of a building with a window. The text is overlaid on the bottom right of the image.

Mehmed

(1885 - 1957)

Mîhrî Hîlav

Siyasetmedar, rojnameger, zimanzan, şair, rexnegir û hiqûqzan Mehmed Mîhrî, xwe wekî xelîfe û şopgerê Nalî dide nasandin û wiha dibêje; "Min bi xwe, ji nav hemû raman û nêrînan, ji nav hemû kesên xwedî ilm û basîret, ji taca edîbên kurd û belkî ustadê yekane yê ehlê şîirê merhûm Mele Xidirê Nalî ji xwe re kiriye rêber."

SEÎD VEROJ

Mehmed Mihri, ramyarekî (mutfekîrekî) girîng ê milletê kurd e. Dema em kovarên wekî *Rojî Kurd, Hetarwî Kurd, Jin, Kurdistan** dinêrin em dibînin ku gelek nivîsên wî yên ciyawaz di nav rûpelên van kovaran de hatine belavkirin. Mehmed Mihri, di rûpelên kovarên navborî de, li ser mijarên siyasî, felsefî, civakî, wêjeyî, zimanzanî û çandî gelek meqale nivîsandine. Ji ber vê yekê, ew, bi nav û nasnameyên cur bi cur; wek siyasetmedar, rojnameger, zimanzan, şair, rexnegir û hiqûqzan tê naskirin. Di dirêjahiya vî nivîsê de, em ê bi kurtasî behsa van hemû xusûsiyetên wî bikin.

Mehmed Mihri, bi eslê xwe xelkê rojhilatê Kurdistanê ye, li bajarê Sinê û gundê Dîseyê ji dayik bûye. Li gor gotîna kurê wî Selaheddîn Hilav, "Mehmed Mihri Beg li Sinê ji dayik bûye (1885), deh(10) xuşk û birayên wî hebûn; dudo ji wan keç û yê din ji kur bûn. Li wê herêmê medreseya wan hebû, bavê wî alimekî navdar bû."¹ Navê bavê wî "Mele Evdilayê Miftî ye, ew ji kûrê Mele Mehmûd e û Mele Mehmûd ji kurê Mela Mehmed e û ew ji kurê Ehmedê Gewre yê neviyê Muzeferxanê Ciwanro ye. Dayika wî ji keça Seyid Şehabeddîne Talsî ye."² Mehmed Mihri, ji malbateke xwedî medrese û pêşhatiyên herêmê bûye, ew malbat îro jî li rojhilatê Kurdistanê navdar e û bi navê malbata "Miftîzade" tê nasîn.

Ew li cem bavê xwe dest bi xwendinê dîke. Jirî û jêhatiya wî di dema şagirtiya wî de diyar dibe. Piştî temamkirina xwendina seretayî, "berê xwe dide bajarê Sinê û li ber destê hinek alimên navdar ên wê herêmê jî ders digre. Jê şûnde jî diçe şaroçkeya Bêzareyê, ji wir jî derbasî bajarê

Serdeştê dibe û li nik Mela Qadir xwendina xwe dewam dike. Piştî wê jî berê xwe dide Hewlêra başûrê Kurdistanê û li nik Mela Ebûbekir, di sala 1904an de îcazeta melatiyê werdigire û vedigere gundê Dîseyê."³ Li vî derê demek di medreseyê de dîsa xwendin, xîtabet û felsefeyê dide. Û paşê jî ber hinek nakokiyên malbatî, terka bajarê Sinê dîke û berê xwe dide bakurê Kurdistanê û tê bajarê Wanê yê li herêma Serhedê. "Demekî li bajarê Qersê jî dimîne û paşê diçe Erzerumê. Ji wir ve jî, di destpêka sala 1911an de bi riya Trabzonê re derbasî Stenbolê dibe."⁴

"Li Stenbolê di Medreseya Fatihê de bi pileyeke baş xwendina xwe temam dike û bi alikariya mamosteyê xwe Husên Hûsnî Efendiyê ku wê paşê bibe xezûrê wî, di heman Medreseyê de dibe dersîam."⁵ Li gor hinek agahyan, demekî di Seraya Osmanî de bûye dersîamê Sultan Mehmed Reşat jî. Di vî pêvajoyê de li Stenbolê gelek kurdên navdar nas dike û yek ji wana jî Îsmail Heqiyê Babanzade ye ku wê demê Wezîrê Perwerdehiyê bûye. Mehmed Mihri, bi teşwîq û alikariya Îsmail Heqî dest bi xwendina Darûlfunûnê dîke û perwerdehiya hiqûqê dibîne. Piştî çend salan xwendina xwe xelas dike û dibe parêzer (abuqat). Mehmed Mihri, di vî pêvajoyê de li Stenbolê gelek kurdên rewşenbîr û xwendekar ên ciwan nas dike, bi wan re têkiliyên germ pêk tîne û peyderpey jî ew têkilî geş dibin.

Di 27.07.1912an de, li Stenbolê Komela Hêvî ya Xwendekarên Kurd tê damezirandin. Di nav rêza damezrînerên Komelê de: "Omer Cemil Paşa, Fuat Temo, Qedri Cemil Paşa û Cerrahîzade

* Ev kovar hemû di salên dawî yên Dewleta Osmanî de, yanî beriya damezirandina Komara Turkiyeyê hatine weşandin û belavkirin.

هتا کرد
کروستان
۱۳۱۳
روژ کرد
سه بستی
کرو
تاوان و ترقی خهزانسی
ژین
خجانی

MEHMED MÎHRÎ, BI AWAYEKÎ ÇALAK DI NAVA XEBATA NETEWÎ Û AZADIYA MILLETÊ KURD DE CIYÊ XWE DIGRE.

Ew, hem endamê Komela Pêşketîna Kurdistanê ye û di nav rûpelên kovara Jînê de nivîsên wî tîne belavkirin, hem jî endamê Komela Hêvî û xwediyê îmtiyazê yê kovara *Kurdistanê* ye. Di nivîsên wî yên di nav rûpelên *Kurdistanê* de û di naveroka nivîsên wî yên din de, ew armanc û hedefa siyasî gelek aşkera xuya dike.

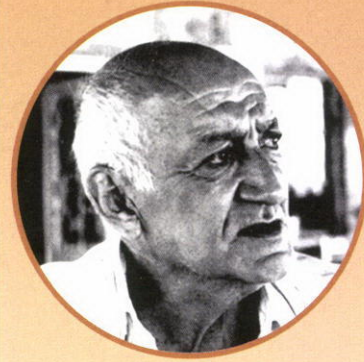
کروستان
۱۳۱۳

Zekiyê Diyarbekirî hebûn. Di yekemîn komcivîna damezrîneran de, Omer Cemîl Paşa wek sekreterê giştî hatiye hilbijartin. Piştî lidarxistina Kongreya yekemîn Memdûh Selîm Beg, ji bo sekreteriya giştî ya Komelê tê hilbijartin.”⁶ Di belavoka komelê de, têgihiştin û felsefeya damezrandina Komela Hêvî û belavkirina kovara Rojî kurd wiha hatiye diyarkirin: “Divê ji dûrî ihtirasên siyasî, armançek me ya zanistî û civakî ya ku rewayê evro û paşerojê be, hebe... ev e, îro ciwanên kurd, hem li hember dinyayê û hem jî li hemberî kurdîtiyê di bin barê vê armançê de ne.”

Piştî damezirandina Komela Hêvî, di demê ke kurt de gelek endamên wê çêdibin. Di nava wan endaman de yê herî naskirî ev in: “Kemal Fewzî û birayê wî Ziya Wehbî, Nejmedîn Huseyniyê Kerkûkî, Ezîz Babanzâde, M. Şefîq Arwasîzade, Hemzeyê Muksî, Tayîb Eliyê Xarputî, Evdîlkerîmê Suleymanî, Memduh Selîm Beg, Salihê Diyarbekirî, Ekrem Cemîl Paşa, Evdîlqadirê Diyarbekirî, Asaf Bedîrxan, Mistefa Reşatê Diyarbekirî, Dr. Mustafa Şewqiyê Mahamadî, Mîhriyê Sineyî, Dr. Fuad, Evdîrehîm Rehmiyê Hekarî.”⁷ Damezirandina Komela Hêvî û xebatên wê, di nav ciwan û xwendekarên kurd de gelek tesîr dike. Komela Hêvî, di 6ê hezîrana 1913an de, dest bi weşandin û belavkirina kovara **Rojî Kurd** dike. Her roja ku derbas dibe, tesîra Komelê û kovara **Rojî Kurd**, di nav ciwanên kurd de zêdetir dibe. Ev xebat di nava civata kurd de hiş û hişariyê netewî peyda dike. Ji ber vê yekê, dordorên hikûmetê û bi taybetî jî Tevgera Îtîhad û Teraqî, ji xebata komela Hêvî û derçûna kovara **Rojî Kurd** gelek aciz dibin. Ji bo vê, gelek zextên hikûmetê li ser komelê û xebatkarên wê çêdibin. Piştî weşandina çar hejmaran, çapkirina kovara **Rojî Kurd** tê rawestandî. Li şûna wê, di dawîya sala 1913an de, bi navê **Hetawî Kurd** kovareka nû tê weşandin. Dema ku Şerê Cihanê yê Yekemîn dest pê dike, xebata komelê û weşana kovarê jî aliyê hikûmetê ve tê rawestandî. Bêguman Şerê Yekemîn, xusareke mezin dide xebat û civata milletê kurd.

Piştî bi dawîhatina Şerê Cihanê yê Yekemîn, Dewleta Osmanî tîk diçe û rewşeke nû peyda dibe. Di vê rewşa hanê de kurd, jî nû ve dest bi xebatê dikin: Bi navê **Komela Pêşketina Kurdistanê**, komeleke nû tê damezirandin û her wiha dest bi

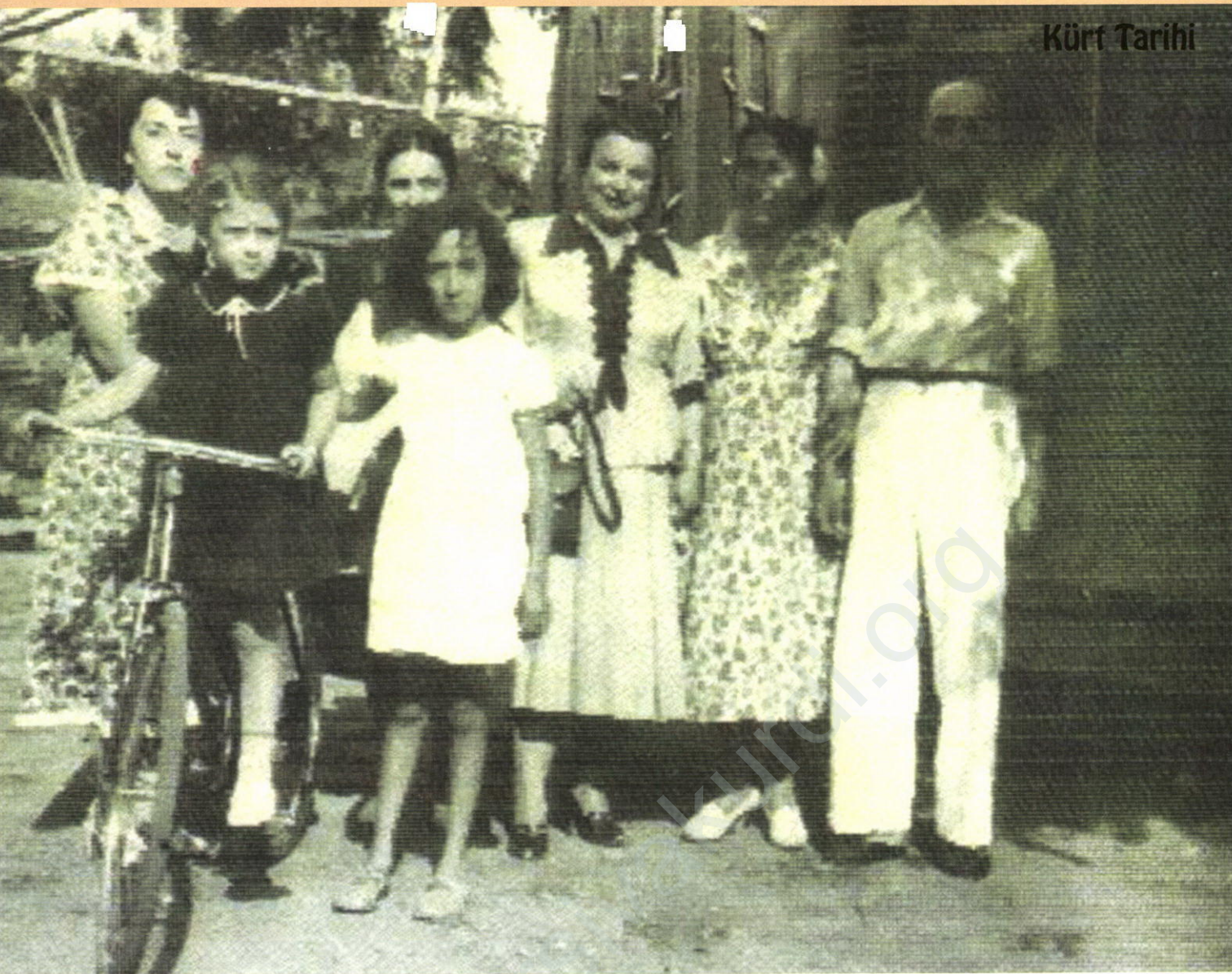

Kurê Mehmed Mihri yê herî navdar felsefezan Selaheddîn Hilav e. Ew bi pirtûkên xwe yê li ser felsefeyê tê nasîn.

çapkirin û belavkirina kovara **Jinê** dikin. Digel wê, Komela Hêvî jî careke din tê sazîkirin û bi navê **Kurdistan** dest bi weşandina kovareke nû dike. Di vê pêvajoyê de jî Mehmed Mihri, bi awayekî çalak di nav xebata netewî û azadî ya milletê kurd de ciyê xwe digre. Ew, hem endamê Komela Pêşketina Kurdistanê ye û di nav rûpelên kovara **Jinê** de nivîsên wî tene belavkirin, hem jî endamê Komela Hêvî û xwediyê îmtiyazê yê kovara **Kurdistanê** ye. Arwasîzade Mehmed Şefîq jî sernûserê kovara **Kurdistanê** ye.

Di dewra duyemîn a Komela Hêvî de, di nav endam û rêveberên komelê de fikra netewetiyê bêtir pêşve çûye û armanç û hedefa siyasî jî hin zelal hatiye diyarkirin. Ev armanç û hedefa siyasî ya nû, di belavoka Komela Hêvî de bi kurtayî wisa hatiye diyarkirin: “Ji bo ku neteweya kurd bigihîje rewşeke şeremend, divê ciwanên kurd, îdeal û bawerîya kurdîtiyê bêguman û bêsinor biparêzin.”⁸ Dema em li nav rûpelên **Kurdistan** û naveroka

**MEHMED MÎHRÎ DI SALA
1920Î DE, BI ŞAZIYE XANIMA
QÎZA MAMOSTEYÊ XWE
HÛSÊN HÛSNIYÊ DAXISTANÎ
RE DIZEWICE.**

Ji ber ku ew xwendevanekî serkeftî bûye û mamosteyê wî pir jê hez kiriye, lewma qîza xwe Şaziye xanim jî di panzdeh saliya wê de daye vî xwendevanê xwe yê jîr û jêhatî. Di vê zewacê de bi navê Lamîa, Sûheyla û Leyla sê keç û bi navê Selaheddîn û Necmeddîn jî du lawên wan çêdibin. Selaheddîn jî bo aliyê dayika xwe dibêje: “Aliyê dayika min lezgî-çerkez e; bavê dayika min jî kurd e.”

nivîsên Mehmed Mîhrî ji binêrin, ev armanc û hedefa siyasî gelek aşkera xuya dike.

Mehmed Mîhrî di sala 1920î de, bi Şaziye Xanima qîza mamosteyê xwe Hûsên Hûsniyê Daxistanî re dizewice. Ji ber ku ew xwendekarekî serkeftî bûye û mamosteyê wî pir jê hez kiriye, lewma qîza xwe Şaziye xanim jî di panzdeh saliya wê de daye wî xwendekarê xwe yê jîr û jêhatî. Di vê zewacê de bi navê Lamîa, Suheyla û Leyla sê keç û bi navê Selaheddîn û Necmeddîn jî du lawên wan çêdibin. Selaheddîn jî bo aliyê dayika xwe dibêje: “Aliyê dayika min lezgî-çerkez e; bavê dayika min jî kurd e ...”⁹

Ji nav zarokên Mehmed Mîhrî yê herî navdar, felsefezan Selaheddîn Hilav e. “Ji ber ku Mehmed Mîhrî bi kultura rojhilatê mezin bûbû, zimanê erebî û farisî pir baş dizanî û zarokên xwe jî bi vê kulturê perwerde kirin. Bi taybetî jî kurê xwe Selaheddîn Hilav, di biçûkayî de bi vê kulturê perwerde kiribû, di dema perwerdehiya navendiyê de,

Mehmed Mîhrî
Hilav, li Stenbolê
bi malbata xwe re.
(Sal 1940)

der barê edebiyata diwanê de bûye çavkanî û alikarê wî yê tewr mezin û ji ber ku berdewamî bi wî re li ser felsefeya îslamê gotûbêj kiriye, ew ê ku pêşiyê riya felsefê li ber Selaheddîn vekiriyê Mehmed Mîhrî bi xwe ye.”¹⁰ Selaheddîn Hilav, bi alikarî û rênîşandana bavê xwe Mehmed Mîhrî, alfabe ya erebî hîn dibe û her wiha deriyê kultura rojhilatê ji wî re vedibe. Bi saya vebûna vî deriyê, ew bi xwe êdî dikare nivîskarên rojhilatî û osmanî yên wekî Fuzulî, Baqî, Evdilheq Hamid, Ehmed Haşim û yên din. ên wê demê rasterast bixwîne.

Her wekî me li jorê jî gotibû, Mehmed Mîhrî ji bi edebiyatê re mijûl dibe û her wiha ew bi xwe jî edîbekî bixwebawer e. Lewma demekî mamostetiya edebiyata tirkî jî dike û her wiha di kovarên *Hetawî Kurd, Jin, Kurdistan* û *Hetawî Hewlêr* de jî li ser ziman û edebiyata kurdî gelek nivîsên wî hatine belavkirin. Pêşketin û elaqeya wî ya aliyê edebî, bi vê diyaloga wî û Selaheddîn Hilav bêtir ronî dibe. Selaheddîn dibêje ku li ser pîrsek min a der

barê edebiyatê de bavê min got; “Dema em Fuzulî, Nefî û Baqî jê derxînin Tanzîmat-Manzîmat giş derew in, li pey wan jî Yahya Kemal û Nazim Hikmet tên. Şairên rastîn ev in. Di rexneyê de jî Nurullah Ataç heye.”¹¹

Mehmed Mîhrî di riya edebî û edîban de, xwe wekî xelîfe û şopgerê Nalî¹² dide nasandin û wiha dibêje; “Min bi xwe, ji nav hemû raman û nêrînan, ji nav hemû kesên xwedî ilm û basîret, ji taca edîbên kurd û belkî ustadê yekane yê ehlê şîrê merhum Mele Xidirê Nalî ji xwe re kiriye rêber.”¹³

Di destpêka salên 1920î de çêbûna bûyerên wekî Tevgera Qoçgirî (1919) û têkiliyên Komela Pêşketina Kurdistanê, di sala 1923yan de damezrandina Komara Tirkîyeyê û bi taybetî jî serhildana 1925an rewşeke nû derdixe holê û pêvajoyeke nû dide destpêkirin. Ji wê demê şûn de, hem li Stenbolê û hem jî li Kurdistanê cî û war li gelek rewşenbîr û siyasetmedarên kurd teng dibe. Hinek ji wan mecbur dimînin derkevin derve, hinek tene

PIRTÛK Û NIVÎSÊN MEHMED MÎHRÎ HÎLAV

Em dikarin berhemên nivîskî yên Mehmed Mîhrî li ser du beşan parve bikin: Pirtûk û nivîsên wî yên ku wek meqale di kovar û rojnameyên cuda cuda de hatine çapkirin. Wî li ser bergê pirtûk û nivîsên xwe, mahlasên ciyawaz ên wekî; M, M.M., Mîhrî, Mehmed Mîhrî, Kakeheme, Dawer Erdelanî, Zehawî Zade, Mûftîzade, Îrfan, Avukat Mehmed Mîhrî û Mehmed Mîhrî Helav bi kar anîye. Mînak: li ser bergê *Muqeddîmet’ül Îrfan* “M. M.”; li ser bergê pirtûka Fuzulî *Divanından/Ji Dîwana Fuzulî* “Avukat Mehmed Mîhrî”; li ser bergê pirtûka “*Exlaq Çavkaniya Pêşkevîtin û Malbenda Bextewarî ye/Ahlak Yükseliş Kaynağı ve Mutluluk Ocağıdır*” Avukat Mehmed Mîhrî Helav hatiye nivîsîn.

Li gor agahiyên berdest çar pirtûkên wî hatine çapkirin:

1. *Muqeddîmet’ül Îrfan*¹⁵: Ev pirtûka wî 17 rûpel e, piştî çapa wê ya pêşîn, cara yekemîn bi tîpên Latîni û wergera tirkî ya îro li ser malpera kovara BÎR hatiye belavkirin. Ji daxuyaniya nivîskar jî xuya dibe ku ev namilke (pirtûka piçûk), wek destpêka pirtûka “*Îrfan*” hatiye amedekirin.

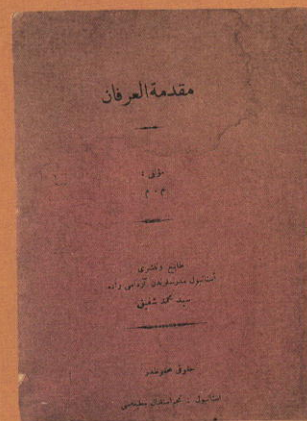
2. *Îrfan: Lûgata Kurdî, Turkî, Erebi, Farsi û Fransizî*. (1919-Stenbol): Ev pirtûk li ber destê me nîn e. Lê der barê vê pirtûkê de Mehmed Mîhrî wiha dibêje; “Ev berhema me ya ku bi navê “*Îrfan*” hatiye binavkirin, lûgata zimana ye û tê de bahsa tirkî, erebî, farisî û kurdî dibe.”¹⁶ Nivîskar bi giştî li ser xebatên kurdolojî û bi taybetî jî li ser vê berhema xwe bi navê “*Îrfan*”, di çar

hejmarên pêşîn ên kovara *Kurdistanê* de ku xwediyê wê bûye nivîsek dirêj û berfireh lêkiriye.¹⁷

3. *Fuzulî Divanından/ Ji Dîwana Fuzulî*, (Aydınlık Basımevi, 1937, Stenbol): Di destpêka vê pirtûkê de hinek şop û dustûrên dema dîktatoriya Yekpartîtiya rejîma komarê xwe bidin der jî, ya herî girîng û balkêş, bala xwendevan dikişîne ser mezînatî û kûrayîya şairiya Fuzulî û warê jidayikbûna wî. Dibêje, “Ew wek stêrkek utarîd a geş e, warê jidayikbûna wî jî cîyekî di navbera Kerkûk û Silêmaniyê de ye. Ji ber ku bavê wî dibe miftiyê Hilleyê, ew jî li wê herêmê mezin bûye û jiyaye.”¹⁸

4. *Ahlak Yükseliş Kaynağı Ve Mutluluk Ocağıdır/Exlaq Jêderka*

Bilindbûn û Serkaniya Bextewarî ye (Aydınlık Basımevi, 1943, Stenbol): Dema ku di raya giştî ya Tirkîyeyê de behsa berhemên Mehmed Mîhrî dibe, eger bi çewtî û nezaniyê nebe, bi qestî tenê bahsa van her du berhemên wî yên dawî tê kirin. Mînak, nivîskar Soner Yalçın, Sema Rifat û hinek nivîskarên din jî heman xeletiyê dikin.

Muqeddîmet’ül Îrfan. Ji Arşîva Mesûd Serfiraz hatiye girtin.

Mehmed Mihri Hilav, li Stenbolê.
(Sal 1957)

Wêne: S.UCAR

zindanikirin û kuştin, hinek jî xwe li ber çavan dûr dixin û bi vî şiklî tev têne bêdengkirin. Mehmed Mihri jî yek ji wan kesan bû ku dengê xwe der-nexist. Ji ber Tevgera 1925an, demekê li Stenbolê tê hepiskirin û paşê wî berdidin. Em dikarin bêjin ku piştî vê pêvajoyê, demeke dirêj jî ber çavan dûr û bêdeng dimîne. Bêguman ev rewşa hanê gelek tesîr li wî dike ku ji bo diyarkirina halê xwe yê ruhi dibêje: “Yên wekî min bi êş û derd heyatê derbas dikin.”¹⁴

Di sala 1934an de dema ku “qanûna bernav” an dirust dibe, di mana jî aliyê avê de, bernava “Hêlav-Helav” bi kar tîne û paşê ev peyv wek “Hilav” tê bikaranîn. Bi tevî ku bernaveke nû digre jî, li ser bergê pirtûka xwe ya ku bi navê “Fuzuli Dîwanîndan/Ji Dîwana Fuzulî” ku di sala 1937an de hatiye çapkirin, navê “Avukat Mehmed Mihri” bi kar tîne, bernavê xwe yê nû nanivîsîne. Li ser bergê pirtûka wî ya ku di sala 1943yan de bi navê “Ahlak Yükseliş Kaynağı ve Mutluluk Ocağıdır/Exlaq Jêderka Bilindbûn û Serkaniya Bextewari ye” hatiye çapkirin, “Mehmed Mihri Helav” hatiye nivîsîn.

Digel van çar pirtûkan, li ser meseleyên siyâsî, felsefî, civakî, wêjeyî, zimanzanî û çandî jî bi dehan meqale û lêkolînên Mehmed Mihri di nav rûpelên rojaname û kovarên wekî *Rojî Kurd* (1913), *Hetawî Kurd* (1913-1914), *Jîn* (1918), *Kurdistan* (1919-1920), *Dicle Kaynagi* (Serkaniya Dicleyê-1948), *Hetawî Hewlêr* (1955-56), *Gelawêj*, *Zarî Kurmancî* û hwd. de hatine çapkirin. Ji van nivîsan hinek li ser malpera Kovara BÎRê têne weşandin, lê belê ji bo berhevkirin û wergerandina û jî nû ve çapkirina nivîsên wî rewşenbîr û ramangêrê hêja yê milletê kurd xebateke berfirehtir divê.

Xebatên wî yên li ser ziman jî diyar dikin ku Mehmed Mihri, zimanê kurdî û zaravayên wê pir baş zanibûye û digel wan zimanê frensîzî, erebî, farisî û tirkî jî baş zanibûye. Digel van xûsuyetên wî, hinek wesfên wî yên din jî hene: “Mihemed Mihri jî sporê jî gelek hez dikir, melevanekî pir baş bû, siwarekî pir baş bû, meraqdarê neçîrvaniyê bû, miriyê zarokên xwe bû û merivekî maqûl bû.”¹⁹

Di dawiyê de em dikarin bêjin, ev xebat û berhemên wî yên jiyana wî ya 72 salan, neynika xebata wî ya ji bo milletê kurd e. Her wekî ku bi xwe jî ji gotinên şairekî neqil dike û dibêje: “Berhemên me nişana hebûna me ne, piştî me li berhemên me binêrin.”²⁰ Ev rê, ji bo wî “riya eşqê bû” û ew di wê rê de “bi ronahiya xwe” meşiya. ●

JÊRENOT

- 1 Rifat, Sema., *Selahattin Hilav ve Paris Mektupları*, r.13, weş. Türkiye İş Bankası <http://www.kovarabir.com/cutyar-tofiq-hawrami-yadek-le-mihemmed-i-mihri-kurtteyê-derbarey-jivan-u-berhemekani/>
- 2 heman jêder.
- 3 Baran, İbrahim Halil., “Bir Kürt Entelektüeli: Mihemed Mihri Hilav”, <http://rojpress.com/?p=2508>, 29.06.2013.
- 4 Rifat, Sema., *Selahattin Hilav ve Paris Mektupları*, r.16.
- 5 Cemil Paşa, Qedrî., *Doza Kurdistan*, r. 34, weş. Öz-ge, 1991-Ankara.
- 6 Heman berhem, r. 35.
- 7 *Jîn*, hejmar: 21-22, cild: 5, amadekar: M. Emin Bozarslan, weş. Deng, 1988, Uppsala.
- 8 Hilav, Selahattin., *Felsefe Yazıları*, çapa 3., r. 410, weş. YKY. 2003, Stenbol.
- 9 Rifat, Sema., *Selahattin Hilav ve Paris Mektupları*, r.16.
- 10 Özlem, Doğan & Ateşoğlu, Güçlü., *Selaheddin Hilav'a Saygı (Ji bo Rêzgirtina Selaheddin Hilav)*, r. 2, weş. Agora kitaplığı, Stenbol-2006.
- 11 Minorsky dibêje: “Nalî (1797-1855), yek ji şairên navdar ên sedsala bîstemîne, di şiklê nezmê de bi zimanê kurdî, erebî û farisî berhemên wî hene. Dîwana wî ya bi kurdî di sala 1931ê de li Bexdayê û di 1962yan de jî li Hewlêrê hatiye çapkirin.” (VLADIMIR MINORSKY & THOMAS BOIS, *Netewetîya Kurdan*, r. 191, weş. Özgün, 2008- Stenbol).
- 12 “Mehmet Mihri Hilav (M. M.)/ Mukaddimet-ül İrfan” <http://www.kovarabir.com/mehmet-mihrim-mukaddimet-ul-irfan/>, 29.06.2013.
- 13 Helav, Mehmed Mihri., *Ahlak Yükseliş Kaynağı ve Mutluluk Ocağıdır/Exlaq Jêderka Bilindbûn û Serkaniya Bextewari ye*, s. 4, *Aydinlik Basimevi*, 1943, İstanbul.
- 14 Jêdera berê.
- 15 Jêdera berê.
- 16 Bnr. *Kurdistan* (1919), hej: 1,2,3,4.
- 17 Jêdera berê.
- 18 Rifat, Sema., *Selahattin Hilav ve Paris Mektupları*, r.16.
- 19 “Mehmet Mihri Hilav (M. M.)/ Mukaddimet-ül İrfan” <http://www.kovarabir.com/mehmet-mihrim-mukaddimet-ul-irfan/>, 29.06.2013.

Xelîl Xeyalî

Modan

(1865-1946)

II. Meşrutiyetin ilanından sonra açılan Kürt kurumlarında etkin bir rol oynayan Xelîl Xeyalî, bu dönemde yayımlanan gazete ve dergilerde de güçlü kalemiyle var olmuştur. 1908-1914 yılları arasında yayımlanan *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*, *Rojî Kurd*, *Hetawî Kurd* ve *Yekbûn* dergilerinde karşımıza çıkan Xeyalî, bu yayınlarda dil, edebiyat, tarih ve çeviri alanlarını içeren geniş bir yelpazede makaleler yazmıştır.

TAHİR BAYKUŞAK

خَلِيلُ خَيَالِي
مُوطَكِي

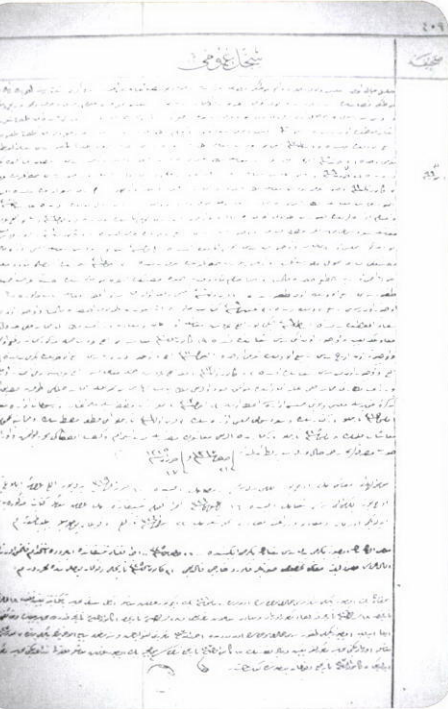
20. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da şekillenen Kürt milliyetçi hareketinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Xelîl Xeyalî (Halil Hayalî) hakkında maalesef şimdiye kadar derli toplu bir çalışma yapılmamıştır. Kürt Milliyetçiliğinin 20. Yüzyıldaki durumu hakkında bilgi veren hatıra kitapları ve birçok akademik çalışmada ismi sık sık karşımıza çıksa da verilen bilgiler ya doğrulanmamakta ya da eksik kalmaktadır. Yakın dönemde Xeyalî hakkında bilgi veren iki çalışmada doğum ve ölüm tarihleri 1876-1926¹ olarak yazılmaktadır. Halkalı Ziraat Mektebi'nde ya da daha sonra Orman Mektebi'ne dönüşen okulun baş muhasibi olarak emekliye ayrılan² Xeyalî, Sicil-i Ahval defterlerindeki kaydına³ göre Hicri 1281, seneyi mali 1282'de (Miladi 1865) Mutki kazasının Zindêr köyünde dünyaya gelmiştir. Ölüm tarihini 1926 olarak belirten yazarların neye dayanarak bu tarihi verdiklerini bilmiyoruz. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da öğrenci olarak bulunan Ekrem Cemil Paşa *Muhtasar Hayatım* isimli kitabında 1929 yılında Xeyalî'yi İstanbul'da ziyaret ettiğini belirtiyor⁴. Benzer bir şekilde net bir tarih be-

lirtmese de ilk defa 1941 yılında İstanbul'a giden Musa Anter, Xeyalî'yi gördüğünü ve ölümüne yakın Xeyalî'nin kütüphanesinde bulunan birçok eseri kendisine verdiğini dile getiriyor⁵. Dolayısıyla Naci Kutlay'ın Xeyalî'nin 1946 olarak belirttiği ölüm tarihi⁶ daha mantıklı görünmektedir.

Sicil-i ahval kayıtlarına göre 1882 yılında Bitlis'te başladığı memuriyet hayatına Siirt'te devam etmiş olan Xeyalî, daha sonra 1890 yılında İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'a gittikten sonra kısa memuriyet vazifeleri dışında yaşamının geri kalanını İstanbul'da sürdürmüştür⁷. Xeyalî 1890 yılında İstanbul'a geldiğinde muhtemelen Bedirhan Bey İsyanı yüzünden İstanbul'a sürgünc gönderilen Bedirhanî ailesi ile Baban ailesinin birçok üyesi ile birlikte epey bir Kürd aydını İstanbul'da yaşamaktaydı. Muhtemelen bu dönemde ünlü Kürt şairi Hacı Qadirê Koyî (1817- 1897) ile İstanbul'da tanışmış ve Koyî'nin milliyetçi fikirlerinin etkisinde kalmıştır.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra açılan Kürt kurumlarında etkin bir rol oynayan Xeyalî, bu dönemde yayımlanan gazete ve dergilerde de güçlü kalemiyle var olmuştur. 1908-1914 yılları arasında yayımlanan *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*,

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN 20. YÜZYILDAKİ durumu hakkında bilgi veren hatıra kitapları ve birçok akademik çalışmada Xelil Xeyalî sık sık karşımıza çıksa da verilen bilgiler ya doğrulanmamakta ya da eksik kalmaktadır. Yakın dönemde Xeyalî hakkında bilgi veren iki çalışmada doğum ve ölüm tarihleri 1876-1926 olarak yazılmaktadır.

Sicil-i Ahval defterlerindeki kaydında, Hicri 1281, seneyi mali 1282'de (Miladi 1865) Mutki kazasının Zindêr köyünde dünyaya geldiği yazar.

Kürtçülük hocası eden büyük ruhlu ve azimli, pek büyük bir Kürt hakkında bir kaç söz söyleyeceğim. Bu sözüme edeceğim kişi bu büyük Kürt Mevlîî Halîlî Hayalî Beydir. Bu zaat gençliğinde tahsilini Diyarbakır'da yaptı. Ayın, himmetli bir Kürtperwer idi. Kurmanççe, Zazaca, Türkçe, Farsça, Arapça iyi bilirdi. Fransızca'yı okur, yazardı. Biz Kürt gençleri bu mühterem zaat İstanbul'da 1909'da tanıştık. O vakitler yası illiyi müfettişti. İstanbul Halkalî Ziraat okulunun muhassibiydi. Cuma günleri Divanyolun'daki Diyarbakır kiroathanesine gelir, bizi basına toplardı. Kürtçülükten, Kürt tarihinden, Kürt hamaset ve malahirinden pek çok şeyler anlattı. Tarihi, milli, edebî konuşmasının sonu gelmezdi. Biz gençler büyük bir ilgiyle zevkle, heyecanlı bu konuşmaları dinler ve pek çok şeyler öğrendik. Bu zaat İstanbul'daki Kürt gençlerine yirmi sene Kürtçülük hocası yaptı. Bunu yaparken de bizzat, yorulmazdı. Ben 1928'de Kastamonu hapishanesinden çıktıktan sonra İstanbul'da birçok defalar ziyaretine gittim. İki sonradan beri yataklıyım. 1929'da İstanbul'ta terk ederken ziyaretine gittiğim ve pek büyük Kürdü daha ağır hasta yataktaki bıraktım.

Rahmetli Halîlî Hayalî Bey hakkında yazdığım bu birkaç satırdan sonra, aklı maktada duyuyorum. Kürt talebe cemiyeti Hevî resmî ve her tarafa ilan edildikten sonra, İstanbul Üniversitesi talebelerinden aza kayd edilmeyle baslandı. Az zamanda kıyuz kodof talebe cemiyete kayd oldular. Cemiyet Râjîlî Kurd, Hetawî Kurd isimliyle hattalık gazeteler yayıncı basıldı. [4]

[4] Röjî Kurd mecmuası Hamzetî tarafından tatlî edilmiştir sonra Meksîsî Hükmeyî in idaresi altında Hetawî Kurd mecmuası çıkmaya basıldı. Bu mecmualarda Kürt gençleri ateşli, kîymetli yazılar yazıyorlardı. Bilhassa Hakkarî'nî sair Abdurrahman Rahmî Bey'in

20. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da öğrenci olarak bulunan Ekrem Cemil Paşa Muhtasar Hayatım isimli kitabında 1929 yılında Xeyalî'yi İstanbul'da ziyaret ettiğini belirtir.

Abdurrahim Zapsu

Abdurrahim Rahmi Zapsu, şair ve yazardı. Henesi henese o dönemdeki çıkan tüm dergelerde çokça milli ve dînî şiir ve yazıları vardı: Hattâ Çiğlık, Jîndê "Memî Alan" adlı, mütavakki ve milli Kürt câciyatından esinlenerek iki perdelik bir pîyes de yazmıştır. Ayrıca İstanbul'da Doktor Abdullâh Çevdet, Azîz Baban ve Zîya Gökâlp ile, Sultan Mahmud türbesinin yakınına olan sarı binada Kürt çöşuklarına Kürçe okul açmışlardır. "Ezîzî Muhabuz" edilen meşhur "Dîwana Çarî" ve Ehmîdî Xan'ın epîsî "Mîna" â Zî'nî'nî birer on-yanz ile basmışlardır. Bu arada Halîlî Hayalî Modîsî (Moşkî) den de söz emmeder geçireceğizim. Halîlî Hayalî Bey, kendisinin gördüğünde bugünkü Orman Fakültesi basınımsuhipliğinden emekliydik. Pîri pîri bir ibtîyâr, Olduğu kîultürü ve o ölçüde güzel kalemî olan Halîlî Hayalî Bey'in gönderdiği sadıca yazın şakî pîşîyê: "Benim ölmem emelim, sağlığında, bu zâlim mîlletçiler ayakları altında eğişen ve başı alıncı layık olmayan Kürt mîlletinin kurultulmasını görmeğin" dîrdi. Kendisi kız Nazîmîe Hanım'la oturuyordu. Nazîmîe Hanım da, İstanbul'daki Saint Benolî Koleji mezunuydu. Babası vefat ettikten sonra da, alıncı irtibatını kesmedik. Nazîmîe Hanım, Dışişleri Bakanlığî'nin emekli oldu. Babasına gönderdiği rînâşî mektubunda, "Musa, bu abide gibi imzâna nasıl bakıyayım?" Hem babamdır, hem de namudul bir Kürt mîllyetçîsîdir" dîrdi. Halîlî Hayalî Bey, ölümüne yakın kendistimdeki galpına noslarını bana verdi. Bunları içinde pîşâ bîlmez vesîkalar vardı. Hattâ Qadîrî Kovî'nin kendî ile yazması ile dîvân, Zîya Gökâlp'ın kendî edîyê yazdığı Kürçe grameri ve kendisinin Kürt dil üzerine araştırmaları vardı. Fakat maalesef, 1972 tevkîfînde, kütüphanemî birlikte bunlar da Diyarbakır Orîi idare mahkemesine getirildi; tîminün müsedereine karşı kendî Altın sonra kitapların için yaptığın bayurunda heptenmiş yıkıldığını bana bildirdiler.

Yükümlü Abdurrahim Zapsu nun kâsîpîndemî olduğumu söylemişim. Ben de Nacîye Abba müsâlî, Abdurrahim Bey'e ikî günüm gibi bakıyordum. Hem çöşukların emdesiyê, hem değîşî bir Kürt şairi ve yazardı. Buraya hürmeten ve hatıra olarak, Bedîuzaman' ile Bitlis Harbînde yazılmap eşî olarak Rûyâdedîkî yazdığı "Eşq Welat" adlı şiirinin Kürçe aslına koymak istiyorum.

Net bir tarih belirtmese de ilk defa 1941 yılında İstanbul'a giden Musa Anter, Xeyalî'yi gördüğünü ve ölümüne yakın Xeyalî'nin kütüphanesinde bulunan birçok eseri kendisine verdiğini dile getirir.

Rojî Kurd, Hetawî Kurd ve Yekbûn dergilerinde karşımıza çıkan Xeyalî, bu yayınlarda dil, edebiyat, tarih ve çeviri alanlarını içeren geniş bir yelpazede makaleler yazmıştır. Bu makalelerinde Motikê Aşîretinden Xelil Xeyalî, M.X, Modani X, Modani M.X, Babê Naco M.X mahlaslarını kullanmıştır.

Xeyalî'nin yukarıda belirttiğimiz mahlaslarının dışında Kurdiyê Bitlisî mahlasıyla 1918 yılında İstanbul'da yayın hayatına başlayan Jin dergisinde de yazılar yazdığı M. Emin Bozarslan tarafından belirtilmiş, sonrasında birçok araştırmacı tarafından doğru kabul edilmiştir. Fakat Abdulla Zengene 1919 yılında İstanbul'da yayınlanan Kurdistan dergisinin 16. sayısında bulunan bir ilanı kanıt olarak göstererek Kurdiyê Bitlisî'nin Xelil Xeyalî olmadığını, Bitlisli Yüzbaşı Emin Bey olduğunu kanıtlamıştır.⁸

Xeyalî'nin düşünce dünyasını ve bunu şekillendiren siyasi atmosferi yazarmın 1908-1914 döneminde yazdığı yazıları temel alarak iki dönem incelemeye çalışacağım.

Abdulla Zengene, Kurdiyê Bitlisî imzasının Xelil Xeyalî'ye ait olduğu iddialarını çürütmüştür.

197 2002-2001 Zeyarê (7-6) Salên Dooim

KÜRDİSTAN DERGİSİ BAŞYAZARI

Şefik Arvasi

1913'te Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti kongresine katılan Şefik Arvasi, bu cemiyete üye olup, Mehmed Şükrü Sekban'la birlikte Kürt ulusal haklarını savunmuş, gençlerle birlikte Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılmıştır. 7 Aralık 1918'de kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin ilk oluşturulan yönetiminde üye olarak yer almıştır. Kürdistan Teali Cemiyeti'nde resmi olarak âmil sıfatıyla üye olmuştur.

VEYSEL AYDENİZ

Osmanlı Kürt aydınlarından olan Şefik Arvasi yaşamına bir çok şeyi sığdırmış, kendi kuşağının aydınları gibi Kürt ulusunun var olma mücadelesinde yer almıştır. Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticiliği, Kürt Talebe Hevî Cemiyeti üyeliğinin yanı sıra Mehmed Mihri Hilav'ın çıkardığı *Kürdistan* dergisinin başyazarlığını yapmıştır. Geleneksel medrese eğitimi almış, uzun yıllar Sultanahmet Camii Baş İmam Hatipliği yapmış, Eyüp Hüsrev Paşa Tekkesinin son Nakşibendi/Halidi postnişinidir.

Şefik Arvasi, 1300/1884'te Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Permîs (Bölüklü) köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Seyyid Şerif Efendi annesinin adı ise Nazdar hanımdır. Ailesi kendisine Muhammed Şefik adını vermiştir. Arvasi ailesi Nakşibendi/Halidi ekolünün Kürdistan'daki en önemli temsilcisiydi. Hizan Arvasilerinden olan ailesi Seyyid olarak bilinmektedir. Çeşitli kaynaklarda adı farklı şekillerde telaffuz edilse de Şefik Arvasi adı ile tanınmaktadır. 1934'te Soyadı Kanunu ile kendisine verilen Eryuvası soyadını sadece resmi işlerde kullanmış, Arvasi mahlasıyla kullanmış ve böyle tanınmıştır.

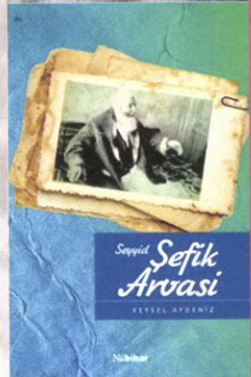
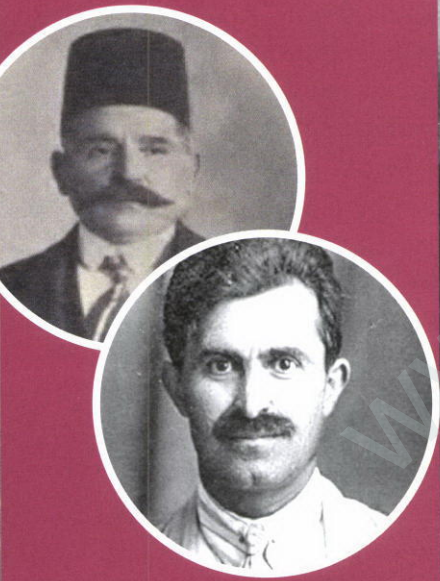
Şefik Arvasi ilk eğitimini ailesinden almıştır. Medrese tahsilini Şeyh Muhammed Ziyauddin Efendi ve onun yeğeni Sultan Veledden görmüştür. Bitlis'in Ohin Köyünde de Şeyh Alaüddin Efendi'den icâzetname almıştır. Şefik Arvasi bu eğitimin dışında Said Nursi'nin Van'daki Horhor Medresesi'ne devam ederek kendisinden ders almış, burada yeni gelen öğrencilere ders vererek hocalık yapmıştır. Şefik Arvasi bu medresede Kürt düşünce, siyasal ve yayın dünyasının önemli aktörleri olan Mehmed Mihri Hilav ve Müküslü Hamza ile birlikte ders görmüş, burada başlayan dostlukları uzun yıllar sürmüştür.

Şefik Arvasi Balkan Savaşları (1912-1913) döneminde İstanbul'a gelmiştir. Birkaç yıl sonra da Van'ın Ruslarca işgal edilmesiyle beraber Horhor Medresesi kapanacak, Müküslü Hamza, Abdulmecid Nursi gibi birçok öğrenci Van'ı terk edecektir. Şefik Arvasi İstanbul'da Fatih Medresesi Sahn kısmını başarı ile bitirerek 1918'de Fatih Medresesi'nde müderrislik yapmaya başlar ve yanı sıra da Fatih Camii dersimalık görevini de yürütür. Süleymaniye Medresesi'nin Tefsir, Hadis, Usul'ul Hadis, er-Risale, TabakatülKurra, Tabakatül Müfessirin dallarında da icâzetname alır.

İstanbul'da aynı yıllarda Süleymaniye'li ünlü Berzenci ailesinden Seyyid Abdulkadir Nuri-el Berzenci'nin kızı Gül Hanım'la evlenir. İstanbul Darülfünun Fars Dili Edebiyatı bölümünde öğretim üyesi olan Seyyid Abdulkadir Nuri-el Berzenci, Kürdistan Teali Cemiyeti üyesiydi. Arvasi'nin bu evlilikten iki çocuğu olup, biri genç yaşta yaşamını yitiren Op. Dr. Mehmed Rifat Eryuvası diğeri ise Lamia Ünderendir.

ŞEFİK ARVASI, SAİD NURSI'NİN VAN'DAKİ HORHOR MEDRESESİ'NE GİDER, KÜRT DÜŞÜNCE,

siyasal ve yayın dünyasının önemli aktörleri olan Mehmed Mihri Hilav ve Müküslü Hamza ile birlikte ders görür. Burada başlayan dostlukları uzun yıllar sürer.

zetmesinde mahzur ol-
lığı hakkındaki Emni-
çe verilen belgenin
h ve No. sı ve han-
Emniyetçe verildiği
zlik imtihanını kazandı-
a dair olan Reislik ya-
nın tarih ve No. sı :
/ Mart / 1340 dan ev-
icazet alanların icazet
h ve No. sı) :

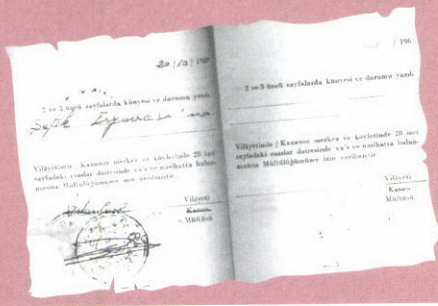

Vesika No. : 30

Bu vesika, Diyanet İşleri Reisliği teşkilât ve işlemleri hakkındaki 11 Kasım 1937 tarih ve 7647 sayılı Nizamnamenin 12 nci maddesinde belirtilen gibidir.

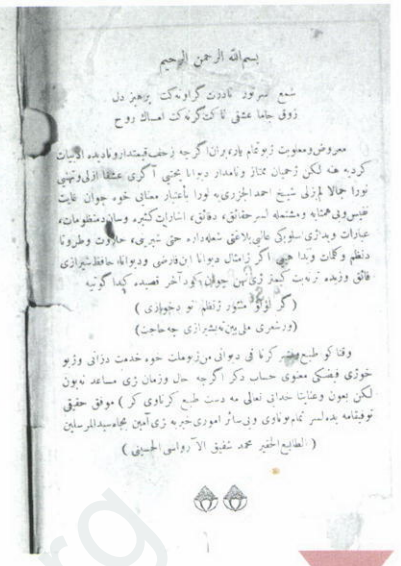
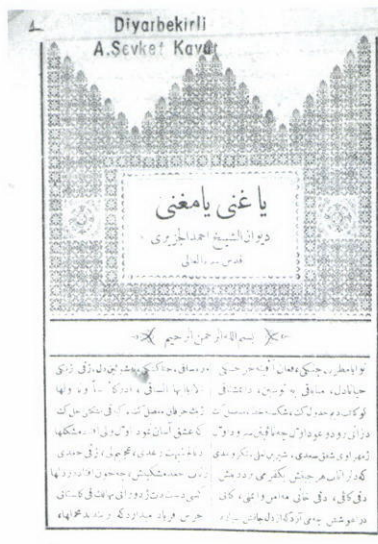
20 Kasım 1960 tarihinden itibaren vaaz ve nasihat verebileceğine dair Diyanet belgesi.

Şefik Arvasi'ye ait vaiz vesikasındaki bilgileri.

Kürtçe yayıncılık serüveni Cumhuriyetin ilanı ile son bulmuş, bu dönemde sadece "Ebû Nasr Muhammed b. Ali"nin yazmış olduğu "el-Hutabu'n-Nebeviyye" adlı eserini Arapçadan Türkçeye çevirerek 1965'te yayımlar, aynı eser 1983 yılında da "Peygamber Efendimizden Hutbeler ve Sohbetler" adıyla yayınlanır.

Bediüzzaman'ın öğrencisi olan Şefik Arvasi'nin gerek Osmanlı döneminde gerekse sonrasında Bediüzzaman'la yakın ilişkileri olur, kendisiyle sık sık mektuplaşır. Bediüzzaman'ın isteği üzerine "Risale-i Nurlar"daki Arapça ve Farsça ibarelerin düzeltmelerini yapar.. 1922'de basılan *Şemme Risalesi*'ne de bir takriz yazmıştır. 1943 yılında Denizli Hapishanesi'nde Bediüzzaman ile birlikte tutuklu kalır. 1952'de "Gençlik Rehberi" davasından İstanbul'da yargılanan Bediüzzaman'ın savunmasını Mehmed Mihri Hilav yapar, duruş-

manın ardından Sultanahmet Camii'nde namaz kılan Bediüzzaman, 9 yıl aradan sonra burada Şefik Arvasi ile görüşür. Risale-i Nur'larda İ'şarat'ül İ'caz'ın "İfade-i Meram" kısmında yer alan dipnotla başlayan atıflar; Barla Lahikası, Emirdağ Lahikası, Kastamonu Lahikası, Lem'alar ve Şualar'la devam eder. Şefik Arvasi ve Bediüzzaman arasındaki ilişki kimi zaman mektuplaşma, kimi zaman aracilar vasıtası ile uzun yıllar devam etmiştir.

Cumhuriyetin ilanının ardından 1925 Ayaklanması bahane edilerek Kürt aydınlarına dönük tutuklama furyası başlar. Şefik Arvasi ve Müküslü Hamza da tutuklanarak Elazığ'da yargılanırlar. Müküslü Hamza 15 yıl kürek cezasına çarptırılırken, Şefik Arvasi beraat eder. Şefik Arvasi'nin kardeşi Seyyid Mazhar ile 17 yaşındaki oğlu Zahid 9 Ocak 1927'de idam edilir. İstanbul'a dönen Şefik Arvasi kendini tamamen dini yaşama adar, Sultanahmet Camii Baş İmamhatipliği, Eyüp Sultan Camii Vaizliği ile türbedarlığını 25 yıl boyunca sürdürür. Eyüp Hüsrev Paşa Dergâhının son postnişinliğini yaparak birçok öğrenci yetiştirir. İstanbul'da birçok Kürt aydınıyla yakın ilişkileri olur. Bunlardan bazıları şunlardır: Abdurrahim Zapsu, Musa Anter, Medet Serhat, Mehmed Mihri Hilav, Gıyaseddin Emre.

Şefik Arvasi 1969'da doğduğu toprakları Bitlis, Norşin, Ohin ve Permis'i ziyaret eder. 13 Mart 1970'te İstanbul'da vefat eder. Sultanahmet Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından, binlerce kişi tarafından Edirnekapı Necati Bey Mezarlığı'nda, dostu Abdurrahim Zapsu'nun yanına defnedilir. ●

Şefik Arvasi'nin bastırıldığı Melaye Ciziri Diwanı'nın ilk sayfaları.

LİBERAL BİR KÜRT GENERALİ

Şerif Paşa

Şerif Paşa'nın siyasî fikirlerine baktığımızda, İttihat ve Terakki siyasetiyle uyuşmasının, beylik ifadeyle, eşyanın doğasına aykırı olduğunu söylemek gerekir. General Şerif Paşa'nın düşünce dünyası, ancak liberal ilkeler ışığında anlaşılabilir. Bunda İsveç'te kaldığı sürece, ülkenin 'özgür politik iklimi' etkili olmuştur kuşkusuz. Bir İsveçli gazeteci, II. Meşrutiyetin ilanından evvel, Şerif Paşa'yı kralın huzurunda görmüş ve onun geniş bir serveti olup Abdülhamid'ten çekinmediğini ve liberal fikirler taşıdığını belirtir.

VECDİ DEMİR

II. Abdülhamid'in ismiyle anılan 'Devr-i İstibdat'ta, Jön Türklerin entelektüel omuzları üstünde yükselip yalnız Türk unsurunda değil, Kürtler, Araplar, Arnavutlar, Ermenilerde bile büyük özgürlük umutları doğuran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu kadroları ve finansörleri araştırıldığında, bazı ilginç kesişim alanları göz çarpacaktır. Abdülhamid'e bile rahmet okutturacak biçimde, arka kapısından terk ettikleri tarihin karanlık noktaları irdelenince, başlarda, kurdukları ittifakların son derece çoğul renklere sahip olduğu görülecektir.

Zamanla şoven bir karakter kazanan İttihatçı siyasetin arka planında Osmanlı Kürtlerinin oynadığı rol birçok bakımdan incelenmiştir.¹ Feroz Ahmad'ın, kuşkusuz klasikleşmiş *İttihat ve Terakki 1908-1914* başlıklı kitabından hareketin tarihi okunduğunda, cemiyetin üyelerinin ummadıkları bir biçimde iktidarı nasıl ele geçirdikleri, buna ne denli hazırlıksız yakalandıkları Hüseyin Cahit Yalçın'ın aşağıdaki değerlendirmelerinden rahatlıkla izlenebilir: "*Hayatlarında bir kere olsun bir meclis nasıl toplanır, neler tartışılır görmemişlerdi. Ama Anayasaya ve Meclis'e bir muskaya inanır gibi, gizliden gizliye inanıyorlardı*"² Devlet tecrübesinden zerre kadar nasiplenmedikleri bir yana, siya-

sette ahde vefa ilkesinin fütursuzca çiğnendiğinin emsalsiz bir örneğini de üretmişlerdir.

Süleymaniye Kürtlerinden General Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilişkisi, siyasî çarpıklığın ve kişilik katlinin (şahsiyat) iklimine dair sayısız dersler içermektedir. Kaynaklarda, daha çok Eski Stockholm Sefiri adıyla geçen Şerif Paşa'nın siyasî serencamı, II. Meşrutiyet'ten Lozan Anlaşmasına kadarki süreçte, Kürt politik hareketinin izlediği stratejinin nasıl bir çıkmaz ve hayal kırıklığı meydana getirdiğine dair önemli fikirler vermektedir.

II. Abdülhamid siyasetinin kilit terminolojisini, hâlihazırda kullanım değeri pek revaçta olan bir terimle, 'soft power'la tanımlayabiliriz. Padişah, muhaliflerini veya hasımlarını rüşvetle, makam ya da mansıpla ekarte etmeyi çok iyi biliyordu.³ Şerif Paşa'nın eğitim hayatı, bu 'yumuşak güç' siyasetinin kurumsal ünitelerinden biri olan Mekteb-i Sultani'de başlamıştır. Burada, Fransızca'yı mükemmel bir şekilde öğrenir. Ardından Fransa'da, Saint-Cyr Askeri Akademisi'nde öğrenim görür. Orhan Koloğlu'nun deyimiyile, öylesine Avrupalı bir havaya sahiptir ki, ülke medyası tarafından katıksız bir Fransız şeklinde sunulur. 1895'lerde önce Brüksel'e, sonra Paris'e askeri ataşe olarak atanır. Bu görevi 1898'de Stockholm'deki elçilik günleri izler.

Paşa'nın Stockholm'deki ayak izlerini, Rohat Alakom, *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları* başlıklı nefis monografide detaylıca incelemiştir.⁴ Şerif Paşa, Süleymaniye'nin güçlü aşiretlerinden Babanzadelere mensuptur. Bu aile 20. yüzyılın başlarında Kürt siyasi hareketinde çok önemli hizmetlere imza atmış. Şerif Paşa'nın eşi Prenses Emine Hanım, ünlü Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. General Şerif Paşa'nın görkemli servetinde, Emine Hanım'ın⁵ katkısı büyüktür.

Abdülhamid'in İsveç elçisi misyonuyla, Rusya'ya karşı bir Osmanlı-İsveç ittifakının kurulmasında büyük gayretler sarf eder. Fransa'daki askeri akademide olduğu gibi, İsveç'te de basının gözdesi haline gelir. İnce zevkleri arasında, İsveç Kralı II. Oscar'la katıldığı av partileri göze çarpar. Kazandığı sempati ve İsveç halkıyla kurduğu samimi bağlardan dolayı iki nişanla ödüllendirilir.⁶ Stockholm'deki 10 yıllık yaşamı incelendiğinde entelektüel kimliğinin bu dönemde sağlam bir karakter kazandığı görülür. Alakom'a göre, Şerif Paşa'nın *Meşrutiyet* gazetesinde çıkan yazılarıyla birlikte yabancı gazetelere yazdığı makalelerini dikkate alınca, kendisinin önemli bir aydın ve yazar olduğu görülecektir. Şerif Paşa, Abdülhamid'in diplomatik temsilcisi olduğunu ve hassas bir görevi yürüttüğünü iyi bilmektedir. Fakat İttihatçıların düşünsel çabalarını finanse etmekten hiçbir şekilde çekinmez. Ahmet Rıza'nın *Meşveret* dergisi için ayda yüz frank yardımda bulunur.⁷ Şerif Paşa hakkında çalışmış araştırmacılardan Orhan Koloğlu'na göre, *Meşveret*'in (bkz. aşağıdaki kutu) ayakta kalması büyük ölçüde Paşa'nın yardımları sayesinde olmuştur. *Bir Muhafifin Hatıraları-İttihat ve Terakki'ye Muhalefet* başlığıyla yayımlanan anılarında Şerif Paşa, *Meşrutiyet*'in ilan edilmesi gayesi uğrunda çabalayan

Şerif Paşa'nın eşi Prenses Emine Hanım, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunudur.

Şerif Paşa ve İsveç Kralı II Oscar Axel Jungstedt.

ve müracaat eden herkese "elimizden gelen hiçbir yardımı esirgemedik" diyerek yalnızca İttihatçılara değil, bütün muhalif bloklara destek verdiğini açıklamaktadır.⁸ Şerif Paşa'nın hem İstibdat Devri'nde hem İttihatçılarla ters düştükten sonra, desteklemediği veya finanse etmediği siyasi parti yok gibidir Abdülhamid iktidardayken İttihat ve Terakki, sonrasında İştirakçi Hilmi'nin Sosyalist Partisi, Osmanlı Ahrar Fırkası ve büyük katkılar verdiği ve sonrasında başkanlığını üstlendiği Hürriyet ve İtilaf Fırkası vs.

Jön Türklere patronajlık Paşa'ya bedel ödetirir elbette. Bu faaliyetler İstanbul tarafından öğrenildiğinde, görevinden azledilip Madrid Elçiliği'ne

AHMET RIZA'NIN MEKTUBU

Paris, 24 Ekim 1901

Muazzez dostum;
Türkçe "Meşveret" in neşri kaçama olabileceğini soruyorsunuz. Halbuki biz bunu bundan birkaç ay evvel, sizinle birlikte hesap etmiştik. Bu esnarlarda siz,

yüz Frank Cenevre'ye ve iki yüz frank da Paris'e gönderiyordunuz.. Sizin verdiğiniz iane, Roma ve Londra ianelerine zamolunduğu halde artık kifayet eder, zannında idim. Fakat, bir zamandan beri masarifimiz tezauf etti. Fransa postahanesinin denaeti, gazetenin yüz nüshasını kapalı mektub şeklinde göndermeğe ve paketlerin bir kısmı azamım da Londra tarikiyle irsale beni mecbur

etti. Varidatımız da bilâkis mısfa tenezül etti. Londra'daki zat vefat ettiği gibi Roma'daki inayetskânımız da zıyaa uğradı.

Bu misüllü şeraiti sefilâne dahilinde bir mücadele-i siyasiyeye kalkışmak, hakikaten pek müşkül!.. Paraya taallük eden kâffe-i mesailde benim ne kadar seriüt-teessür olduğumu siz bilirsiniz. Hiçbir kimseden zinhar para

tain edilir. Fakat bu görevi kabul etmeyip Paris'e yerleştiği görülür. Burada bir noktayı önemle belirtmek gerekir ki, Stockholm'ü unutmadığı, elçilik görevinden ayrıldıktan uzun bir süre sonra bile, imzasında 'Eski Türkiye Stockholm Elçisi' (*Ancien Minstre de Turquie a Stockholm*) sıfatını kullanmasından bellidir⁹

LİBERAL VURGULAR

Abdülhamid'e olan muhalefeti, *Meşveret*'i desteklemekle sınırlı kalmamıştır. Anılarında epeyce hırpaladığı İttihat ve Terakki'nin Pangaltı Şubesi'ne üyelik kaydı yaptırır. Fakat Şerif Paşa'nın siyasi fikirlerine baktığımızda, İttihat ve Terakki siyasetiyle uyuşmasının, beylik ifadeyle, eşyanın doğasına aykırı olduğunu söylemek gerekir. General Şerif Paşa'nın düşünce dünyası, ancak liberal ilkeler ışığında anlaşılabilir. Bunda İsveç'te kaldığı sürece, ülkenin 'özgür politik iklimi' etkili olmuştur kuşkusuz.¹⁰ Bir İsveçli gazeteci, II. Meşrutiyetin ilanından evvel, Şerif Paşa'yı kralın huzurunda görmüş ve onun geniş bir serveti olup Abdülhamid'ten çekinmediğini ve liberal fikirler taşıdığını belirtir. Tarık Zafer Tunaya daha keskin bir ayırımı bulunur: "*Şerif Paşa Stockholm Büyükelçisi iken hem Ahmet Rıza hem de Prens Sabahattin gruplarına yardım etmiş, fakat Prens'in fikirlerine daha bir yakınlık duymuştur.*"¹¹ Hamid Bozarslan ise şu kaydı düşer: "*Babanlı Şerif Paşa, Osmanlı liberalizminin önemli simalarındaydı.*"¹² Şerif

Paşa, İttihat ve Terakki'yi hicvederken şu noktayı da teslim eder: "*Komitenin üyeleri arasında, yüksek ve çıkar gözetmeyen duygularla yüklü liberalizm yanlıları vardı.*"¹³ 14 Temmuz 1919'da *Le Figaro*'ya yazdığı bir makalede hayalindeki siyasi modeli içtenlikle savunur: "*Türkiye'de, liberal ve gizli her türlü baskıdan bağımsız bir hükümet kurmak amacı[m] olduğunu ilan ederim.*"¹⁴ Hasan Kaya'nın Kürtçeden Türkçeye çevirdiği Celilî Celil'in *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*'ta Şerif Paşa, 1914'teki Mele Selim isyanı bağlamında, Rus Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektubu, *Entente Liberale Ottomâne* adıyla imzalamıştır.¹⁵

Bu liberalizmin elbette ekonomi ayağını iyice vurguluyordu. Anılarında, Milli Banka'nın kuruluş aşamasında gösterdiği gayretleri sayıp dökerken, medeni ülkelerle dostluk kurmanın her şeyden önce iktisadi bağlarla mümkün olacağını savunur.

Abdülhamid'ten, 31 Mart Darbesiyle iktidarı devralan İttihatçıların siyasi görüşleri Paşa'nın kafasındaki gerçeklerle taban tabana karşıttır. Şu sorular önemlidir: Şerif Paşa ile İttihat ve Terakki arasındaki mücadele salt hizipçilikle açıklanabilir mi? Mücadelenin tetiklediği şiddetli polemikler, bir iktidar tutkusuyula sınırlandırılabilir mi? Paşa'nın cephesinden bakarsak, İttihatçı grupların bütün bu çarpınışları "*İmparatorluk batarsa bizim elimizde batsın*" hedefine yöneliktir. Alakom'un kitabında, Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarıyla arasında yaşanan en fırtınalı ve kavgalı dönemin 1909 ile 1914 arasında gerçekleştiğini öğreniyoruz. Bu dönemin bir meyvesi olan anılarını *Bir Muhalifin Hatıraları-İttihat ve Terakki'ye Muhalefet* başlığıyla kaleme aldığını not etmekte yarar var.

isteyemem. Fakat sefahate taallük eden eşya iştirasında gözlerini kapatıp da yirmi beşer bin frankı atıveren ve teşebbüsâtı va tatanperveraney müteallik hususutta ise verecekleri ianeleri dört gözle bakmadan veremiyen bazı zengin vatandaşlarımızın bu misillü harekâtını da sezaıy iftihar bulunuyorum.

Eğer, bana bahsettiğiniz tasminatı

hususiyete ve umumiye bize daha ciddi su lalla muavenetten sizi menediyorsa, Kahire'de birçok dostlarımız mevcut olduğundan, hiç olmazsa bunlar arasındaki prenlere, beylere yazarsanız, gazetemizin muntazaman intişarını temin ettirmiş olursunuz.

Prens Abbas Halim, geçen gün beni evine davet etti. Orada Hidiv'in biraderini buldum ki, bunun bir tesadüften ibaret

olduğuna ihtimal veremiyorum. Her ikisi de bana gayet müteftitane sözlerle muamele ettiler... O kadar. "*Meşveret*"in vesaiti neşriyesini düşünen, zavallı muharririnin nasıl yaşadığını hiç de sual eden yok. Brüksel'de neşri takarrür eden gazete masarifine medar olmak üzere şimdiden muaveneti vatanperveranemize müracaat ediyorum.

Stockholm'de siyasî kariyerini riske etme pahasına desteklediği İttihatçıların iktidar öncesi 'Osmanlılık' söylemlerinden çarçabuk çark etmeleri ve Türkçülük eksenli bir politika yürütmeleri Paşa'yı derin bir hayal kırıklığına uğratacaktır. İttihat ve Terakkicilerin inşa etmek istedikleri 'yeni düzen'in neleri içerdiğini Hans-Lukas Kieser'in yerinde vurgusuyla okulayım: "*Pozitivist yönelimli İttihat ve Terakki Partisi'nin Jön Türk vatanseverleri ne İslâmi geleneğin, ne de liberal bir yeniden yapılanmanın peşindeydiler, [peşinde oldukları] aksine üniter bir devlet fikri ve ayrıcalıklı bir Sünni-Türk milliyetçiliği*"dir.¹⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında, sahanın en büyük otoritelerden M. Şükrü Hanioglu, 'Üst Kimlikler Olarak Türklük ve Türkiyelilik' adlı makalesinde, İttihatçıların Osmanlı'daki 'millet-i hâkime' kodunu nasıl yeniden temellük ettiklerini şu sözlerle açıklıyor: "*Osmanlılık yaptığını savunmakla beraber 'Osmanlılık' kavramının içini ağırlıklı biçiminde Türk kültürel değerleriyle dolduran, Türk unsuruna imparatorluğun Tanzimat öncesi Müslüman cemaatine benzer 'millet-i hâkime' statüsü kazandırmaya çalışsan ve nihayet 'Osmanlılık' altındaki kimlikleri silmeye çalışsan İttihat ve Terakki siyasetleri....*"¹⁷

İTTİHATÇILIK VE ASKERİ VESAYET

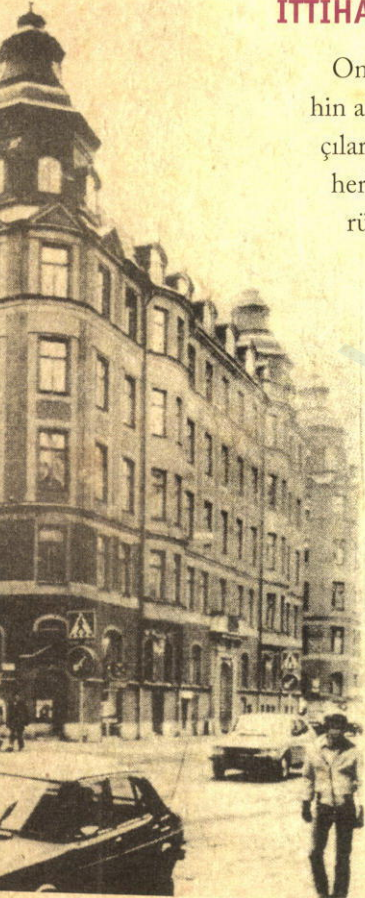
Onlarca yıl Türkiye'nin siyasî hayatını rehlin alan askerî vesayet'in temellerinin İttihatçıların uygulamalarıyla başladığını hemen herkes kabul etmektedir. Şerif Paşa, general rütbesiyle askerî sınıfa mensup olmasına rağmen askerlerin siyasete müdahalesinin sakıncalarını çok iyi tahlil etmektedir. İrticanın hanesine yazılan 31 Mart Hadisesi'ne farklı bir açıdan bakar: "*31 Mart bir irtica olayı değildir. Askerî görevlerini unutan zabıtlarımız kendilerini maalesef birkaç haris serserinin ayartmasına kaptırarak henüz ibret alınmayan o ihtilal olayının asıl sebebi oldular. Çok tatlı çok büyüleyici gibi görünen siyasetin asker eline geçince ne denli tabrip edici, ne denli korkunç bir çöküş vasıtası teşkil ettiğini, hep o uğursuz olayın mahkûmu olunca anladık.*"¹⁸

Şerif Paşa'nın asker ve siyaset sınıfında, rol dağılımı konusundaki hassasiyetini resmî belgelerde de gö-

rüyoruz. Mevlanzâde Rifat ile *Serbesti*'nin yayımı için anlaşma yaparken, tek arzusu, mukavelenin 4. maddesinde belirtildiği gibi "*Subayların ve bütün askerlerin siyaset ile uğraşmasının takbih ve yasaklanması lüzumunu ihtar eylemesi*"dir.¹⁹ Bir başka örnek de, İttihat ve Terakki'yle oyunun kuralarına göre mücadele etmek için kurduğu İslahat-ı Esasiye Fırkası Merkezi'nin parti programında görülmektedir. Madde 13'e, "*Bir adamda aynı zamanda askerî ve mülki memuriyetlerin içtima'ına mümanaatla bir askerî mülki memuriyet deruhte etmesi lâzım geldiği zamanda askerlikle olan rabıtasının tamamen inkıta' şeklindeki prensibi yazmıştır. Madde 15'te ise, askerî siyasetle uğraşmasının katiyen yasaklanması hükmü yer almıştır. Yine anılarında, İttihatçılardan kopuşunu askerî siyasete girmesiyle başladığını söylemektedir: "Biz batanın en bağışlanamaz olanını askerî siyasete, hükümet işlerine, millî mukadderata iştirakinde buluyor, netice itibarıyla çok vahim olan askerî zorbalığın particilikle Meşrutiyet'i berhad edeceğine, vatani mahv'a sürükleyeceğine, hürriyet zemininde o türlü şartlar ile kabil değil ilerleyemeyeceğimizi sırası düştükçe, zaman zaman arkadaşlarımıza, klüp arkadaşlarımıza yum[u]şak bir dille, incelikli bir dille hatırlatıyorduk"*²⁰

Paşa ile İttihatçılar arasındaki 'yol ayrımının' erken sökün etmesi bu ilkeler ışığında düşününce bir fevkaladelik taşımaz. 23 Mart 1909'da *İkdam* gazetesinde, İttihat ve Terakki'den istifa ettiğini belirtir. 1909'da *Mechrouitte* dergisini kurarak İttihat ve Terakki yönetimine ağır eleştiriler getirir. Öyle ki, Yusuf Fehmi'nin deyimiyle, "*Artık Paris'te gerçek ilerici-lerin bayrağını yükselten sadece Fransa'nın dostu bu eski Saint-Cyr'li-Fransız Harp Okulu-mezunu kalmıştır.*"²¹

Şerif Paşa'nın, ilk baskısı 1913'te yapılan anılarının *Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakkiye Muhalefet* başlığıyla yayımlandığını anımsarsak, muhalefetinin pozisyonunu daha net açıklayabiliriz. Komiteye militarist amillerin hâkim olmasını içine sindirmedeği ve İttihat ve Terakki'nin başlardaki kuruluş ideasını²² hiçe sayarak salt Türkçü bir yola girmesinden derin bir düş kırıklığı yaşadığı teması *Bir Muhalifin Hatıraları*'nın genel havasını oluşturur. İttihatçılara İktidarın kapısını ardına kadar açan 31 Mart Hadisesini, Şerif Paşa asla bir irtica hareketi olarak görmemiştir. Ona göre, bir çöküş çağı başlatan bu olay birkaç serserinin marifetiydi. Ordu meseleyi abartarak 'çok tatlı gibi

görünen' siyaset oyununa dâhil olmuş ve felaketler zinciri başlamıştır.

ŞERİF PAŞA VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

II. Abdülhamid siyasetini tiranlık sınıfına yerleştiren Paşa'nın sabık rejimi devirmek maksadıyla ittifaklar kurduğu İttihat ve Terakki'nin sarıldığı Türk milliyetçiliğinin, çöküşlü imparatorluğun ahengini kısa zamanda torpilleyeceğini anlaması uzun sürmemiştir. Bu yüzden Şerif Paşa'nın etnik kökenlerine ilgi duyması, Osmanlı liberalizminden Kürt milliyetçiliğine yönelmesi bu şartlar altında tabiidir. Zira General Şerif Paşa artık şöyle düşünüyordu: "Şimdiki idare sabık devri, zulümde, hainlikte, rezalette kat kat geride bıraktı"²³ Büyük önem verdiği *Mechrouitte*²⁴ dergisinde, klasik Osmanlı millet sisteminin liberal bir programla reforme edilmesini savunur.

I. Dünya Savaşı esnasında Monte Carlo'ya yerleşen Şerif Paşa'nın sözkonusu dönemini, Hasan Arfa *Kürtler* adlı kitabında anlatır: "Onu, Birinci Dünya Savaşı esnasında, Monte Carlo'da babamın villası Danışgeh'ten pek de uzak olmayan villası 'Mon Keif'te yaşarken çok iyi hatırlıyorum. Babamla çok iyi dostlardı. Doksanların sonunda babamın İran'ı İsvaç Sarayı'nda temsil ettiği dönemde Osmanlı'nın Stockholm elçisiydi. Sultan Abdülhamit'in mutlakiyetçi rejimin sadık bir partizanıydı ve sonrasında kendisini anayasal hareketin saflarında ilan etmesine rağmen Talat, Mahmut Şevket ve Enver'in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ters düştü."²⁵

Dünya Savaşı'nın ardından, Osmanlı Devleti'nin düştüğü perişan hale bakarak İttihat ve Terakki'ye yönelttiği eleştirilerinde ne denli haklı çıktığına hüznüyle tanık olur. Çok defa kişiliğine insafsızca saldırılarda bulunan, hatta bir keresinde şahsına suikast bile düzenleyen İttihadçılar gerçekten de Osmanlı'yı 'kendi ellerinde' batırmışlardır.

PARİS BARIŞ KONFERANSI

I. Dünya Savaşından sonraki statükoyu belirlemek için toplanan Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa'nın ortaya koyduğu Kurdî performans birçok yönden üzerinde durulmayı hak etmektedir. Sıkı bir liberal olan Şerif Paşa'nın Kürt milliyetçiliği yörüngesine yerleşmesinin nedenleri yukarıda da belirtildiği İttihat ve Terakki Partisinin siyaset anlayışı

I. Dünya Savaşından sonraki statükoyu belirlemek için toplanan Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa'nın ortaya koyduğu Kurdî performans birçok yönden üzerinde durulmayı hak etmektedir. Sıkı bir liberal olan Şerif Paşa'nın Kürt milliyetçiliği yörüngesine yerleşmesinin nedenleri yukarıda da belirtildiği İttihat ve Terakki Partisinin siyaset anlayışı olmuştur. Self-determinasyonun popüler hale geldiği bir devrede Paşa'nın kendi köklerinden neşet eden bir siyasete yönelmesinde de bir olağanüstülük yoktur.

olmuştur. Self-determinasyonun popüler hale geldiği bir devrede Paşa'nın kendi köklerinden neşet eden bir siyasete yönelmesinde de bir olağanüstülük yoktur.

Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansı sürecindeki rolünü yüksek lisans tezinde inceleyen Sedef Bulut, meseleyi 'Doğu Anadolu üzerinde oynanan oyunlar,' mantalitesiyle çözümlemektedir. Bulut bu tezi, Batılılarca zaman zaman gündeme sokulan 'Kürtçülük' meselesine dikkat çekmek için yazdığını samimiyetle ifade etmektedir. Devamında, Paşa'nın aslında Kürtleri hiç mi hiç düşünmediğini, tek amacının ikbal olduğunu iddia etmektedir.²⁶

Bütün bu iddiaları bir kenara bırakıp konferansın öyküsünü anlatalım.

Şerif Paşa konferansa Osmanlı Delegasyonu adına katılmış, akabinde Kürt temsilcisi sıfatıyla si-

yasi faaliyetlerde bulunmuştur. Kürt halkı nezdinde nasıl bir kabul gördüğü hakkında, *Jin* dergisinin 21. sayısına 'hozan ve niviskâr' Evdîrehîm Rehmî'nin yazdığı methiye²⁷ çarpıcı bir fikir vermektedir:

JI BO ŞERÎF PAŞA

*Dîsa ji şecaeta te ey xan
deriyek vebû ji bo me Kurdan
Êdî bes e ew cefa û zillet
bê ilm û fezil bimîne millet
Ev esre bilindiyê dixwawzit
beta we ku jin çi ye, binasit
Fexrê dikin em bi te, tu Kurd î
Elheq ku tu mêr î, hem tu merd î
Piştâ te ye cumle Kurd, Kurmanc
Lewra ku te heq kiriye armanç
Kurmanc heqîqetaşîna ne
Lewra di wê riyê da fîda ne*

1 Hezîran 335 (1919) (şiiirin tercümesi için bkz. aşağıdaki kutu)

Paris Barış Konferansı'na Kürt Delegasyonu Başkanı sıfatıyla sunduğu 'Kürt Talepleri' başlıklı muhtıradâ, Doğu Anadolu'nun 'emperyalist' Ermenilere bırakılmasının hakkaniyete uygun olmadığını, buranın Kürtlerin vatanı Kürdistan olduğunu

nu delilleriyle ortaya koyar. Wilson Prensiplerini anımsatan Şerif Paşa, "*Wilson'un 14. Maddesi Osmanlı hükümeti tarafından bütünüyle kabul edilmiş olduğuna göre, Kürtler, âdetlerini ve geleneklerini koruyarak yüzyıllar boyunca egemenliği altında yaşamış oldukları imparatorluğa asla sadakatsizlik etmeksizin, bağımsızlık istemeyi hak ettiklerine inanmaktadırlar.*"²⁸

Bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması için var gücüyle çabalayan Şerif Paşa'nın 1919 Haziran'ında Marsilya'da kabul ettiği Percy Cox'un "*Başkentiniz neresi olacaktır?*" sorusuna, "*Hiç şüphesiz Musul*" şeklinde yanıt verecektir.²⁹ İngiltere'nin ikircikli Kürt politikasının kaşif ve mimarlarından olan Cox'la daha önce de Temmuz 1918'de Cenevre'de görüştüğü biliniyor. Cenevre görüşmesinde Musul'un özerkliği konusunu gündeme getirmişti Şerif Paşa.

Burada bir parantez açmakta yarar var: Şerif Paşa'nın Ermenilere karşı herhangi bir husumeti yoktur. Tam tersine İttihadçıların 1915 Hadisesi'nde sorumluluklarını ve suçlarını birer birer yeri gelince söylemekten geri durmamıştır. Her ne kadar Ermeni isteklerini 'ölçsüz derecede emperyalist' bulsa da, 20 Aralık'ta Nubar Paşa ile yaptığı Kürt-Ermeni ittifakı Rus Şarkiyatçı Lazarev tarafından devrim niteliğinde görülmüştür. Hamidiye Alaylarının kurulmasıyla on yıllardır bozulmuş Kürt-Ermeni ilişkilerini sarsıcı bir biçimde iyileştirecek bir adımdır bu.

Ermeni Delegasyonu Temsilcisi Bagos Nubar Paşa'ya müttefik bir Kürt-Ermeni devletinin kurulmasını önerince, Ermeni tarafı yeşil ışık yaktı. Varılan antlaşmaya göre hem Kürt hem de Ermeni tarafı, toprak konusunda Barış Konferansı'nın alacağı karara göre hareket edeceklerdi. Bu anlaşmanın kamuoyuna duyurulması sonucu, Türkiye'de yer yerinden oynadı. Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'ndeki Kürt vekiller 5 Mart 1920'de *Tasvir-i Efkâr*'da Şerif Paşa'nın gayretlerini topluca kınayan bir demeç yayımladılar. Aralarında Bediüzzaman Said-i Nursi'nin de bulunduğu etkin Kürt aydınları *Vakit* gazetesine Ermenilerle birlikte bir devleti Kürtlerin asla kabul etmeyeceğini beyan ettiler. Kemalist kadroların örgütlediği Kürt aşiret reisleri Paris'e Şerif Paşa'yı boykot eden telgraflar³⁰ çektiler. Nihayet Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdulkadir, konferans başkanlığına 17 Mayıs'ta gönderdiği telgrafla, Şerif Paşa'nın Kürtleri ve Cemiyeti temsil etmediğini bildirdi. Seyyid Abdulkadir, ayrıca hiç-

ŞERİF PAŞA İÇİN

EVDİREHİM REHMÎ

Yine senin yiğitliğün ey han
Açıldı bir kapı biz Kürdler için
Yeter artık bu eziyet, bu hor görülüş
Yeter bilimsiz, erdemsiz kaldığı ulusun
Kalkınmak ister bu çağda ulus
Ta ki yaşam nedir tanıydın diye
Seninle övünürüz biz, Kürdsün sen
Gerçekten yiğitsin ve de merdsin sen
Arkandadır senin tüm Kürdlerin, Kurmanclar
Gerçekleştirdin çünkü amacımızı bizim
Kürdler bilirler gerçekleri
Çünkü feda olurlar o yolda

Çev: Rohat Alakom
Kaynak: Rohat Alakom, *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları*, Avesta Yayınları, İstanbul-1998. s.93.

bir zaman bağımsızlık düşünmediklerini, kapsamlı bir özerklik yanlısı olduklarını eklemiştir.

Şerif Paşa'nın temsil yeteneği hakkında İngiliz raporlarında³¹ birçok veri mevcuttur. 8 Ocak 1920'de Britanya Dışişlerine gönderilen bir raporda, Şerif Paşa'nın 'oyun kurucu rolü' hakkında şunlar yazılmıştır: "Doğu vilayetleri halklarının çıkarına, Kürtlerle Ermenilerin anlaşmaları ve el ele birlikte çalışmalarını her bakımdan arzu ediliyor ise de Bagos Nubar ve Şerif Paşa'nın imzaladıkları anlaşma bunları sağlayamamaktadır. Şerif Paşa Kürtleri temsil ettiğini iddia ediyorsa da gerçekte kendisi uzun zamandan beri Avrupa'da yaşayan ve ilişkileri çoktan kopmuş bulunan Kürt kökenli bir kişi olmaktan öteye bir sıfatı yoktur." Lord Curzon'a göre, Şerif Paşa kendini Kürtlerin temsilcisi gibi gösterse de onu böyle tanıyan olmamıştır.

Önemle altını çizmek gerekirse, Şerif Paşa'nın 24 Nisan 1920'de *Peyam-ı Sabah* ve *Vakîfe* yazdığı delegasyon başkanlığından istifa mektubu Kürt tarihinin kırılma noktalarındandır. Halifelik titriyle mobilize edilen Kürtlerin 3 Mart 1924'te yaşadıkları acı tecrübeyi ise sanırım sosyal-psikologların çözümlemesi gerekir.

Şerif Paşa'nın büyük emeklerle yayımladığı *Meşrutiyet/Mechrouitte* dergisi henüz Latin harflerine aktarılmamış, edisyonu yapılmamıştır. Fransız ve İsveç kültürünü özümsemiş, liberal özgürlük düşüncesini içselleştirmiş, 1910'larda Osmanlı muhalefetine yön tayin etmiş Kürt Şerif Paşa, hâlâ bilinmezliğini koruyor.

SONUÇ

Kürt tarihinin en uç portrelerinden biri olan Şerif Paşa'nın, Osmanlılıktan Kürtlüğe geçiş aşamalarında, arşınladığı "uzun ince bir yol"un gölgede kalmış durakları çoktur. Paris Barış Konferansındaki mücadelesini yeni bir optikle değerlendirmek şarttır. Yanı sıra, büyük emeklerle yayımladığı *Meşrutiyet/ Mechrouitte* dergisi henüz Latin harflerine aktarılmamış, edisyonu yapılmamıştır. Fransız ve İsveç kültürünü özümsemiş, liberal özgürlük düşüncesini içselleştirmiş, 1910'larda Osmanlı muhalefetine yön tayin etmiş Kürt Şerif Paşa, hâlâ bilinmezliğini koruyor. Yapılacak ilk iş, Paşa'ya dair basmakalıp söylemleri ve romantik haleyî tersyüz etmek olmalıdır. ●

DİPNOTLAR

- 1 Bu ilişkinin arka planı için bkz. Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Dipnot Yayınları, Ankara-2010.
- 2 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki-1908-1914*, (Çev: Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul-1999, s.33.
- 3 Bu 'armağan' siyasetinin izdüşümlerini Selim Deringil'in *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji – II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)* başlıklı kitaptan öğreniyoruz. Yapı Kredi Yayınları, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul-2007.
- 4 Rohat Alakom, *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları*, Avesta Yayınları, İstanbul-1998 Alakom, bu monografide İsveç kaynaklarını titizlikle taramış ve Şerif Paşa'nın dönemsel bir resmini çizmeye çalışmıştır.
- 5 Emine Hanım hakkında geniş bilgi için: Rohat Alakom, 'Araştırmalarda Fazla Adı Geçmeyen Bir Kuruluş: Kürt Kadınları Teali Cemiyeti' *Tarih ve Toplum*, Mart 1998, S.171, s.36-40. Prens Emine Hanım, cemiyetin ilk başkanıdır.
- 6 Alakom, *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları*, s.29.
- 7 Ahmet Rıza da, anılarında, Şerif Paşa'dan bu yüz frank aldığı kabul etmektedir: *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmet Rıza Bey'in Anıları*, Yay: Bülent Demirbaş, Arba Yayınları, İstanbul-1988, s.19
- 8 Şerif Paşa, *Bir Muhallifin Hatıraları-İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, (Yay: N. Ahmet Özalp), Nehir Yayınları, İstanbul-1991, s.24.
- 9 Alakom, *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları*, s.38.
- 10 Alakom, *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları*, s.34.
- 11 Alakom, *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları*, s.35.
- 12 Tanıl Bora (ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.846.
- 13 Orhan Koloğlu, *Üç İttihatçı*, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul-201, s.109
- 14 Koloğlu, *Üç İttihatçı*, s.130
- 15 Celîle Celîl, *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*, Çev: Hasan Kaya, Evrensel Yayınları, İstanbul-2007, s.105.
- 16 Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış*, İletişim Yayınları, (Çev: Atilla Dirim), İstanbul-2005, s.27. İttihatçı pratiklerin cumhuriyet elitlerinin dünyasındaki yeri için bkz. E Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, (Çev: Nüzhet Salıhoğlu), İstanbul-2011.
- Orhan Koloğlu ise, İttihatçılık ve Jön Türklüğü iki ayrı grup şeklinde alıyor. Buna göre, bu yazının ekkeninde yer alan Şerif Paşa'nın, önce İttihatçı, akabinde sırasıyla, Jön Türk ve Kürt milliyetçisine dönüştüğünü belirtiyor. *Üç İttihatçı*, Kırmızı Kedi Yayınları, s.7.
- 17 Mustafa Akyol, *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*, Doğan Yayınları, İstanbul-2006 s.53-54.
- 18 Buna rağmen, Orhan Koloğlu, Şerif Paşa'nın 31 Mart Vakasını doğru tahlil etmediğini düşünür. Koloğlu, *Üç İttihatçı* s.153.
- 19 Koloğlu, *Üç İttihatçı*, s.148.
- 20 Şerif Paşa, *Bir Muhallifin Hatıraları-İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, s.26.
- 21 Alakom, *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları*, s.50.
- 22 İttihat ve Terakki'nin kuruluş nizamnamesinin 1. Maddesindeki "bilâ fark-ı cins ve mezhep 'bilumum efrad-ı Osmaniye'ninmenafi-i bedihiyeleri" çabuk unutulmuştur. Nizamname için bkz. Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2011, s.301-311.
- 23 Koloğlu, *Üç İttihatçı*, s.150.
- 24 Bu derginin temel misyonu hakkında Tane Timur'un *Bir İttihatçı Düşmanı: Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi* adlı makalesine bakılabilir. *Tarih ve Toplum*, s. 72.
- 25 Hasan Arfa, *Kürtler*, Avesta Yayınları, 2006, İstanbul, s. 44-45.
- 26 Sayın Bulut'a, 1997'de yazdığı tezindeki görüşleri halen savunup savunmadığını sorduğumda, 28.12.2012 tarihinde gönderdiği cevap son derece ilginçtir: "Merak ettiğiniz için cevap veriyorum benim kanaatim hala Şerif Paşa'nın Kürtlerin ya da başkasının temsilcisi olamayacağı, çünkü kişisel çıkarlar ve ikbalperestlik çerçevesinde hareket ettiği yönünde. Bu mesele Kürtlerin temsil edilmesi meselesi değil tamamen Şerif Paşa'nın kişiliği ile ilgili. Ben olayı yalnızca dönemin şartları ve emperyalizm açısından değerlendirdim. Şüphesiz bu konuya farklı açılardan yaklaşmak mümkün. Üstelik bu meseleye Kürtler açısından bakaçak olursak temsilci olabilecek daha inançlı aydınlar var o dönemde." Elbette inançlı aydınlardan neyi kastedildiğini Sedef Bulut'a sormak gerekir.
- 27 *Jîn 5 cilt halinde yayımlanmıştır : Jîn: Kurdish/Turkish Journal, Changing from Arabic script to Latin script by M. Emîn Bozarslan, Uppsala: Deng Publishers, 5 volumes, 1985-1988.*
- 28 Koloğlu, *Üç İttihatçı*, s.177.
- 29 Alakom, *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları*, s. 96.
- 30 Alakom bu telgrafların 'başkalar' tarafından yazdırıldığı ve 'tek yerden' gönderildiği düşüncesindedir. Alakom *Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları*, s. 99-100.
- 31 Koloğlu, *Üç İttihatçı*, s.179, raporlar için ayrıca bkz. Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918 – 1958*, Dipnot Yayınları, İstanbul-2012.

MISIRDA İKİ ÜNLÜ NAŞİR:

**FERECULAH ZEKİ
EL-KÜRDI VE
MUHİDDİN SABRİ
EL-KÜRDI**

Ferecullah Zeki el-Kürdi ve Muhiddin Sabri el-Kürdi yüzyılın başlarında yayınladıkları eserlerle Mısır'ın entelektüel yaşamına önemli katkılar sağlayan ve iz bırakan fakat bugünden geriye bakıldığında izleri silikleşen iki önemli naşirdir.

Zira yaptıkları yayıncılık faaliyeti ile kısa zamanda haklı bir üne kavuştular da ne yaşarlarken ne de sonraki yıllarda hikâyeleri yazılmadı ve ansiklopedi hazırlayanlar tarafından da unutuldu. Onun için kendileri hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz.

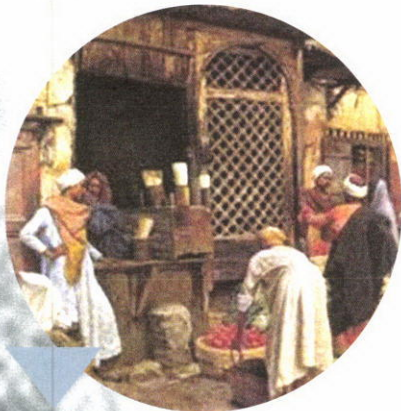
Bunun en önemli sebebinin onların Bahailik ile ilişkisi olduğunu tahmin etmek güç değil. Bu yazıda ulaşabildiğimiz kaynaklardan istifade ile Ferecullah Zeki ve Muhiddin Sabri'nin kısa biyografilerini sunmaya çalışacağız.

SEVER IŞIK

Ferecullah Zeki el-Kürdi ve Muhiddin Sabri el-Kürdi yüzyılın başlarında yayınladıkları eserlerle Mısır'ın entelektüel yaşamına önemli katkılar sağlayan ve iz bırakan fakat bugünden geriye bakıldığında izleri silikleşen iki önemli naşirdir. Zira yaptıkları yayıncılık faaliyeti ile kısa zamanda haklı bir üne kavuştular da ne yaşarlarken ne de sonraki yıllarda hikâyeleri yazılmadı ve ansiklopedi hazırlayanlar tarafından da unutuldu. Onun için kendileri hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Bunun en önemli sebebinin onların Bahailik ile ilişkisi olduğunu tahmin etmek güç değil. Bu yazıda ulaşabildiğimiz kaynaklardan istifade ile Ferecullah Zeki ve Muhiddin Sabri'nin kısa biyografilerini sunmaya çalışacağız.

FERECULLAH ZEKİ EL- KÜRDİ

Ferecullah Zeki el-Kürdi, 1882'de İran Kürdistanı'nın Merivan kentinde doğdu. El-Ezher'de eğitim görmek üzere Mısır'a gelen Ferecullah, buradaki diğer Kürt öğrencilerle birlikte Revakü'l Ekrad'ta kaldı. Eğitimine devam ederken Bahailikle tanıştı ve bu inancı benimsemişti. Ezher'in kurallarına aykırı hareket ettiği için buradan ayrılmak zorunda bırakılan Ferecullah, memleketine dönmeyerek Mısır'a yerleşti. 1900'den itibaren kitap ticareti ile uğraşmaya başladı. İslam kültür mirasına ait birçok ünlü/nadir yazma eseri neşreden Ferecullah'ın yayıncı olarak şöhreti Mısır'dan Hindistan'a kadar uzandı. Ferecullah Mısır'ın en önde gelen yayıncıları arasında yer aldı.¹ Ferecullah'ın yayın dünyasında iz bırakan

Ferecullah Zeki'nin kitapevinin yer aldığı Senadika Mahallesi.

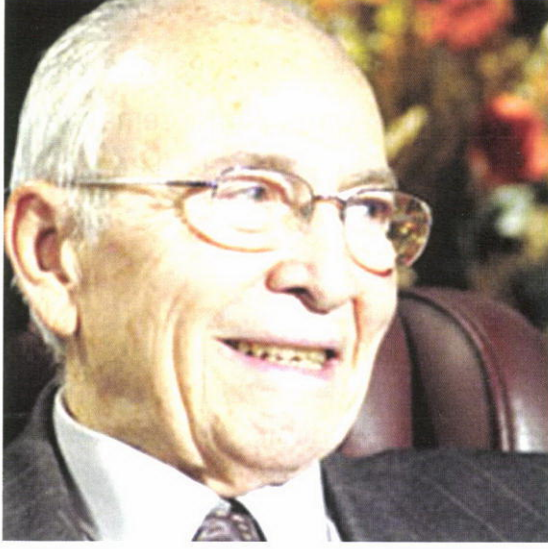

Cemaliye mahallesinde bir sokak.

Kürdistan İlmiye Matbaası'nın bulunduğu Darb el-Massmat (Massmat Yolu).

Halid Muhiddin.

Zekeriya Muhiddin (sivil giyimli) ve Yuri Gagarin (ortadaki). El-Maza Hava Üssü, Kahire (1962).

MUHİDDİN SABRİ EL-KÜRDİ

Kendi döneminde Mısır'ın önde gelen araştırmacı yazar ve yayıncılarından olan Muhiddin Sabri el-Kürdi, 1860 yılında varlıklı bir ailenin çocuğu olarak İran Kürdistanı'nda Senendec'e bağlı Kanimişkan köyünde doğdu. Memleketinde başladığı dini ilim tahsilini 18 yaşında tamamladı.1894'te Türkiye'ye geldi ve 1898'de Tarsus'a yerleşti. 1900'de Mısır'a giderek Ezher'de tahsiline devam eden Sabri, özellikle dini ilimlerde önemli bir derece elde etti. Sabri, daha sonra Kürdistan İlmiye Matbaası'nın sahibi Ferecullah Zeki ile birlikte çalıştı. 1929'da memleketini ziyaret etti ve dönüşte birçok yazma eseri beraberinde Mısır'a getirdi.¹⁴

Geniş ve derinlikli bilgi müktesebatı ve araştırmacı kişiliğiyle eski eserlerin incelenmesi ko-

nusunda olağanüstü bir yetiye ve yetkinliğe sahip bir kişi olan Sabri, birçok el yazmasını yayınlamakla klasik İslami mirasın tanınmasına önemli katkı sağladı. İslam kültür mirasına ait birçok kitap ve makale ilk defa onun tarafından yayımlandı. Ezher'de Revakü'l Ekrad'ta kalan Sabri, yayın çalışmalarında arkadaşları Ferecullah Zeki, Abdulkadir Ma'ruf ve Hüseyin Naimi el-Kürdi ile yardımlaştı.¹⁵

20. yüzyıl başlarında Mısır'da Bahaîliği yaymaya çalışan kişilerle karşılaşan Sabri, onlarla diyalogunu sürdürdü. Bahaîliğe sempati duyan ve benimseyen Sabri bu inancın ve argümanlarının savunuculuğunu yaptı.¹⁶ Keskin bir muhakeme ve bağımsız bir düşünceye sahip olan Sabri, tüm İslam mezheplerine olumlu bir yaklaşım sergiledi. Bir süre Tunus ve Sudan'da bulundu.¹⁷

Sabri, Gazali ve İbni Sina'nın aralarında bulunduğu birçok önemli ismin eserlerini edisyon- kritiğini yaparak yayınladı. Özellikle Gazali çalışmaları bugün hala değerini korumaktadır; Frank Griffel, ilk kez yayınladığı metinlerin güvenilirliği için gösterdiği özenden dolayı onun, Gazali naşirlerinin öncüsü olduğu ifade eder.¹⁸ Gazali'nin *Makasid-ı Felasife* (1936), *Mizanü'l Amel* (1342/1923), *Kitâbu'l-Erbain fi Usûl-i-Din* (1344/1925), *Cevabihî'l Kur'an* (1329/1911), *Mi'yâru'l-İlm fi Fenni'l-Mantık* (1346/1927), *Kimya' el-Sa'ade, el-Adab fi l-Din'i* (1343/1924) gibi bazı eserlerini yayınlayan Sabri, Gazali'den başka birçok ünlü Müslüman filozofun eserlerini de neşretmiştir. Bunlara birkaç örnek olarak İbn Sina'nın *Kitabü'l Necat*'ını, (Tam adı: *en-Necat fi'l-Hikmeti'l-Mantikiyye ve't-Tabiiyye ve'l-İlahiyye*), (1338/1920), *Aksamul-Ulümü'l-Aklyiyye, Mecmuatu'r-Resâil*,ini (1328), Suhreverdi'nin *Heyâkulu'n-Nûr*'unu (1335/1916), İbni Sina, Ömer Hayam gibi 15 müslüman filozofun risalelerinden/makalelerinden oluşan bir derleme olan *Cami'ül Beda'i*'yi (1357/1938) anabiliriz. Abdülkadir Ma'ruf ve Hüseyin Naimi el-Kürdi ile birlikte Fahreddin er-Râzî'nin *Esasüt-Takdis fi İlmi'l-Kelam*'ını (1328) yayınlayan Sabri, daha birçok eseri edisyon- kritiğini yaparak yayınladı.

Bahaîliğe ilişkin yayınları arasında ise Bahau'llah'ın (Arapça ve Farsça) yazılarından olu-

şan bir derleme olan *Mecmua-yi Matbu'yu* (1920) sayabiliriz.

Kürdistan İlimiye'nin faal olduğu dönemde (1907/1908-1912) tüm çalışmalarını burada yayınlayan Sabri, matbaanın kapanmasından sonraki süreçte ise çalışmalarını çoğunlukla Matbaatü's Saade, Matbaatü'l Arabiye ve Matbaatü'l Mahmudiye ve Ticariyye'de yayınlamıştır.

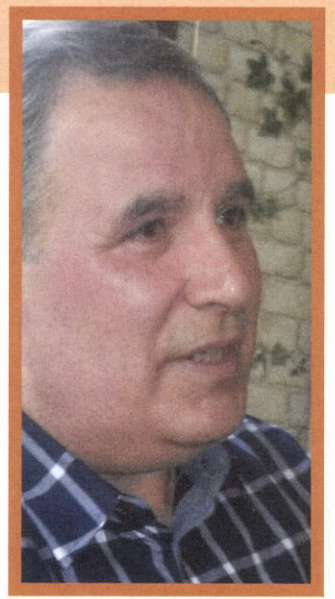
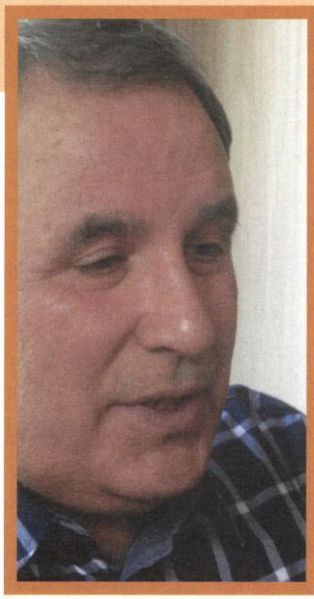
Yukarıda da belirtildiği Sabri, arkadaşı Ferrecullah ve Muhammed Ali Avni ile beraber Şerefname'nin Farsça baskısının yayınlanması çalışmalarına katıldı ve ellerindeki üç nüshanın karşılaştırılması görevini üstlendi.¹⁹ Sabri, ayrıca Goran lehçesinde yazan 'Mevlevi' mahlası ile ünlü Kürt Şair, Molla Abdürrahim Tevegozi'nin (Mela 'Evdürrehim Tewaguzi, 1806-1882/1883) *Akidetü'l Merziye* isimli İslam kelamının konularını işleyen 2452 beyitlik Kürtçe (Gorani) eserini, Mevlevi'nin Farsça bir eseri olan *Akidetü'l Farisi* ile birlikte tek cilt halinde 1934 yılında Kahire'de yayınladı.²⁰

Muhiddin Sabri, 1940'ta Mısır'da vefat etti.

Ölümünden sonra ailesinin bazı mensupları Mısır'ın yakın dönem politik yaşamında etkin rol oynadılar ve önemli konumlarda bulundular. Bunlardan Zekeriya Abdülmecid Muhiddin (1918-2012) ve amcasının oğlu Halid Muhiddin (1922) Mısır'da monarşiye son veren ve Cemal Abdunnasır'ın öncülüğünü yaptığı Hür Subaylar Devrimi'nde yer aldılar. Devrim Komuta Konseyi üyeliğinde bulundular. Zekeriya Abdülmecid Muhiddin, devrim sonrası Mısır'da başbakanlık ve cumhurbaşkanı yardımcılığı yaptı. İstihbarat yöneticisi olarak çalıştı ve 1968'de aktif siyasi hayattan ayrıldı. Halid Muhiddin ise bir çok görevden sonra 1978'de çoğunlukla *Tecemmu* olarak bilinen İlerici Ulusal Birlik Partisi'ni (Hizbu't Taccemmul Vatani'l Takadumi'l Vahdavi) kurdu. 1990-2000 yıllar arasında ise Mısır Halk Meclisi üyeliği yaptı.²¹ Ailenin bir diğer önemli ismi de yakın zamanda bakanlık yapan Mahmud Muhiddin'dir. ●

DİPNOTLAR

- 1 İbrahim Muhammed Şerif, *Sudur Kitab Matbaatü Kürdistanı'l İlimiye 'ala 'Erdi'l Kinanil Mısıriye*, 2012, <http://www.mkurdistan.com/vs/t59274.html>. Erişim tarihi: 20.4.2013.
- 2 İmad Abdüsselam Rauf, *Matbaatü Kürdistanı'l-İlimiye: Tarih ve Matbaat*, 2013a, s.3 <http://www.alukah.net/Library/10961/49220/>. Erişim tarihi: 24.4.1013, Matbaa Kürdistan el-İlimiye, 22 Nisan 1898'de Mikdad Bedirhan'ın Kahire'de ilk Kürt gazetesi "Kürdistan"ı yayımlandığı matbaadan farklı bir matbaadır. Kürdistan gazetesinin basıldığı matbaa "Kürdistan Gazetesi Matbaası/ Matbaa Ceride-i Kürdistan" ismini taşımaktadır.
- 3 İbrahim Muhammed Şerif, a.g.m.
- 4 İmad Abdüsselam Rauf (a), Mu'alimu Kürdiye fi el-Kahire'ti-l Osmaniye, 2013b, <http://www.alukah.net/Culture/0/48617/>. Erişim tarihi: 24.3.1013; İmad Abdüsselam Rauf, 2013a, a.g.m, s. 12.
- 5 Matbaa Kürdistan el- İlimiye'de basılan eserlerin bir listesi için bkz. İmad Abdüsselam Rauf, a.g.m, s.15-49.
- 6 Amir Hassanpour, *Nationalism and Language in Kürdistan, 1918-1985*. San Francisco: Mellen Research University Press,1992, p. 170; Malmisanij, *The Past And The Present of Book Publishing in Kürdistan Language in Turkey*, www.npage.org/IMG/pdf/Turkey.pdf, 2006, p. 17. İmad Abdüsselam Rauf, 2013a, a.g.m, s.13
- 7 Mehemed 'Elî 'Ewnî, Pêşgotina Çapa Erebi ya Şerefnameyê, (werger, Ziya Avci) Nüdem, No: 17, Bihar 1996, 22-25. s. 24
- 8 Mehemed 'Elî 'Ewnî, a.g.m. s. 25
- 9 Moojan Momen, Mirza Abu'l-Fadl Gulpaygani, <http://www.northill.demon.co.uk/relstud/abulfadl.htm>; Amin Banani, "Introduction", in Mirza Abu'l-Fadl Gulpaygani, *Miracles and Metaphors*, Translated by Juan R. Cole, Los Angeles: Kalimat Press, 1982, p. XIII; Johanna Pink, "Post-Qur'anic Religion Between Apostasy And Public Order: Egyptian Mutfis And Courts On The Legal Status Of The Baha'i Faith", *Islamic Law and Society*, vol.10, No: 3, 2003, 409-434, s. 411.
- 10 Bu eser *Miracles and Metaphors* adı ile Juan R.I. Cole tarafından notlandırılarak İngilizceye çevrilmiştir. Yazının önsözünde belirtildiğine göre (Ferrecullah'ın kızı) Behiye el-Kürdi İngilizce çeviriyi Arapçası ile karşılaştırarak çeviriyi katkı sağlamıştır. Bkz. *Miracles and Metaphors*, Los Angeles: Kalimat Press, 1982, .
- 11 Juan R. I. Cole, "Rashid Rida on The Bahai Faith", *Arab Studies Quarterly* 5, 3 (Summer 1983): 276-291, s.286; Juan R. I. Cole, "Muhammad 'Abduh and Rashid Ridâ: A Dialogue on the Bahâ'i Faith", *World Order*, vol.15. No: 3-4.1 1981, 7-16. s. 11. Bahailerin yeni bir dine inanmış olmalarına rağmen müslüman olarak gözüktüklerini düşünen Rıza, Abdülbaha'nın da Bahailiğin, sadece Şiilikte bir reform olduğunu söyleyerek Müslümanları aldatmış iddia etmekteydi. Bkz.Cole, 1981, a.g.m. s. 11. Bu sebeple Rıza, Bahai propagandasının Hıristiyan misyonerlerinkinden daha tehlikeli olduğunu düşünmekteydi. Çünkü ona göre Müslümanlar Hıristiyanı argümanlardan etkilenmezken, Bahailik İslami yeni bir okul/cereyan görüntüsü ile yanlışlara sebep olmaktadır. Bkz. Cole, 1983, a.g.m. s. 281.
- 12 Behiye Ferrecullah'ın "Kürtler ve Bahailik" başlıklı konuya dair bir yazısı için bkz. Behiye Ferrecullah Zeki'î Merîwanî, "Kürd ü Ola Beha'î" { Wergêrandin ji İngilizî: Enwer Sultani, Ji Sorani bo Kurmancî; Hozan Robar} *Wate, Tîrmeş* 2011, Hejmar 12, Hewler. r. 155-176. Söz konusu yazıdan Behiye Ferrecullah'ın Bağdat'ta bulunduğu sırada döneminin önde gelen Kürt aydınlarından Tefvik Vehbi (Tewfîq Wehbî) gibi kişilerle yakın diyalog içinde olduğunu anlıyoruz. Bkz. a.g.m, s.159. Yine ünlü Kürt şair "Ey Reqîb"ın yazarı Dildar (Yunus Rauf) ile de tanıştığı da bilinmektedir. Bkz. İbrahim Muhammed Şerif, a.g.m.
- 13 Behiye Ferrecullah, Robert Lee Gulick ile 1949'da evlenmiştir. Amerikalı gazeteci Hüseyin Ferrecullah Zeki El-Kürdi/ Husayn Al-Kürdi, Behiye Ferrecullah(Gulick)'in oğludur. .
- 14 Celal Zengebadi, *Muhiddin Sabri el-Kürdi*, <http://www.alitthad.com/paper.php?name=News&file=article> &sid=93020
- 15 Celal Zengebadi, a.g.m.
- 16 Yukarıda görüldüğü gibi bazı kaynaklar Muhiddin Sabri'yi Gulpeygani'nin çabası sonunu Bahai olan kişiler arasında saysa da, Zengebadi ile uyum içinde olan Behiye Ferrecullah'ın anlatımı esas alınırsa Sabri, Ferrecullah'ın matbaasında, Kürdistan İlimiye'de çalışırken Ferrecullah ve diğer Bahailerle diyalogu neticesinde bu inanca sempati duymaya başlamıştır (Bkz. Behiye Ferrecullah Zeki'î Merîwanî, a.g.m. r. 165). Mısır'a geliş tarihi de dikkate alındığında onun için Bahailikle ilişkisini 1900 yılı sonrasına tarihelemek daha doğru gibi görünüyor.
- 17 Behiye Ferrecullah Zeki'î Merîwanî, a.g.m. r.165-166; Celal Zengebadi, a.g.m.
- 18 Frank Griffel, *Al-Ghazali's Philosophical Theology*, Oxford University Press, 2009, p. 289
- 19 Muhamed 'Elî 'Ewnî, a.g.m. s. 24
- 20 Keith Hitchins, "Abd-al-Rahim Ma'dumi Mawlawi", *Ansiclopedia İranica*, Online erişim 24.3.1013.
- 21 Zengebadi, a.g.m. Ayrıca Bkz. Khaled Mohieddin, http://en.wikipedia.org/wiki/Khaled_Mohieddin; Zakaria Mohieddin, http://en.wikipedia.org/wiki/Zakaria_Mohieddin;

{ Araştırmacı yazar Rohat Alakom ile Osmanlı dönemi Kürt elitleri üzerine konuştuk.

ROHAT ALAKOM: |

“Kürt toplumu zamanla kendi aristokratlarını, elitini ve kahramanlarını da yaratır”

SÖYLEŞİ: MESUT YEĞEN & AYSEL KAZICI

MESUT YEĞEN: *Kürt Tarihi*'nin bu sayısında, önceki sayıda başladığımız Osmanlı'da Kürt Basını dosyasını devam ettiriyoruz. Bunun yanı sıra bu sayıda Kürt elitleri hakkında yazılar var. Biz de sizinle Kürt elitleri üzerinde konuşmak istedik. Siz hem modern dönem Kürt elitleri ve örgütleri üzerine çalıştınız, hem de modern öncesi dönemde Kürt elitlerinin en azından İstanbul'daki macerasına baktınız. İsterseniz biraz gerilerden, eski İstanbul Kürtlerinden başlayalım. *Eski İstanbul Kürtleri* adlı kitabınızda İstanbul'un Osmanlı'nın başkenti oluşundan beri her sınıftan Kürtlere de ev sahipliği yapmış olduğunu söylüyorsunuz. Biz daha ziyade entelektüelleri ele alalım. Osmanlı'da Kürt elitleri derken kimler akla gelmeli?

ROHAT ALAKOM: Kürtlerin İstanbul'a ilk göçleri İstanbul'un fethi ile başlamış, ilk Kürt köyleri bu sıralarda Avrupa yakasında kurulmuştur. Danişmendlü, Depeviran ve Işıklı köylerinde yüzlerce Kürt kalıyordu. Bazıları buralara sürgün edilmiştir. Bu Kürtleri Avrupa'ya ayak basan ilk Kürtler arasında sayabiliriz. Ulema sınıfı içinde yer alan İslam bilginleri ve din adamları, devlet aygıtında yer alan üst düzeydeki devlet memurları/görevlileri arasından Saray'a yakınlığı ile bilinen bazı Kürt şahsiyetleri yüzyıllar boyunca İstanbul'u ziyaret etmiş, bazıları da uzun yıllar ülkenin bu başkentinde kalmışlardır. Fatih Sultan Mehmed'in hocası Molla Gorani (1410-1488), Kürt devlet adamı ve tarihçisi İdris-Bitlisi (1454-1520) ve Urfa yöresinden olan şair Nâbi (1641-1712) bunlardan bazılarıdır.

19. yüzyılda Kürdistan'ın her parçasından İstanbul'a gelip Kürt elit tabakası arasına katılan Kürtlere rastlanılır. Sayıları 20. yüzyıl başlarında 30 bine ulaşır. Büyük bir kesimi iş bulmak amacıyla buraya gelmiş emekçi kesimlerdir. Kürt hamallarının sayısı oldukça kabarıktır. İstanbul'daki Kürt aydınları, yazarları ve ileri gelenleri İstanbul'un yükünü taşıyan bu emekçilerin sorunlarını çözmek, kendilerine yardımcı olmak için büyük bir uğraş verirler.

Sadece İstanbul'da değil Kürdistan'ın değişik merkezlerinde de özellikle Kürt din adamlarından oluşan elit bir tabaka bulunuyordu. Örneğin Kürdistan'ın ücre köşelerinden birisi olan Erzurum'da 19. yüzyılın ortalarına doğru Rus konsolosu Alexander Jaba'nın başkanlığında bir araya gelen bazı Kürt meleleri (din adamları, bilginleri) erken bir dönemde Kürt dili, edebiyatı, folkloru, tarihi ve etnografyası hakkındaki eski metinleri derlemiş ve bu metinler üzerinde örnek kolektif bir çalışma sergilemişlerdir. Böylece Erzurum bu sırada bir kültür merkezi haline getirilir. Jaba'nın Kürtçe hocası Kürt din adamı Mele Mehmud Bayazidi, bir Kürdolog gibi büyük bir uğraş verir. Jaba'nın sayesinde uluslararası bilim çevreleri ilk kez Kürt kültürünün başlıca (şah) eserleri konusunda bilgi sahibi olurlar. Jaba bu eserlerin özetini ve orijinallerini bir yandan Fransızca'ya çevirerek Rusya'daki Asya Müzesi'nin Başkanı Dorn'a gönderiyor, bir yandan da yayımlanmak üzere bazı örnekleri çeviri ve açıklamalarıyla birlikte Avrupa'nın seçkin dergilerine gönderiyordu. Bu konuda yukarıda adını verdiğimiz Mele Mehmud Bayazidi'nin büyük katkıları sunduğunu tekrarlamak gerekir. Mele Mehmud Bayazidi örneği Kürt din adamları melelerin medreselerde Kürtçe yürüttükleri eğitim açısından bir ilham kaynağı oluşturur. Meleler böylece bir kültürün yok olup gitmesini önlemişlerdir. *Nübihar* Dergisi'nin iki ay önce Kürt din adamlarından Mehmed Emin Bozarslan üzerine hazırladığı dosya için benden rica ettikleri bir yazımın girişinde dile getirdiğim bir tespiti burada tekrar etmek istiyorum: "*Kaybettiğimiz dil ve edebiyatımızı mele ve medreseler bize tekrar geri verdiler!*" (*Ziman û edebiyata ku me wînda kiribû, melle û medreseyan şunda dane me!*) Meleler yazı ve kaydetme kültürüne büyük katkıda bulundular.

Kürt elit tabakasından olan bir grup aydın 20. yüzyıl başlarında İstanbul'da ve başka merkezlerde kurulan Kürt örgütleri içinde yer alırlar. Bu milliyetçi etkinliklerin sadece İstanbul'da yürütüldüğünü söylemek yanlış olur. Özellikle II. Abdülhamid'in despotik ve baskıcı yönetime karşı yurt dışına çıkmak zorunda kalan muhalif aydın unsurlar daha ziyade Afrika ve Avrupa'nın başkentlerini veya değişik şehirlerini kendilerine üs

veya birer barınak olarak seçmişlerdir. İlk Kürt gazetesi *Kürdistan*'ın Mısır'ın başkenti Kahire'de 1898 yılında çıkması bir rastlantı olamaz...

M. Y.: Modern zamanlara gelelim. Kürt şahsiyetler, onların aileleri ve örgütleri üzerine yazdınız, bu çalışmalarınızdan çıkan genel izlenim ne idi? 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında Kürt elitleri genellikle kimlerdi? Sosyal kökenleri ne idi? Bu elitler arasında ne tür ideolojik, politik, sosyal farklar var? Mesela Şerif Paşa üzerine çalıştınız.

R. A.: Irak ve İran Kürdistan'ındaki aileleri çok incelemediğim için buradaki durumu bilemiyorum. Ama Türkiye Kürtleri daha doğrusu Kurmanci lehçesinin hakim olduğu Türkiye Kürdistanı, Sovyet Kürtleri ve Suriye Kürdistan'ındaki Kürt topluluğu arasından Kürt elitini oluşturabilecek önemli birçok şahsiyet çıkmıştır. Geleneksel tabakalardan gelenlerin başında Kürt din adamları (şeyhler, meleler), ağa, bey, tüccar ve rûspiler denilen aksakallılar/toplumun büyükleri yanında daha modern tabakalardan gelen insanlara rastlıyoruz. Bunların başında yüksek dereceli memurlar ve askerler, yazar, sanatçı, öğrenci ve başka kesimden gelen şahsiyetleri sayabiliriz. Tümünü Kürt eliti kapsamında değerlendirebiliriz. Kürt beyliklerinin başında olan beyler, mirler ve bunların çocukları yüzyıllar boyunca Kürtlerin toplumsal ve siyasal yaşamında önemli bir gücünü oluştururlar. Günümüzdeki Kürt ulusu geçmiş bu seçkin tabaka ve aristokrat oluşum ve yapıların yerini doldurur. Bu tabakalardan birisi de *Torınlar* olarak bilinen ve genellikle Serhat yöresinde hakim olmuş aristokrat bir tabakadır. Aşiretler-üstü bir karakter sergiler. Genellikle İran, Rusya ve Osmanlı sınırlarının kesiştiği Serhat ülkesinde yaşamışlardır. Rus kültüründen etkilenmişlerdir. Kürtçede de bir dizi Rusça sözcüğe rastlıyoruz.

20. yüzyılın başlarında İstanbul Kürt Topluluğu'nun ileri gelenlerinden bazıları örneğin şu adlardan oluşur: Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Ali Şamil Paşa, Said Nursi, Halil Hayali, Müküslü Hamza, Licali Ahmed Ramiz, Memduh Selim, Abdullah Cevdet, Mehmed Şükrü Sekban. Bunlardan Ali Şamil Paşa, Asya yakasının Üsküdar ve Kadıköy yöresinin tahtsız bir kralı gibi hareket ediyordu. Güçlü Kürt beylerinden sayılıyordu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Kürt dernekleri içinde yer alan bazı şahsiyetler yıllar önce bugünkü Irak'dan gelip İstanbul'a yerleşen Kürtlerdi. Örneğin bunlardan bir tanesi Babanzadelerden olan Said Paşa'dır. Diğer Said'lerden ayırt edebilmek için kendine "Kürd Said Paşa" denilmiştir. Kardeşleri ile birlikte devlet aygıtında değişik görevlerde bulunur. Bir

ERZURUM'DA 19. YÜZYILIN

ortalanna doğru Rus konsolosu Alexander Jaba'nın başkanlığında bir araya gelen bazı Kürt meleleri erken bir dönemde Kürt dili, edebiyatı, folkloru, tarihi ve etnografyası hakkındaki eski metinleri derlemiş ve bu metinler üzerinde örnek kolektif bir çalışma sergilemişlerdir.

ara Dışişleri Bakanlığı görevine de getirilir. Çocukları Fuat Paşa ve Şerif Paşa 1908 yılında kurulan *Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti* saflarında yer alırlar. Bir başka aile Irak Kürtlerinden olan Babanzade Zihni Paşa'nın ailesidir. Ahmed Naim Efendi, Babanzade İsmail Hakkı ve Şükrü Baban adlı çocukları daha sonraları çok tanınırlar. Yine aynı yöreden olan Mustafa Yamulki'nin çocukları Kürt kültürel uyanışına aktif olarak katılırlar. Bu aileden bazı kadınlar da bu tür çalışmalarda yer alırlar. Hacı Kadir Koyi, Süleymaniyeli Tevfik (Piremêrd) ve Mevlanzade Rifat gibi şair ve yazarlar da yine aynı yöreden İstanbul'a gelmişlerdir.

Bu aydınları bu kez on yıl sonra kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti saflarında görüyoruz. 1908-1920 yılları arasındaki 12 yıllık zaman dilimini Kürt tarihinde modernitenin ve çağdaş aydınlanmanın en yoğun yaşandığı bir dönem olarak görebiliriz. Kürt milliyetçiliğinin ilk düşünsel temelleri bu sırada sistemleştirilir ve kağıda dökülür. Kürtler tarihlerinde kendi örgütleri (Kürdistan Teali Cemiyeti) temsilcileri (Şerif Paşa) vasıtasıyla ilk

kez uluslararası arenalarda temsil edilir. Bu noktanın vurgulanması önemlidir. Bu modern gelişmeleri ve çalışma biçimlerini Şerif Paşa örneğinde daha da netleştirebiliriz. Şerif Paşa 1909-1914 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerici bir çizgiye gelmesinden sonra yurt dışında örgüt ve yayın yoluyla yürüttüğü muhalefet büyük bir ilgi toplar. 1909 yılında Paris'te kurduğu ve başkanlığını üstlendiği İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası adlı parti bu konuda yayın yoluyla büyük bir uğraş verir. Belki de ilk kez Kürtler tarafından bir parti (firka) kurulur. Aynı yıl çıkardığı Meşrutiyet Gazetesi 5 yıl boyunca yayınına sürekli devam etti. İttihatçılar kendisi hakkında büyük bir yıpratma kampanyası başlatırlar. Şerif Paşa'yı ortadan kaldırmak için 1914 yılında Paris'e ölüm mangaları gönderilir. Katillerden birisi bu sırada olay yerinde öldürülür.

M. Y.: O dönemde sözünü ettiğimiz bu elitlerin hepsi aşağı yukarı İstanbul'da yaşıyorlardı. Bir de Kürdistan'da yaşayan elitler var, biraz bunlardan söz edelim. Bu iki kesim arasında sosyal köken, eğitim durumu ve ideolojik açılarından temel farklar var mıydı?

R. A.: İstanbul'da kurulan Kürt dernek ve kuruluşlarının Kürdistan'ın değişik yörelerinde şubeleri ve aktivistleri vardı. İstanbul'da yürütülen çalışmalardan Kürdistan'ın farklı yörelerinde bulunan Kürt eliti zamanla haberdar oluyordu. Örneğin Kürt periyodik basınında yayımlanan yerel haberler ve okuyucu mektupları bu durumun bir kanıtı olarak gösterilebilir. İstanbul'daki Kürt eliti daha ziyade yüksek öğrenim görmüş veya görmekte olan öğrenciler, memurlar, askeri kökenli şahsiyetler ve aydın din adamlarından oluşuyordu.

İstanbul dışında Kürdistan'da gözlenen önemli bir gelişme de örneğin Serhad yöresinde yaşanılır. Sınır boylarındaki bu ortamlarda anlaşmazlık, çatışma ve savaş kültürünün tarihte daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bunun da tarihsel nedenleri var. Örneğin Kars ve çevresindeki Kürtlerden bir kesimi savaş meydanlarında Ruslarla beraber hareket ederek Osmanlılara karşı cephe almışlardır. Buradaki Kürtler 1877 yılında Rus hakimiyeti altına girmiş ve 40 yıl bölgede kalmışlardır. Kars'taki Kürt ileri gelenleri Ruslarla sıkı bir işbirliği halinde olmuşlardır. İğdir ve Tuzluca gibi yöreler daha önceleri Rusların eline geçmiştir. Kürtlere güvenen Ruslar, Kırım Savaşı yıllarında iki Kürt alayının kurulmasına olanak yaratmışlardır. Bu alaylardan bir tanesinin başına Cafer Ağa, bir diğer alayın başına da Ahmet Ağa adında bir Kürt ileri geleni geçmiştir. Hatta Ruslar bu dönemde bir Kürt Aşiret Nizamnamesi hazırlayarak bölgedeki Kürtleri kontrol altına almayı

ROHAT ALAKOM KİMDİR ?

Araştırmacı-yazar. 1955 yılında Kars'ın Kağızman ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kağızman'da tamamladı. 1973 yılında İstanbul'da gazetecilik öğrenimi gördü. 1974-1978 yılları arasında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'ni bitirdi. Daha sonra yurt dışına çıkarak dört yıl Bulgaristan ve Almanya'da kaldı, 1983 yılında İsveç'e yerleşti. Kürt Tarihi, Kürt Kültürü ve folkloru alanlarında araştırmalar yaptı. Said-i Kürdi, Şerif Paşa, Ziya Gökalp, Yaşar Kemal ve Zaro Ağa gibi Kürt şahsiyetleri üzerine kitaplar yazdı. Ayrıca Kürt Kadınları üzerine kitaplar yazdı. Rohat Alakom'un çalışmalarında, yerlerinden edilen göçmen, sürgün Kürtlerin serüvenleri önemli yer tutar. İstanbul Kürtleri, Orta Anadolu Kürtleri ve İsveç Kürtleri hakkındaki araştırmaları değişik dillerde yayımlandı. Son kitabı Kağızman-Kars'ın Tadı Tuzu adlı çalışması Kağızman Belediyesi Yayını olarak basıldı. Belediye tarihinde basılan ilk kitap ünvanını taşıyan çalışma Kağızman'ı farklı açılardan incelemiştir.

Alakom'un yayımlanan kitapları şunlardır; *Kürdoloji Biliminin İki Yüz Yıllık Geçmişi*, *Çağdaş Türk Edebiyatında Kürtler*, *Kürt Aristokratları: Tonlar*, *Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi: Kürtler*, *Kürt Folklorunda Bir Kadın Hakimiyeti*, *Kürdistan'da Yeni Bir Güç: Kadınlar*, *Bir Kürt Diplomatomun Fırtınalı Yılları*, *General Şerif Paşa*, *Eski İstanbul Kürtleri*, *Hoybün Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*.

planlamışlardır. Bu taslakta Kürtlerin sosyal ve eğitim durumlarının iyileştirilmesi için yapılması gerekenler önlemler sıralanmıştır.

M. Y.: Kürt elitleri tabii ki sadece erkeklerden oluşmuyordu. Siz Kürt kadınlar üzerine de çalıştınız. Kürt ve Kürdistan davası civarında bulunan kadınlar hangi sosyal kökenlere sahipti, ne kadar etkiliydi?

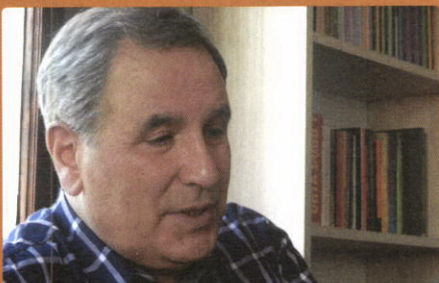
R. A.: Kürt kadınlarını ilk kez bize tanıtan kaynaklar batılı kaynaklardır. *Şerefname*'de bazı örnek kadınlardan söz edilir. Hatta bazıları ölen eşlerinin yerine kendi aşiretleri içinde hakimiyeti (tekrar) sağlamak için İstanbul'un yolunu tutmuşlardır. 19. yüzyılda üç yüz atlısıyla Kırım Savaşı'na katılmak üzere İstanbul'a giden Maraş yöresinden Kara Fatma'nın öyküsü tüm Avrupa basınına yansır, birçok dergi ve gazetede kısa notlarla birlikte at sırtında değişik illüstrasyonları yayımlanır. Bazı gazeteler Kara Fatma'nın Bulgaristan'daki bazı yerleşim merkezlerinden geçişini haber haline getirirler. 1919 yılında kurulan Kürt Kadınları Teali Cemiyeti kapandıktan sonra, buradaki aktivist kadınlardan bazıları aileleriyle birlikte Irak Kürdistanı'na geçer, burada eğitim alanında görev alırlar. Kars yöresinden Ermenistan ve Gürcistan'a göç etmek zorunda kalan Kürtler arasında çıkan bazı kadınlar siyaset, toplumsal ve sanat etkinliklerine katılırlar. Bunlar arasında ünlü ses sanatçıları, eğitimci ve araştırmacı kadınlar çıkmıştır. İlk yıllarda toplumsal ve siyasi çalışmalara aktif olarak katılan kadınlardan birisi Nura Polatbekov'dur.

Son yıllarda Kürt kadınları konusunda çok yararlı araştırmalar yayımlandı. Kürt kadınları Türkiye'de değişik açılardan bazı doktora ve lisansüstü tezlerin konusunu haline getirildi, bu alanda birçok bilimsel araştırma ve inceleme yayımlandı. Önce İngilizce yayımlanan daha sonraları Türkçeye çevrilen *Devletsiz Ulusun Kadınları/ Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar* adlı kitapta Kürt toplumunda saygın bir yer edinen birçok kadının öyküsü yer almaktadır.

M. Y.: Aynı zamanda modernist, batıcı yönleri de var mıydı?

R. A.: 20. Yüzyıl başlarında İstanbul ve Diyarbakır gibi büyük şehirlerde Kürtler arasında önemli değişiklikler yaşanır. Başta İstanbul olmak üzere Kürt aydınları ilk kez basın ve dernek yaşamı ile tanışırlar. Çok sınırlı

olmasına rağmen geleneksel toplumsal güçler dışında kadınların büyük şehirlerde kültürel ve siyasi yaşama katıldığı görülür. Kadının toplumsal yeri konusunda Kürt basınında yeni görüşler öne sürülür. Örneğin ilk kez Kürt tarihinde İstanbul'da Kürt Kadınları Teali Cemiyeti adında bir kadın derneği kuruluyor. Kadınların ulusal ve toplumsal kurtuluşta önemli bir güç olduğu vurgusu önem kazanır. Kürt Kadınları Teali Cemiyet diğer kadın örgütleriyle ve güçleriyle dayanışma içine girdiğini dolaylı olarak saptayabiliyoruz. Örneğin Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin tüzüğüne kapağında tüzüğün bu sıralarda İstanbul'da yayımlanan ünlü Osmanlı kadın dergisi *Kadınlar Dünyası* adlı derginin matbasında basıldığı belirtilir. *Kadınlar Dünyası* Kürt aydını Mevlanzade Rifat'ın eşi Ulviye Mevlan'ın editörlüğünde çıkmıştır. Eşi Mevlanzade Rifat erkeklerin *Kadınlar Dünyası*'na katılımını gerçekleştirmek için sembolik olarak *Erkekler Dünyası* adında bir dergi çıkarmıştır. Bu hareket toplumu oluşturan kadın ve erkeklerin birlikte hareket etmesi gerektiğini gösteriyor. Konu araştırmacı Mithat Kutlar'ın yayımladığı "Nuriye Ulviye Mevlan ve 'Kadınlar Dünyası'nda Kürtler" adlı araştırmasında da ele alınır. Kadınlar Dünyası'nın Fransızca ekinde Ehedê Xani ve Kamuran Bedirhan gibi Kürt şahsiyetlerinden özdeyişler de yer almaktadır. Bu tür yeni anlayışlar ve çalışma biçimleri diğer Kürt örgütleri ve tabakaları arasında da yaşanır. Örneğin dernek, tüzük, bildiri, kongre gibi kavramlar bu yıllarda Kürt literatürüne girmiş yeni sözcükler olarak kabul edilebilir. Dernek kurma kültürü Kürtler arasında giderek yerleşmeye başlar. Böylece derneksel yaşamın ilk temelleri atılır. Bedirhani Aile Derneği bu yeni gelişmenin çarpıcı bir kanıtı sayılabilir. Aydınlatma, propaganda ve ajitasyonun önemi bu yıllarda kavranır. Kültürel yaşamda yeni şeylere tanık olunur. Örneğin ilk kez periyodik yayın organları çıkmaya başlar. 1898 yılında çıkan *Kürdistan* gazetesi Kürt basın tarihinde bir ilki oluşturur. Daha sonraları onlarca bu tür yayın organı çıkmıştır. Bazıları ilk kez resim ve fotoğraf kullanarak vizüel kültürün ve iletişimin ilk örneklerini piyasaya sürmüşlerdir. Tüm bunlar bu yıllarda Kürtler arasında yaşanan modernitenin küçük ama anlamlı birer gayretkâr işareti sayılabilir. Yukarıda saydıklarımızı örneğin 19. Yüzyıldaki Kürt tarihinde göremeyiz. Benzeri bazı etkinlikler ve yenilikler bir Kürt kenti hatta Kürtlerin gayri-resmi başkenti kabul edi-

"20. YÜZYIL BAŞLARINDA İSTANBUL VE DİYARBAKIR GİBİ BÜYÜK ŞEHİRLERDE KÜRTLER ARASINDA ÖNEMLİ DEĞİŞİKLİKLER YAŞANIR. Başta İstanbul olmak üzere Kürt aydınları ilk kez basın ve dernek yaşamı ile tanışırlar. Çok sınırlı olmasına rağmen geleneksel toplumsal güçler dışında kadınların büyük şehirlerde kültürel ve siyasi yaşama katıldığı görülür. Kadının toplumsal yeri konusunda Kürt basınında yeni görüşler öne sürülür."

Fotoğraflar: Davut Özalp

len Diyarbakır'da da yaşanır. Bu yıllarda Rusya'nın sınırları içinde kalan (1877-1917) Kars ve çevresinde de sınırlı bir Kürt aydınlanmasından da söz edebiliriz. Avesta Yayınları arasında Kürtçe yayımlanan "Aristokratên Serhedê: Torin" (Serhat'ın Aristokratları: Torınlar) ve daha sonraları *Kürt Tarihi* Dergisi dergisinin ilk sayısında Türkçe yayımlanan *Şemsedinov Kürtleri* adlı incelememde bu konuda ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

A. K.: Kürt Kadınları Teali Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin de ayrıca bir organı mı? Dernek başkan kimdi? Dernek Nizamnamesi Kürt kadınlarına nasıl roller biçer?

R. A.: Bu konuyu hatırlattığın iyi oldu. Özellikle bu yıllarda İstanbul'da yaşayan tanınmış, ileri gelen Kürt ailelerinden olan bazı hanımların Kürt istemlerini dile getirmek için hareketlendikleri görülür. Özellikle Babanzadeler, Bedirhaniler ve başka ailelerden kadınlar bu harekete öncülük ederler. İlk kez Kürt hanımları bir dernek çatısı altında bir araya gelirler. 1919 yılında kurulan Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin tüzüğünde Kürt kadınları ve çocuklarının hak ve özgürlüklerinin korunması yanında, göçmenler, yetimler ve dul kimseler konusuna yer verilir. Bu konuda *Eski İstanbul Kürtleri* adlı çalışmamda daha ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Şerif Paşa Paris'te Kürtlerin temsilcisi olarak seçildiğinde Emine Hanım da Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin başkanlığına getirilir. Bu göreve atandığı haberi *İstiklal* gazetesinde yayımlanır. Bu haberde deniliyor ki Şerif Paşa'nın eşi, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin başkanlığını kabul etmiştir. Emine Hanım'ın Stockholm'da kaldığı dönemi (1898-1908) ayrıntılarıyla inceledim. Emine Hanım 10 yıl eşiyile birlikte Stockholm'de kalıyor. İsveç kadın hareketini ve kadınların buradaki yaşamını yakından izliyor. Oradaki hayır kurumlarının tarihinde adı geçer. Sürekli kadın haklarının savunuculuğunu yapmıştır.

A. K.: Yönetim kurulunda kimler vardı?

R. A.: 20. Yüzyıl başlarında İstanbul'da yaşayan Kürt kadınlarının sayısı hakkında bir şey söylemek mümkün değil; çünkü bu konuda elimizde kesin bilgi yok. Ama bu sıralarda 30 bin civarında tahmin edilen Kürt nüfusunun birkaç bininin kadınlardan oluştuğunu rahatlıkla tahmin edebiliriz. Irak Kürdistanı'ndan olan Mustafa Yamulki'nin kızı Encüm Yamulki, kadın aktivistlerinden birisi, adı *Jin* dergisinde geçiyor. Bedirhanilerden de kadınlar var.

Kürt milliyetçiliği tipi örgütlenmelere katılmayan ama Kürtlerin adını ve ülke olarak Kürdistan'ın adını dünyaya duyuran bir kadın da Leyla Bedirhan'dır. Leyla Bedirhan 20. yüzyılın ilk yarısında çok tanınmış sanatçı, ünlü bir balerin. Kürdistan'da olup bitenlerin yanında dünya basını, iki Kürdün ismi konuşur. Bunlardan birisi Leyla Bedirhan'dır.

M. Y.: Derginin bu sayısında yayımlanacak yazınızda da belirttiğiniz gibi demin konuştuğumuz elitlerin bir de bugün devam eden soyları, yeni jenerasyonlar var. Bunlardan, magazin, ekonomi ve politika dünyasının bildiği ünlülerden bahsederek bitirelim isterseniz.

R. A.: Yukarıda sözünü ettiğimiz ünlü Kürt aileleri Berdirhaniler, Cemilpaşazadeler, Babanzadelerin torunlarından bazıları günümüzde aramızda yaşamaktadırlar. Bazıları ailelerinin geçmişlerinden haberdar değildir. Bazıları, ailelerinin Kürt tarihinde oynamış oldukları roller hakkında bilgi sahibidirler. Bunlardan bazı aydınlar atalarının bu parlak geçmişleri ve tarihlerinin peşine takılarak bizi bu konuda önemli ölçüde aydınlatırlar. Birkaç örnek vermekte yarar var. Geçmişleri 19. yüzyılın ilk yarısında çok tanınmış olan Han Mahmud ve Bedirhan Paşa sülalesine kadar uzanan yazar ve araştırmacı Sinan Hakan ve Ahmet Kardan'ın son yıllarda kaleme aldıkları çalışmaların Kürt tarih yazımına büyük bir katkıda buldukları bir gerçektir. İki örnek daha verebilirim. 2002 yılında kendisi İğdır Kürtlerinden olan araştırmacı Mücahit Hun tarafından zengin bir görsel malzemeyle birlikte yayımlanan üç ciltlik *İğdır Sevdası* adındaki dev sözlü tarih çalışmasından ne yazık ki okuyucunun fazla haberi olmadı ve bu önemli kaynak kitap raflarında hak ettiği yeri alamadı. Üzerine bir tek tanıtım yazısı yayımlanmadı. Yaklaşık 2000 sayfa bulan *İğdır Sevdası*, özellikle Ağrı, İğdır ve Kars tarihi hakkında çok önemli bilgiler bize sunmaktadır. Yazarın babası tarafından İğdır'da çıkartılan bir dizi periyodik yayın organından ilk kez haberdar oluyoruz. Serhat yöresinde nam yapmış ve Kürt aristokratları olarak tanınan *Torin* tabakası üzerine birkaç yıldır büyük bir araştırma içine giren Ahmet Öner'in çalışmaları daha devam etmektedir. 20. yüzyılın başlarında İstanbul'da yaşamış olan ünlü Kürt tarihçisi Mehmet Emin Zeki Beg'in torunlarına ulaşan bazı araştırmacılar, bu Kürt tarihçisinin torunlarından elde ettikleri nadir bir dizi fotoğrafı bir albüm olarak Irak Kürdistanı'nda yayımladılar. Albümde çok güzel resimler yer almaktadır. Son kuşak bu kişiler arasından bazı kadın şahsiyetler de çıkmıştır. Bu konuda örneğin ünlü Kürt dil bilimcisi Celadet Bedirhan'ın kızı Sinemxan ve Cemilpaşazade ailesinden Ferda Cemiloğlu'nun adlarını verebiliriz. Bu adlara Şerif Paşa'nın kızı Şerife Hanım ve moda dünyasında tanınmış olan torunları Yazbükey Kurhan ve Emel Kurhan'ın adlarını da ekleyebiliriz. Sonuç olarak diyebilirim ki bu ünlü Kürt ailelerin değişik kuşaklardan mensupları günümüzde aramızda yaşamaktadırlar. Bunlardan bazılarında çok değerli belgeler, fotoğraflar veya hafızalarında kalmış çok önemli bilgi kırıntılarının var olduğunu söyleyebiliriz. Tarihsel mirasın kuşaktan kuşağa aktarılmasını veya akışını sağlayan bu kültür taşıyıcılarına ulaşmanın önemi ortadır. ●

“KİTAPLAR DOLDURMAĞA KAFİ KÜRT AHVALİ” VE OSMANLI DEVLETİ’NİN KÜRT BEYLERİ’Nİ SÜRGÜN SİYASETİ

1874 senesinin Temmuz ayında, Diyarbekir vilayeti valisi ile başkomiseri Abidin Efendi, Bâb-ı Âli’ye Kürdistan ahvali üzerine bir telgraf gönderirler.¹ Bu iki idarecinin sözleriyle, “kitaplar doldurmağa kâfi” bu Kürdistan ahvalinin Avrupa nazarında da vahim bir tesiri vardır. Ne var ki vali ve komiser, Kürdistan’ın bu elim ahvalini uzun uzadıya anlatmaktan ziyade, çare olarak gördükleri tedbirleri arz edeceklerini belirtirler telgraflarında. Bu durumu çözenin tek yolu vardır: Sürgün.

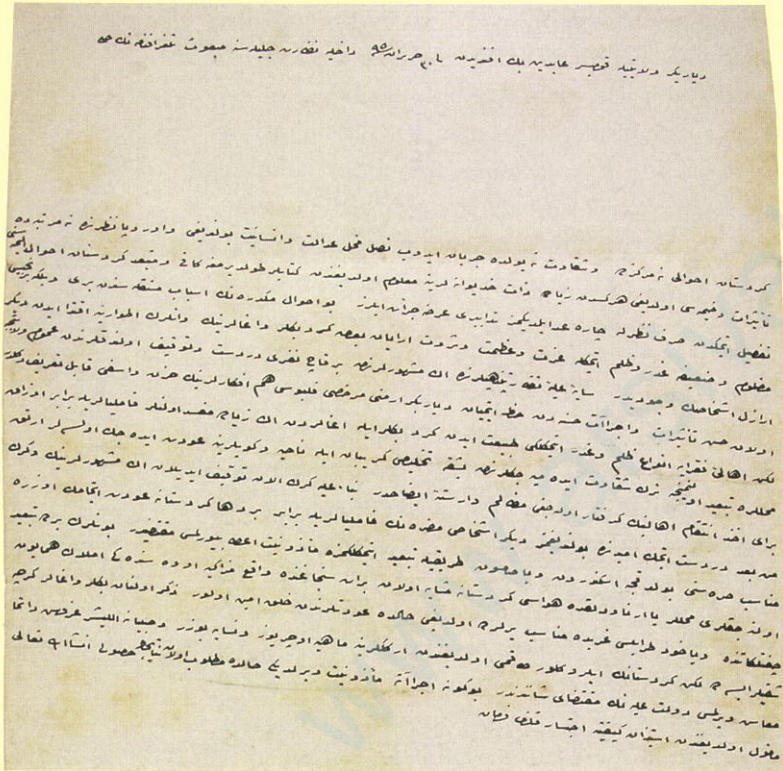
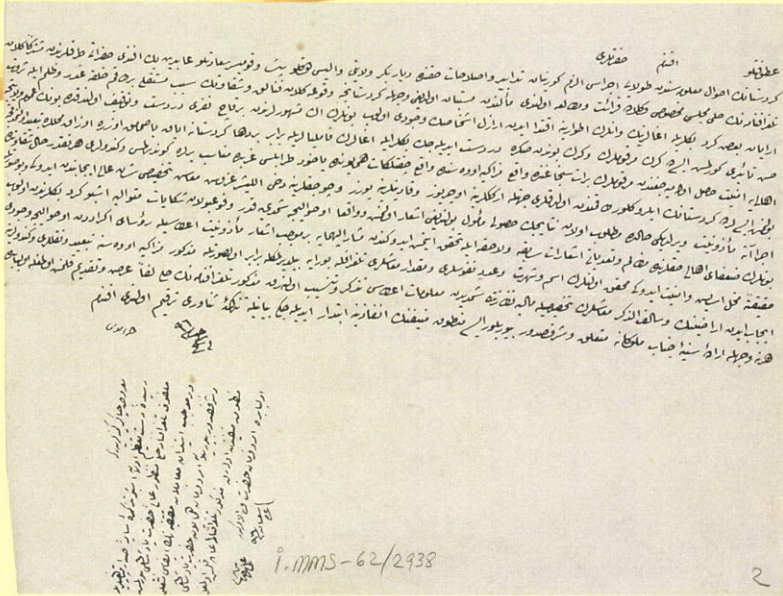
Osmanlı merkezî ve yerel idarecileri, ondokuzuncu yüzyıl boyunca Kürdistan’ı merkezi idarenin kontrolü altına alma çabalarını sürdürmüşlerdir. Bunu sağlamak için gerekli yöntemlerden bahsettikleri binlerce sayfa rapor ve yazışmada, sıklıkla Kürt beylerinin ahaliye uyguladıkları mezalimi dile getirir ve bunu bölgeye kimi zaman asker göndermek, kimi zaman da bu beyleri sürgün etmek suretiyle ortadan kaldırmak yoluyla yapmak gerektiğini belirtirler. Mezkûr telgrafta da Kürdistan’ın vahim durumunun çok çeşitli sebeplerinden en önemlisinin, “zaife gadr ve zulm etmekle izzet ve azimet ve servet arayan” Kürt beyleri ve ağaları olduğu ifade edilir.

Osmanlı siyaset felsefesinin özünde yer alan *daire-i adalet* düşüncesine göre, Osmanlı idarecilerinin asli vazifesi ahalinin huzur, güvenlik ve refahını tesis etmektir. Dolayısıyla, üretici sınıfları yerel elitlerin zulmünden ve aşırı sömürsünden himaye etme fikri, Osmanlı Devleti’nin idarî aklını ortaya koyan tarihsel metinlerde ve hatta resmi belgelerde sıklıkla görülür. Ne var ki ondokuzuncu yüzyılda, ahalinin mezalimden korunması gerektiği söylemi, Osmanlı’nın çeperlerinde iktidarını yeniden tesis etme çabasına meşruiyet sağlayan bir söylem haline gelmiştir. Kürdistan’ın kontrol altına alınması gerektiği bahsinde de ahaliyi Kürt bey ve ağaların

zulmünden himaye etme teması sıklıkla yinelenerek, çeşitli müdahalelere temel hazırlayan bir retorik olmuştur.

Vali ve defterdarın telgrafi da bu söylemin başvurulduğu belgelerden biridir. Dikkat çekici olan şey, ahvalin nedenlerinden biri olarak ağa ve beylerin zulmü ortaya konulurken, bu zulmün mahiyetinin ne olduğu ve ahalinin emniyetinin tam olarak ne şekilde tehlikede olduğunun tafsilatına inilmeden, doğrudan çözüm yolunun ne olduğu bahsine geçilmesidir. Bir manada, vali ve defterdar, Kürt seçkinlerinin sürgün edilmesi arzularını, ahaliyi himaye etme söylemi içerisinden meşru kılmakta, Bâb-ı Âli’yi de bu söylem üzerinden bölgeye müdahaleye ikna etmeye çalışmaktadırlar. Telgrafın külliyetli kısmı da Kürt bey ve ağalarının sürgün edilmelerinde izlenecek yolun ne olması gerektiği konusuna vakfedilmiştir.

Osmanlı’nın, Kürt bey ve ağalarını imparatorluğun çeşitli bölgelerine aileleriyle birlikte sürgün etme yöntemine sıklıkla başvurduklarını biliyoruz. Vali ve komiserin raporunda da bu yöntemin daha önce tatbik edildiği ve hayırlı sonuçlar doğurduğu belirtilmektedir. Buna göre, bu beylerden “en meşhurlarından birkaç neferi derdest ve tevkif” olunmuş ve bunun tüm vilayet üzerinde olumlu bir etkisi olmuştur. Her ne kadar belgeden olumlu etkinin ne olduğuna dair bir çıkarımda bulunamıyor olsak da açık olan bir şey vardır ki komiser ve vali bu uygulamayı diğer birçok ağa ve beyi kapsayacak şekilde genişletmek istemekte, daha da önemlisi, aileleriyle birlikte sürgüne gönderilmiş olan veya gönderilmesi arzu edilen bu insanların bir daha yurtlarına dönmemelerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Buna göre “ahali-i fukaraya enva’ zulm ve gadr etmekliği tabiat eden Kürd beyler ile ağalardan en ziyade müfsid olanlar familyalarıyla beraber

1 Başbakanlık
Osmanlı Arşivi,
İrade Meclis-i
Mahsus (İ.MMS)
62/2936, 20
Haziran 1290 [2
Temmuz 1874].

uzak mahallerde teb'id olunmayınca terk-i şekavet [edemeyeceklerdir].” Dahası, eğer yurtlarına dönecek olsalar, ahaliden intikam almak isteyecekleri için ahali mağdur olacaktır:

Binaenaleyh gerek elan tevkiif edilen en meşhurlarının ve gerek min-ba'd derdest etmek ümidinde bulunduğumuz diğer eşhas-ı muzırranın familyalarıyla beraber bir daha Kürdistan'a avdet etmemek üzere münasib sırasını buldukça İskenderun veya Samsun tarihiyle teb'id etmeliğimize

mezuniyet ita buyrulması muktezidir.

Komiser ve valinin talep açıktır. Halihazırda yakalandığı söylenen en meşhur beyler dışında, yakalanmaları arzu edilen diğerlerinin de aileleriyle beraber İskenderun veya Samsun yoluyla, bir daha *Kürdistan'a ayak basmamak üzere* sürgün edilmesi için, Bâb-ı Âli'den izin istemektedirler. Bununla da kalmamakta, sürgün yeri olarak, ya Arnavutluk'un Berat sancağını veyahut Trablusgarb'ı önermektedirler.

Burada dikkat çeken bir diğer husus da sürgün edilecek Kürtler'in maaşa bağlanması önerisidir:

Zıkr olunan beyler ve ağalar gerçi şakiler ise de Kürdistan'ın ileri gelir takımı olduğundan erkeklerine mahiye üç yüz ve nisaya yüzer ve süb-yana ellişer kuruş daima maaş verilmesi Devlet-i Âliye'nin mukteza-ı şanındandır.

Yani, her ne kadar “eşkiya” olarak görülseler de Kürdistan'ın ileri gelenleri oldukları kabul edilmekte ve sürgün Kürt ailelerinin erkeklerine aylık üç yüz kuruş, kadınlarına yüz kuruş ve çocuklarına elli kuruş maaş bağlanmasını önermektedir. Zira bu, vali ve komisere göre, Osmanlı Devleti'nin “şanındandır”.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt beylerinin sürgünü, sistematik olarak araştırılmayı bekleyen konulardan biridir. Sadece Osmanlı Arşivi'nde değil, Kürtlerin sürgün edildikleri mahallerdeki arşivlerde de yapılacak mukayeseli araştırmalar, hem Kürt seçkinlerinin sürüldükleri yerlerdeki deneyimlerine, hem de terk ettikleri Kürt vilayetlerindeki toplumsal, ekonomik siyasi yapıların sürgün sonrasındaki dönüşümlerine ışık tutabilir. Yukarıda bahsi geçen örnekte, Osmanlı valisi ve komiseri, sürgünün daimi olması gereğinin altını kalın çizgilerle çizmektedirler. Bu da bu mahalli idarecilerle, Kürt elitleri arasındaki reel iktidar mücadelelerinin bu ısrarlarında etkili olup olmadığı sorusunu zorunlu olarak sordurmaktadır. Sürgün sonrasında toprak mülkiyetinin ne şekilde dönüştüğü, sürgün edilen beylerin topraklarının kim tarafından ve ne şekilde tasarruf edildiği de araştırılması gereken hususlardır. Son olarak, Kürt ailelerinin kadınlarına da maaş bağlanması önerisi dikkat çekicidir. Bunun ne ölçüde uygulandığını bilemiyoruz; ancak yine bu ipucu üzerinden gidilerek yapılacak bir araştırma, Kürt kadınlarının sürgün deneyimlerine ışık tutabilir. ●

JI WEŞANÊN SÎTAV'Ê

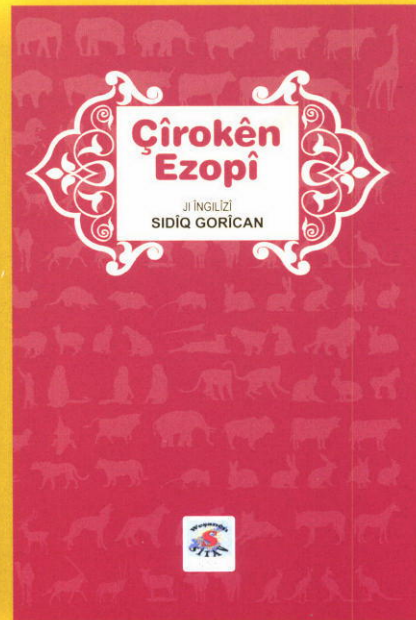
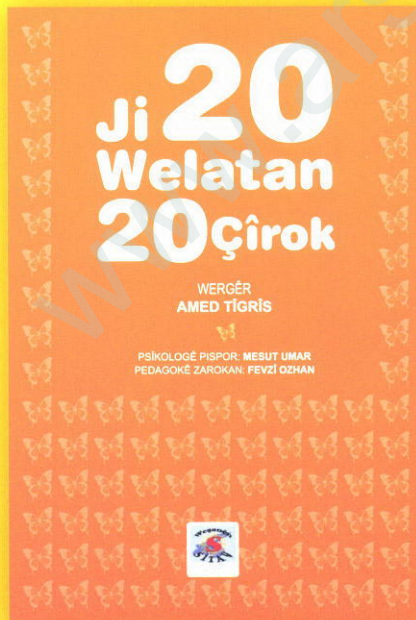

SÎTAV YAYINLARI
GÖRSEL EĞİTİM KARTLARI

KÜRTÇE'DE BİR İLK!

361 GÖRSEL KARTLA
ÇOCUĞUNUZ KÜRTÇEYİ ÖĞRENSİN
ÇOCUĞUNUZ HEM EĞLENSİN
HEM KÜRTÇEYİ ÖĞRENSİN
HEM DE ÖĞRENMEKTEN
VE KÜRTÇE'DEN ZEVK ALSIN...

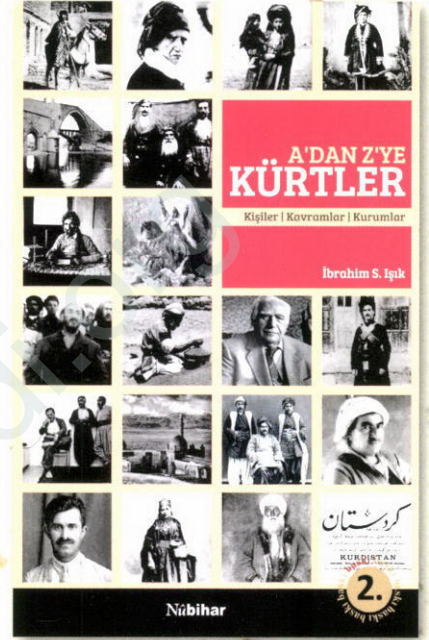
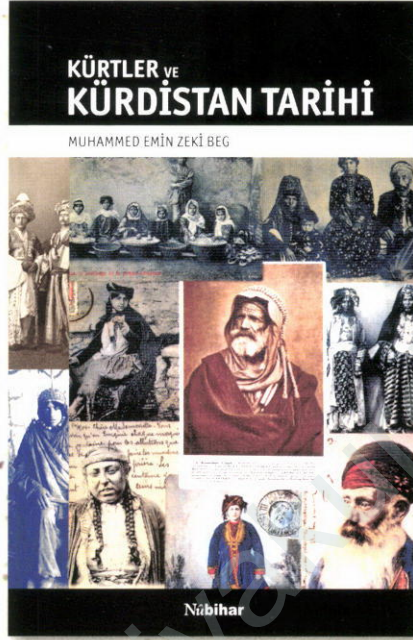
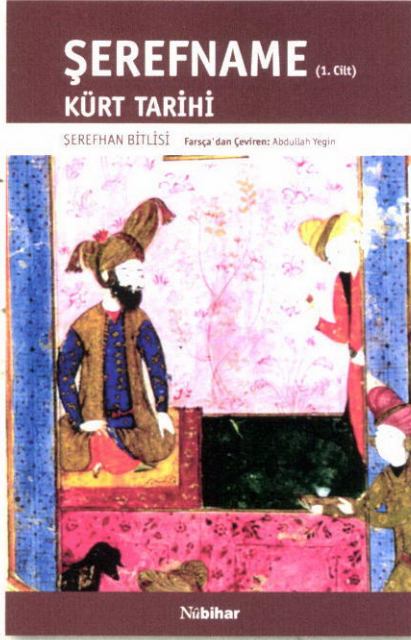
pirtûkên zarokan

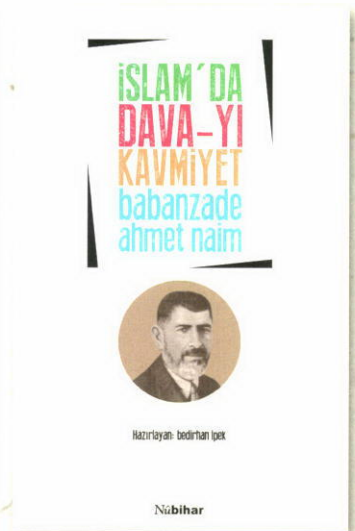
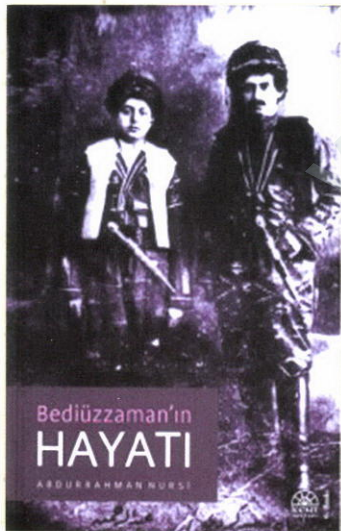
ADRES: Sîtav Yayınevi-Nefel Kitap Kırtasiye
Hastane 2. Cad. M. Nur Arvas İş Merkezi No: 4, VAN
TEL: (0 432) 216 7307
GSM: 0536 488 36 21
E-MAIL: wesanensitav@hotmail.com

Nûbihar

ŞEREFNAME KÜRT TARİHİ • KÜRTLER VE KÜRDİSTAN TARİHİ • A'DAN Z'YE KÜRTLER

BEDİÜZZAMAN'IN HAYATI • MÜKÜSLÜ HAMZA • SEYYİD ŞEFİK ARVASI • BABANZADE AHMET NAIM

Büyük Reşit Paşa Cad. Yumni İş Merkezi No: 22/29 Vezneciler/ Beyazıt - İstanbul

Tel&Fax: (0212) 519 00 09

www.nubihar.com | nubihar@gmail.com